

لال پاكستان

ري ۱۹۸۳ع

خمس

تاريخ

صفحو	سنڌ جي قديم سڀيتا
۶	سڪندر جو سنڌ ۽ انهن سفر
۱۱	اچي ائين هي اس
۱۸	نصير احمد بچائي

ادب

۲۳	شاعري
۲۹	ڪار شيما مارڪوئيز جو انٽرويو
۳۴	ملڪ ڏينهن
۳۵	سوئيس مسافر منهنجو ٿي (ڪهاڻي)
۴۳	بابو سڌري پيو (ڪهاڻي)
۴۶	چير يو
۴۸	گد آڻر
۵۲	ڪالهيون آمير بکا جون
۵۵	آفريڪا جون جڙهي عورتون
۵۷	ڪافڪا جو تنقيد ۱ پياس
۶۲	جاء ڪلاسيڪي شاعري جو پيغام
۶۳	ناتڪ جو اصل مسئل
۶۶	ديس پرديس سفر نامو
۶۸	ڪتابت تي تبصرو

مراعت

نوعي ته قياتي ٿيڪ طرفان عرضا جو سهوليتون

عبداللہ ۽ ڪرو ۶۹

عوام جو آواز

هلال پاڪستان

مئنيجن سيشن

عجزي ۱۹۹۳

مئنيجنگ ايڊيٽر:

ناصر بروهي

انچارج:

فقيه محمد لاشاري

هي اخبار شيخ سلطان
ترست پاران چھ ماڻهن
ميٽر، شيخ سلطان ترست
پريپ مان پرنٽر
وسيم احمد صابري
وٽات چيپاڻي، ڪورٽ
ويو ايم اي جناح روڊ
ڪراچي ۽ مان شايع ڪئي

سائنس

زندگی و موت جو پچو : اکتوبر ص ۱۳۸

پارترا

انب جو وٹ (کھاٹی)
نیز پٹ جون یاد گپریون
موت گلشن کتیو
لوپی بادشاہ

غلام رسول سولنگی ۷۵
قیوم منگی ۷۷
منو عالم ۷۸
حنیف میٹا ۸۱

سکھڑین ست

کرنڈا کو پیچند یونا دیوارون
ڈکوبن اھیٹ

عزیزہ قاضی ۸۲
زکیہ میر جٹ ۸۴

فن

اوسم نڈرسفر
غلام علی شاد ۸۶

سوال جواہ
اودھا پنڈا خط

۸۹
۹۶

ڪتاب سبر دال مل ٿو ٿي ڏاڍو سارو سڀ ٻاڻ

پنهجي پاران

پنهجن پڙهندڙن جي پير پور ساٿ سان هلال ملڪن ۾ جو سفر جاري آهي. سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ تاريخ ۽ ادب جي روشني وڌي پئي ۽ سڃاڻي جي ڏس ۾ ڪجهه نه ڪجهه ٿئي پيو. ادب ۽ تاريخ جي مطالعي جي ميدان ۾ جيترو وڌو ته پيا، اوترو اڄ به وڌي پئي. اها مطالعي جي حقيقي شوق جي نشاني آهي، ۽ پڙهندڙن جي وسيع حلقن پاران اهڙو اظهار ليکڪن کان گهر ٿو ڪري ته تاريخ ۽ ادب تي قلم کڻن. گئل پيبل انڊان ڏاڍو وڻج ڪيو آهي. اسان جي محققن ماضي کي ڳولڻ لاءِ جيڪي جاڳوڙ وٺن ڪيون آهن، تن جي نتيجي ۾ تمام گهڻو مواد ڪڍي مال جي صورت ۾ موجود آهي. ان کي بيڪسولي سان چنڊي ڇاڻي پيش ڪرڻ جي ضرورت آهي. ٻين ماڻهن اسانجي تاريخ منجهان جيڪي نتيجا ڪڍيا آهن، اهي گهڻي ڀاڱي ڀلا نيندڙ، يا ڪٿي ڪٿي هروڀرو خوشفهمين ۾ وڃڻا ايندڙ آهن. ڪجهه ماڻهن ان نئين سائنسي رخ سان تاريخ جي چنڊ ڇاڻ شروع ڪئي آهي، پر انهن ڇپنڙي ڪندڙ ادارن ڪونهن، ان ڪري کين ٻيون تڏهن پڙهندڙن پاران همٿائڻ گهرجي.

نئون سال: سڄي انساني تاريخ ۾ انسان ذات آئيندي ڏانهن وڌڻ لڳي آهي. وقت جو هڪڙو اڳوڻو جنهن کي سال چون ٿا، سو پاڻ به اڳوڻو آهي ويا آهيون. آسن، اميدن ۽ پيروي سان نئين سال ۾ داخل ٿيڻ وارو آهيون، ۽ ڏسڻو اهو ٿيڻ ته ان ايندڙ سال کي ڪهڙن سڃاين ڪمن ۾ ٿا ڪڍايون. سڌائين گڏ

(انچارج)

سنڌ سياحت

رهاڪن کي گڏي ”سنڌو“
سنڌو، پر اچار ڦيرائي ڪيائون
”هندو“ جو ايراني لوڪ - م
طبع ”س“ کي ڦيرائي ”ه“
لفظ جي معنيٰ ٿي، ”سنڌو ندي
جي ڪناري تي رهندڙ“.

قديم ايراني لوڪ سنڌو ماڻھو
(پنجاب ۽ سنڌ) کان پري ڪونه
ويا، تنهنڪري جيڪو ملڪ
ڏٺائون ته، آريه لوڪ والاري
ويٺا هئا، تنهن کي هندستان -
هندستان (هندو + آستان)
سڏيائون. مطلب ته ”هندستان“
لفظ جي اصل معنيٰ هئي ”سنڌو
نديءَ وارو ملڪ“ قديم ايرانين
وٽان قديم يونانين کي هندستان
جي سنڌ پيشي. ڪندر اعظم سان
جيڪي تاريخ نويس آيا، تن به
سنڌو ماڻھو ۾ رهندڙن کي -
سنڌيو ”سنڌو“ (هندو)، پر اچار
ڦيرائي ڪيائون ”انڊو-انڊوني“،
(Indoi)، نديءَ کي سڏيائون
”انڊوس“ (Indos) ۽ سڄي
ملڪ کي سڏيائون ”انڊيڪ“،
(Indica) ۽ ”انڊيڪوس“.
پوءِ لئٽن پولسي ڳالهائيندڙن
”انڊوس“ جو اچار ڦيرائي ڪيو
”انڊس“ (Indus) ۽ هندستان
کي ”انڊيا“ (India)
سڏيائون.

ائين هڪڙو ئي سنسڪرت
لفظ ”سنڌو“ جا اچار لئٽن پولسي ۾
ڦري ”انڊس“ ۽ ”انڊيا“ ٿيا
آهن. ٿورن لفظن ۾ چئبو ته
”سنڌ“ لفظ جي اصل معنيٰ هئي
”سنڌو ندي جي ماڻھو“ جنهن ۾
سڄو پنجاب اچي ٿي ويو.
”سنڌو“ (هندو) لفظ جي اصل
معنيٰ هئي: ”سنڌو ندي جي
ڪناري تي رهندڙ“ ۽ نه
”ڪرو“ يا ”چورو“، جيئن
ڪي غلط طرح سمجهن ٿا ۽
”هندستان“ لفظ جي اصل معنيٰ
هئي، ”سنڌونديءَ وارو ملڪ“.
خود سنسڪرت ساهت ۾

هي آهن، جيڪي برطانوي
علائقي ۾ ڏکڻ کان شروع ٿين
ٿا: ڪراچي، ڪوئٽي، حيدرآباد،
سيوهڻ، سکر، روهڙي، مٺن
ڪوٽ، ديرا غازي خان، ديرا
اسماعيل خان، ميانوالي، ڪالا
باغ، خوشال پور ۽ انگ.
پيرومل شهر چند آڏواڻي،
پنهجي ڪتاب ”قديم سنڌ“ ۾
لفظ سنڌو جي وضاحت ڪندي
لکي ٿو: ”هندستان جي
امپريل گزيٽيئر، پينفي صاحب
واري سنسڪرت ڊڪشنري،
پروفسر آئي واري سنسڪرت
ڊڪشنري ۽ ٻين ڪيترن ڪتابن
موجب ”سنڌو“ جو ڌاتو يا بنياد
آهي سنسڪرت لفظ ”سنڌ“
(Syand) معنيٰ وهڻ.

انهي سبب ”سنڌو“ جي
بنيادي معنيٰ آهي ”اها ندي
جا سدائين پني وهي“ پروفسر
شڪس ملر جي خيال موجب
”سنڌو“ جو ڌاتو (بنياد) آهي،
”سنڌ“ معنيٰ رکي وٺڻ يا بچاءُ
ڪرڻ، سنڌو ندي جن هنڌن
وهي ٿي، تن هنڌن جي رهاڪن
جو ڌارين جي ڪاهن ۽ جهنگلي
سرن جي حملن کان بچاءُ ڪري
ٿي. ٻئي ڌاتو ٿئي اچڻ ٿا، پر
پهرين معنيٰ وڌيڪ عام آهي.

رڪ ويسد واري زماني ۾
آڳاٽا آريه لوڪ سنڌو نديءَ ۽
ان جي ڀرتي ڪندڙ شاخن جا
ڪنارا هڻي جي سھنج ڪري
والاري ويٺا هئا، تنهن ڪري
آڳاٽن ايرانين سڀني هنڌن جي

سنڌ تي سنڌو نديءَ سان
اهو نالو پيو آهي. سنسڪرت
پوليءَ ۾ ”سنڌو“ معنيٰ منڊ
يا وڏو درياءُ. اڳي ڪابل ندي
۽ گومتي وغيره سنڌو نديءَ جون
ڀرتي ڪندڙ شاخون هونديون
هيون، تنهن ڪري سنڌو رواجي
ندين کان گهڻو وڏي هئي ۽
منڊ سان پني ڪا و هڻندي
هئي. انهي ڪري آڳاٽن آريهن
اهو نالو رکيس.

هندستان جي ”اسٽريل
گزيٽيئر آف انڊيا“ جلد - پهرين
صفحي ۱۴ تي لفظ ”سنڌو“ جي
وضاحت ڪندي لکيو آهي ته:
”لفظ سنڌو جو بنياد، سنسڪرت
پولي جو لفظ ”سنڌو“ آهي
جيڪو يوناني پوليءَ ۾
”سنٿوس“ (Sinthos) ۽ لاطيني
زبان ۾ ”سندوس“ (Sindus)
ڪوٺجي ٿو. اهو آئرلئنڊي
هندستان جو عظيم درياءُ آهي،
جيڪو تبت کان ڦٽي ٿو ۽
ڪشمير، اتر اولهه، سرحد صوبي
۽ پنجاب سان وهي ٿو، ۽ پوءِ
آخري وهڪرو ”سنڌ“ سان
وهندو ۲۲° ۵۸' اتر ۽ ۶۷° ۳۰'
ڊگريون اوڀر طرف عربي منڊ ۾
ڇوڙ ڪري ٿو.

سنڌو جي پاڻيءَ جي
نيڪل جو ڪاٺو ۳ لک ۷۲
هزار ۷۰۰ سئو چورس ميل لڳايو
ويو آهي ۽ انهيءَ جي ڪل
ڊيگهه ۱۸۰۰ ميلن کان مٿي
آهي. سنڌو جي ڪنارن تي يا
ان کي ويجها اهميت وارا شهر

”سنڌو“ لفظ جي ڪيترن هنڌ معنيٰ آهي ”سنڌو ندي وارو ملڪ“ ۽ ”سنڌو“ يا ”سنڌو“ جي معنيٰ آهي ”سنڌو ماڻھو جا رهاڪو“. آڳاٽا آريه لوڪ پوءِ اتر هندستان کان وڌي ڏکڻ هندستان ڏي ويا، ۽ آريه به وڃي پنهنجون وڏائون، ته اهو سڄو ملڪ ڪشمير جي مٿئين ڀاڱي کان وٺي ڪپ (ڪشمور) تائين ”هندستان“ سڏجڻ ۾ آيو.

آڳاٽن عربن کي ”هند“ (هندستان) جي سڏ ڏيڻ ايرانين وٽان پيشي هئي. سن ۷۱۲-۱۱ع ۾ عربن سنڌ ۽ ملتان پنهنجي قبضي ۾ ڪيا، ته معلوم ٿين ته ”سنڌو جو علائقو ڌار آهي ۽ ”هند“ سڄي هندستان جو نالو آهي انهي وقت کان وٺي ”سنڌ“ ۽ ”هند“ جي فرق جو پتو پيو، پر ڪن پارسي تاريخ نويسن پوءِ به ”سنڌ ۽ هند“ نالا گڏي پئي ڇڏايا. عيسوي ستهين اڌئين صدي ۾ ڪن يورپي لوڪن، ڀولين ۽ فارسيخ جون ڪوجنائون پنهنجي آوندي نموني پئي ڪيون ۽ يهودا هل پئي اڏرائيون، ته ڪن پارسي تاريخ نويسن به اهي هل به ڇڏيا سمجهي پنهنجن ڪتابن ۾ ڇڏايو ته سنڌ ۽ هند حضرت نوح جي اولاد جا نالا آهن پوءِ وڌيڪ ڪوجنائن سان ثابت ٿيو ته اهي اڃا پڻ ڪڏهن هون. سڀيتا جو سچ پڻ ڪيئن کان اڳ، سنڌو ماڻھو ۾ اڀريو هو، سا ڳالهه به ڪافي سنڌ ۾ ئي ڄاڻائجي ٿي، ته سنڌ جي اهميت سمجهڻ سولي ٿئي.

انسائيڪلوپيڊيا امريڪانا،

جلد-۱۵، ص ۸۰ تي وضاحت ڪندي هينرڪ لکيو آهي:-

”لفظ سنسڪرت ڀوليءَ مان ورتو ويو آهي، اها هندستان جي

اتر اولهه ۾ هڪ اهم ندي آهي ۽ اها دنيا جي وڏين ندين مان هڪ آهي. اها اٽڪل اوڻهه سئو (۱۹۰۰) ميل ڊگهي آهي ۽ ٽي لک سٺ هزار چورس ميلن کان وڌيڪ ايراضيءَ کي ڀاڙي پهچائي ٿي. اها هماليه جبل جي اتر ۾ نيت کان نڪري ٿي، اٽڪل هڪ سئو ميل اتر اولهه طرف مٿاهين برهمپترا جي مٿي کان ڦٽي ٿي، جيڪو ڪنلاش جي جبلن واري سڙ جي اتر طرف سامونڊي سطح کان اڙهن سئو فٽ مٿي آهي. اها سندس

وڪري جي مٿين ڀاڱي ۾ اهم هماليه جبلن جي قطار واري اترين چوٽي سان گڏوگڏ اتر الهندو رخ وٺي ٿي ۽ وڃي ڪشمير واري علائقي ۾ داخل ٿئي. لداخ سان لنگهي، انهيءَ جي گادي واري شهر جي هيٺان ليهه کان اها زڪر بهجي ٿي، پريان دراس، انهيءَ کانپوءِ اها بلتستان ۾ داخل ٿئي ٿي. هتي اها ساڄي پاسي گنگا، ڦراڻ ۽ جي برفاني ميدان تائين پهچي ٿي، وڏي ۾ وڏي ڀرتي ڪندڙ شاخ جيڪا انهيءَ سان هماليه جبل وارن پرڳڻن ۾ ملي ٿي، ۽ انڊس يا سنڌ جو نالو ماڻي ٿي.

سنڌ جون طبعي حالتون آب هوا

سنڌ جي آب هوا علائقائي لحاظ کان مختلف پئي رهي آهي، سنڌ جي ڏاکڻين ڀاڱي ۾ اها گهميل آهي، ته اترئين ڀاڱي جي خشڪ آهي.

تاريخ تمدن سنڌ جو مؤلف سنڌ جي آب هوا جو احوال هن طرح لکي ٿو ته، ”سر جان مارشل توڙي سر آئسٽن جهرن ماھرن جو چوڻ آهي ته پنج هزار ورهيه ق. م. مٿن جي دڙي واري تهذيب جي زماني ۾ سنڌ ۾

هندون انهن کان وٺي ويون انهن تائين سڀني هونديو هون. سنڌ ۽ گيڊروشيا (مڪران) ۽ ڀرنگبانيا (سيستان) ۾ وڏا ڀيلا هئا، جن ۾ هاڻي، گيڊا، باندر، چيتا ۽ قسمن قسمن پکي رهندا هئا. ڏکڻ الهندي واريون هوائون اونهاري ۾ چوماسو آڻينديون هيون ۽ سياري ۾ اتر قطب جون هوائون وچ ايشيا واري ميدان کان سڀني آڻينديون هيون. سنڌ توڙي سندس بلوچستان وارا ڀاڱا گهڻو زرخيز هئا. انهن جانورن جي وجود ڪري، جن جون تصويرون مٿن جي دڙي ۽ هڙپا جي نڪتل مهون ۾ ڏنل آهن. اسين چئي سگهون ٿا ته هن ملڪ جي آب هوا گرم هئي.

جاگرافيائي حدون

”سنڌو نديءَ جو ميدان اٽڪ، اراوڻي جبل ۽ ڪيرٿر جبل جي وچ ۾ آهي. پنجاب جون پنج نديون مهراڻ سان گڏجن ٿيون، جا عربي سمنڊ ۾ وڃي پوي ٿي. پنجاب جي پنج ندين کان سواءِ سرسوتي ۽ هاڪڙو به سنڌ مان وهنديون هيون، جي هينئر مڇي ويون آهن. عيسوي ستين صدي ۾ عربن جي ڪاهه تائين پنجاب، سيستان (نيمروز)، ميراوان (آرچوسا)، جهالاوان (ڪوهار).

مڪران (گيڊروشيا) دشت نديءَ تائين، اڀرندي ۾ اراوڻي جبل تائين سمورا علائقا سنڌ سان لاڳو هئا. هن ملڪ جون حدون اڀرندي ۾ جمنا ندي کان، الهندي ۾ هيلند نديءَ تائين، اتر ۾ ڪشمير کان، ڏکڻ ۾ عربي سمنڊ تائين هيون. هينئر فقط سنڌو نديءَ جون ڏاکڻيون حصو سنڌ سڏجي ٿو.

ساهوار نئين زندگي - سنڌ نمبر - جون - جولاءِ ۱۹۷۰ع،

هڪڙن ۾ ٻيلا آهن. زرعي
بيادار جي لحاظ کان سنڌ
بچت واري آهي. مڇي سنڌين
جي خوراڪ آهي. ساليانو ڏهه
هزار ٽن سائونڊي مڇي ٻاهرين
ملڪن ڏانهن وڃي ٿي ۽ هڪ
لک پنج هزار ٻن سنڌو نديءَ ۽
ڍنڍن سان مڇي سري ٿي. سنڌ
جي آمدني ۹ ڪروڙ ۳۱ لک
روپيه سالياني آهي.

سنڌ جو تاريخي پس منظر

سنڌ جو لکيل تاريخي احوال
امانڪي تڏهن کان ملي ٿو،
جڏهن آريا هتي آباد هئا. اهو
احوال هندن جي ويدن، برائن،
سورن ۽ ستون، ٻارسين جي
”زنداوستان“ ٻڌست جي ڌرتي
دفترن ۽ ڪتبن، هالي ڊولي جي
برائن حوالن ۽ گڏيل هندستان
ٽوڙي اوڀر جي ٻين جهونن
دفترن مان نڪتو آهي.

جناب ولي محمد طاهرزادو،
نئين زندگي، جون - جولاءِ
۱۹۷۰ع واري - رچي ۾ ڇپيل
پنهجي مضمون ”سنڌ جي
سياسي تاريخ“ ۾ لکي ٿو:
”سنڌ جي باقاعدي تاريخ
مسلمانن جي اچڻ کانپوءِ لکي
ويئي، جنهن جو پهريون ڪتاب
”چچنامو“ آهي، ۽ پوءِ ”تاريخ
معصومي“ ۽ ”مقاتلات الشعراءِ“
جهڙا قيمتي دفتر آهن، جن ۾
گهٽ ۾ گهٽ راڄ گهراڻي کان
وڏي، محمد بن قاسم جي آمد
واري وقت جو، مسلم دور وارو
سرسٽو احوال اسان وٽ مهيا ٿي
ويو آهي. ان کانپوءِ هي بيشڪ
وڏي محاسب ۾ وجهندڙ ڳالهه
چڻبي جو مسلمانن جي لکيل
تاريخ واري دور کانپوءِ سومرن،
سمن، ترخانن، ۽ ارغونن جي
دورن جي ڪابه مرتب تاريخ
اسان وٽ موجود ڪانه آهي،
جيتوڻيڪ انهن جا تفصيلي احوال
اسان وٽ مختلف وسيلن سان

موجود آهن. سومرن ۽ سمن،
ترخانن ۽ ارغونن جو دور، جيئن
امانڪي معلوم آهي، سنڌي
علم ادب ۽ شعر جو وڏو تاريخي
۽ بنيادي دور آهي، جنهن ۾
هتي وڏا عالم ۽ تعليمي ماهر،
شاعر ۽ سگهڙ ٿي گذريا آهن.
”چچنامي“ جي احوال
مطابق، ”اروڙ“ جو شهر هند ۽
سنڌ جو قديم تختگاهه آهي.
انهي ۾ ”راءِ سيهرس بن ساهسي
راءِ“ نالي هڪ راجا رهندو هو،
ان جي ڏينهن ۾ سنڌ جون حدون
اڀرندي کان ڪشمير تائين،
الهندي کان مڪران تائين ڏکڻ
کان سمنڊ جي ڪناري ۽ جبل
تائين، اتر کان ڪردن جي جبل
۽ ڪيڪانان تائين پکڙيل هيون.
معاويه بن ابي سفيان جي
خلافت هجري چاليهنين سال ۾
ٺاهڻ ٿي. تاريخ جي مصنفن
روايت ڪئي آهي ته جڏهن معاويه
خلافت جي مسئلن تي ويٺو تڏهن
عبدالله بن سوار کي چار هزار
سوار ڏيئي سنڌ واپس ٿي مقرر
ڪري، انهي ملڪ جي
حڪومت سندس حوالي ڪيائين:
وڌيڪ چيائينس ته: ”سنڌ ۾
هڪ جبل آهي، جنهن کي
ڪيڪانان چون ٿا، اتي جا
کهوڙا قداور ۽ موزون شڪل
شاهت وارا آهن؛ توڪان اڳهر
اتي جون غنيمتون بهٽل آهن.
ماڻهو غدار آهن جيڪي انهي
جبل جي پناهه سبب سرڪشي ۽
شوخي ڪندا رهندا آهن.“

هرين جي فتح کان اڳ
سنڌ ملڪ جيئن حدون تمام
ڪشاديون هيون. راڄ گهراڻي
جي هندو راجائن جي دور ۾
سنڌ جون اڀرندي واريون حدون
ڪشمير ۽ قنوج تائين پکڙيل
هيون. الهندي واريون حدون
مڪران ۽ سيستان تائين پکڙيل
هيون. سنڌ جي اتر طرف قندار
هو ۽ سلجمان جبل سڀو ساھو

بيٺو، ۽ ڏکڻ طرف گجرات ۽
سوت بندر جون حدون پڻ سنڌ
ملڪ ۾ سمايل هيون.

انهي مها سنڌ مهاگهي
جو تختگاهه السور (اروڙ) هو.
راجا الور ۾ راجمان هو ۽ ان
جي ڪمان هيٺ چار وڏا قلعا
هوندا هئا، جن ۾ مهاراجا طرلان
مقرر ٿيل حاڪم رهندا هئا ۽
آسپاس جي ملڪ تي حڪم
هلائيندا هئا. اهي چار قلعا،
برهمڻ آباد، سيوستان، آڇ
(اسڪنده) ۽ ملتان ۾ هئا.

عربن کان پوءِ جڏهن دهلي
سان سنڌ گڏيل هئي، تڏهن به
سنڌ ملتان صوبي جو هڪ حصو
هئي ۽ ملتان جي گورنر جي
هٿ هيٺ سنڌ جا نائب ٿئي ۽
پڪر ۾ نگراني ڪندا هئا. سنڌ
ملڪ ڪل چهن پرڳڻن ۾ ورهايل
هو ۽ هر هڪ پرڳڻي کي
”سرڪار“ ڪوٺيو ويندو هو.
هر سرڪار ۾ ”محل“ يا ”تعلقا“
هوندا هئا. سلا ابوالفضل، آئين
اڪبري ۾ هيٺيون سرڪاريون
بيان ڪيون آهن:-

- ۱- سرڪار بکر، جنهن ۾
پارهن محل هئا؛ ۲- سرڪار
سيوستان، جنهن ۾ نو محل هئا؛
۳- سرڪار نصربور، جنهن ۾ ست
محل هئا؛ ۴- سرڪار ڇاچڪان،
جنهن ۾ يارهن محل هئا؛ ۵-
سرڪار چڪر هاله، جنهن ۾ اٺ
محل هئا؛ ۶- سرڪار ٺٽو، جنهن
۾ ارڙهن محل هئا.

پروپسٽر محبوب علي چٽا،
ماهور نئين زندگي جي ”سنڌ
نمبر“ ۱۹۷۰ع واري پرچي ۾
ڇپيل پنهنجي مضمون، ”سنڌ
جا قديم تخت گاهه“ ۾ لکي ٿو
ته، سنڌ سڳوريءَ جا قديم
تختگاهه هي هئا، جن جا نالا
قداست موجب ڏنا ويا آهن:-

- ۱- ملتان، السور، سيوستان،
برهمڻ آباد، نيرون ڪوٽ،
منصوره، بکر، محمد طور،

عمر ڪوٽ، ساموئي ۽ ٺٽو. ۽ ڪڏهن ٺٽي جي عظمت کانپوءِ ڪلهوڙن جي دور کان وٺي نظر هڪجي ته اسانکي هي شهر تختگاه معلوم ٿيندا: خدا آباد دادوءَ واري، خدا آباد هالن واري، حيدر آباد ۽ ڪراچي.

جناب غلام محمد گرامي صاحب، ته ماهي بهراڻ جلد - ۱۹، نمبر - ۲ ۾ سنڌ جو مختصر تعارف ڏيندي لکي ٿو:-

”انگريزن جي دور ۾ دهلي ۽ بمبئي کي ”هندستان جا دروازا“ سڏيو ويندو هو. انهن جا آثار دهليءَ ۾، India Gate، ۽ بمبئي ۾ ”Gate Way of India“ انگريزن ٺهرايا هئا. پر جيڪڏهن اصل تاريخي ۽ قديمي تهذيبي حقيقت کي ڏسجي ۽ پرکجي ته سڄو ائين چوڻ ۾ هڪوبه وڌاءُ ناهي، ته هن ننڍي کنڊ جو جهوني ۾ جهونو دروازو اسان جي سنڌ آهي پر السوس اهو آهي آهي ته ان قديم ۽ پختي حقيقت متعلق اسان وٽ

هڪو به تاريخي يادگار ڪونه آهي. اصل ۾ سنڌ، هالوڪي محدود ۽ چند ضلعن تي مشتمل سنڌ نه هئي. اها تاريخي ۽ تهذيبي ”مها سنڌ“ ته وسيع ۽ زرخيز صوبن ۽ علائقن تي مشتمل هڪ مستقل مملڪت هئي، جنهن ۾ هالوڪو سارو پنجاب، مشرقي پنجاب، سڌو، سارو ڪشمير، افغانستان جو سرحدي اڌ، بلوچستان لسٻليو ۽ مڪران، ڪڇ ۽ راجپوتانا جو سرحد وارو اڌ حصو، اچي ٿي ويا. محقق مڃن ٿا ته عيسوي سن کان اٽڪل ۲۵ صديون اڳ، آريه لوڪ، وچ ايشيا جي ويران ٻوٽن مان لهي، گوئي پاڻي، ايران جي رستي ان عظيم سنڌ جي حدن ۾ داخل ٿيا هئا جنهنکي ”سپت سنڌو“ (سپت نديون) به ڪوٺيندا هئا. جنهن ۾ هالوڪي پنجاب جون پنج نديون، موجوده سنڌو درياءَ ۽ ستين سرسوتي ندي وهندا هئا. سرسوتي اڳتي هلي هڪجي ويئي. تاريخ شاهد آهي ته انهن

ندين جي ڪنارن تي ئي اوائلجي زماني ۾ آرين اچي ديرا وڌا ۽ گهڻو پوءِ سنڌيه ديس ۽ اوڀر هندستان ڏانهن پکڙجي ويا. يادري هيرس جي سنڌ موجب سنڌو درياءَ کي ”سنڌ“ نالو آرين کان به گهڻو اڳ دراوڙن ڏنو هو، جن جي ٻوليءَ ۾ سنڌ يا سنڌو جو مطلب هو درياء. آرين ان کي ڦيرائي ”سنڌ“ يا ”سنڌو“ ڪيو ان تصرف وچان، جنهن سموري آبادي سان اهو درياءَ لنگهيو ٿي تنهن تي نالو پئجي ويو ”سنڌ“.

اڳتي هلي ايراني واپارين ۽ سياحن ”سنڌ“ جو اچار ڪيو ”هند“، جنهن مان هالوڪو هندستان ٿيو آهي. ان کانپوءِ رومي سياحن ۽ جنگي ماڻهن ان کي ڦيرائي ڪيو ”انڊ“، اهو ”انڊ“ به اڳتي هلي ٿيو ”انڊيا“. اهو نالو به ڏيسي آهي ۽ نه پرديسي، جيئن عام ماڻهو سمجهن ٿا.

هندستان تي ڀارت جو نالو سرڪاري طرح سان ورتاڻي کانپوءِ پيو.

”هڪ سڄي قوم کي لاڳيتو دوکي ۾ رکي نه ٿو سگهجي... وڃي ڪڏهن ڪڏهن سا هي هٿ گهرجي“ (گابريل لائوب)

سڪندر
جو
پينٽ
ڏانهن
نظر

سڪندر جي پورس منجهان منجهان

ايٽ ليٽ فائينل - منهنجيڪار : دستگير پڇڻي

سڪندر اعظم ٽنگسلا ۽
هندي (پوٿوهار) تي قبضو ڄمائن
ڪانهو ۽ پنجاب ڏانهن وڌڻ لڳو.
کيس اهي خبرون ملي چڪيون
هيون ته پنجاب جي ننڍين ننڍين
رياستن جا راجا هڪ ٻئي سان
ڪونه ٺهن. اها ڳالهه سندس
دل وٽان هئي. انهن راجائن جي
اندروني جهيڙن جي باهه ٽپي
وڌيڪ تيل وجهڻ ۾ هن وسان
ڪين گهٽايو. جهلم نديءَ پريان
ڏکڻ اڀرندي علائقي تي راجا
پورس جو راج هو. هنديءَ جو
حاڪم راجا امپيءَ جيڪو
سڪندر جو نالو پڙندي ئي اچي
پيش ٿيو هو تنهن پنهنجي پاڙيسري
راجا پورس بابت کيس سرستو
احوال ڏيئي ڇڏيو. هن سڪندر
کي چيو، ”راجا پورس وٽ
وڏي فوج ۽ تمام گهڻا هاٿي آهن.
اهو راجا اوهان کي ڏکيو پنهنجي
سگهي ٿو.“ سڪندر جو دستور
هو ته جيڪو به راجا لڙائيءَ
ڪانسواءِ، ڏانهن دوستيءَ جو
هٿ وڌائيندو هو، تنهن کان
حڪومت نه ڪسندو هو. راجا
امپيءَ کي هن نه رڳو شاهي تخت
۽ تاج بخشو پر هڪ هزار
اشرفيون، سون ۽ چانديءَ جو
سامان، اٺارن ماڻ هٿ ڪيل
پوشاڪون ۽ ٽيهه زبردست گهوڙا
به سوکڙيءَ ۾ ڏنائين جنهن تان
سندس هڪ مشيڊوني ٽپيءَ
کي ڏاڍي مڙيان لڳي.

سڪندر ٽنگسلا مان پڻ
پنج هزار مڪاني ماڻهو پنهنجي
فوج ۾ ڀرتي ڪيا هئا ۽ مٿي جي
شروعات ۾ هو اڳتي وڌيو. ان

کان اڳ سوات ۽ ٻين جابلو
علائقن تي قبضي مهل هن کي
مڪانسي جابلو گوريلن خلاف
ڏکي ۽ ڊگهي جنگ لڙڻي پئي
هئي. سوات ڇڏڻ کان پهرين هن
اتي پنهنجون مشيڊوني فوجي
بيٺڪون ۽ بچاءُ لاءِ قلعا ۽ ٻن
ٺاهيا. پورس جي فتح کي اڃا
ٽي مهينا ئي مٿس گذريا ته اٺن
جي مڪانسي قبيلن، سڪندر
طرفان مٿن مڙهيل ڌارئين حاڪم
خلاف مٿيار ڪنيا ۽ نيٺ کيس
ماري پورو ڪيائون. ٽنگسلا
۾ به هن مشيڊوني فوجين جا اڏا
۽ پنهنجن اهاج ٿيل ساٿين جا
گهر ۽ وستيون ٺهرايون. اهڙيءَ
ريست جيڪي يوناني بائنڊا
ايران ۽ هندستان ۾ رهي ويا هئا
تن اڳتي هلي انهن نون علائقن
۾ اڏاوت ۽ رستي جي جوڙجڪ
جو يوناني سرشتو عمل ۾ آندو ۽
ٻن صدين تائين ايران ۽ هندستان
۾ يوناني طرز وارا قلعا، ديوارون
۽ انهن جا نشان قائم رهيا. آخر
پنجاب جي ٻن علائقن کان
سواءِ خود ٽنگسلا ۾ به ٽن
سئو سالن تائين يونانين جو ٺاهيل
اهو عبادت گاه قائم رهيو
جيئن ۾ باهه جي ٻوڙا ڪئي
ويندي هئي. ان گرجا جا ٿنڀا
يوناني طرز تي ٺهيل هئا ۽
عبادت گاهه جي مٿان ٻيهر
مورو ٽنگسلا شهر ڏسي
سگهيو هو. سڪندر کان هڪ
صدي پوءِ ٻيڪٽريا (يونان)
جي ڪجهه ٻين بادشاهن ۽ انهن
ڪانهو خانہ بدوش مٿين ٻن هن
علائقي تي ڪاهون ڪيون ۽

يوناني تهذيب کي قائم رکندا.
آيا. مٿي ذکر ڪيل گرجا به
گهڻو ڪري ٻيڪٽرين يا مٿين
ٺهرايو. سڪندر البت راولپنڊيءَ
ويجهو يونانين جي بابا آدم
”زوس“ جو يادگار ٺهرايو هو
جنهن جو نالو نشان به نٿو ملي.
راولپنڊيءَ کان جهلم تائين
مفاصلو نه رڳو گهٽ پر سولو
سڌو پڻ هو. سڪندر اڳ ۾ ئي
پنهنجو هڪڙو قاصد راجا پورس
ڏانهن روانو ڪيو ۽ کيس ٺاهيو
موڪليائين ته، ”سڪندر سان
نديءَ واري معاهد تي اچي مل
۽ محصول ڏيڻ لاءِ تيار ٿي.“
پورس کيس جواب ڏنو، ”مان
توسان ملندس ضرور پر لڙائي جي
ميدان ۾ ۽ محصول منهنجون
فوجون توکي لڙائيءَ ۾ اچي
ڏينديون، ڇو ته سون وٽ ڏيڻ
لاءِ اهو ئي محصول آهي.“
هڪ سئو ڏهن ميلن جو
پنڌ چڪي سڪندر جهلم نديءَ
جي ان ڊگ وٽ اچي پهتو جتي
اڄ ڪلهه هرنبور شهر آهي ۽
جتان سڪندر کان چوڏهن سئو
ميل پوءِ محمود غزنوي پڻ مٿيو.
هينئر اتي برطانيه واري دور جي
ٺهيل ريلوائي پل موجود آهي.
سڪندر جي ساٿين، دوربينسي
لڳائڻ ڪانسواءِ ٽن ميلن جي
مفاصلي تان ئي، جهلم نديءَ
جي ڏاکڻي حصي ۾ بيٺل پورس
جي ساهه کي سڙائي ورتو. ان
۾ ٽيهه هزار يادا، پنج هزار
گهوڙيسوار ۽ ٻه سئو هاٿي شامل
هئا. جيتوڻيڪ يوناني ليکڪن
پورس جي فوجي طاقت کي وڌائي

لکيو آهي پر هڪڙي ڳالهه، بس
 سان چئي سگهجي ٿي ته وٽس
 سڪندر جي پٽ ۽ لشڪر گهٽ
 هو. پورس جا هاڻي پنهنجي مستنجا
 پٽا هئا ۽ کين رڳو اشاري جي
 دهر هئي ته دشمن تي چڙهت ڪن.
 نديءَ جي ٽن ميلن واري پٽ
 جي هڪ پاسي سڪندر جا عيسا
 ڪوڙيل ته ٻئي پاسي پورس ساڻس
 مٿاڻي لاءِ تيار بيٺو هو جو ن.
 جو پهتو هو. نديءَ ۾ ڇاڙه
 ايندو هئي ويو. سڪندر پنهنجن
 هاڻن کي ٻيڙين ذريعي پرڏين
 هڪ ٽائين اڪاڻ لاءِ گهٽ
 ڪهڙا چوڻهه هاڻيءَ جو
 وڌيڪ ڇاڙه هن لاءِ سمجهت ٿي
 رهيو هو. ٻي ڳالهه ته اهو
 ڪم سولو نه هو جو ٻيڙين ۾
 هاڻي ٽسي پورس جو لشڪر ٿر
 وٺڻ شروع ڪري سگهيو ٿي.
 راجا پورس ٿاندي ۾ هو، چوڻ
 سندس حالت بچاءُ واري هئي ۽
 اهڙي سٺي حالت ۾ رڳو
 سڪندر ٽسي پنهنجي لشڪر ۽
 حرارت سان کيس ماري مچائي
 سگهيو. بعد ۾ جيڪا جهلم
 واري لڙائي لڳي، تنهن جو
 قصو سوين سال پوءِ جڏهن
 ليوپلڻ بوناڀارت کي پڙهي
 پڙاهو ويو ته سندس وات مان
 سڪندر جي ڪاريگريءَ جي
 زبردست واکاڻ نڪتِي.

سڪندر اعظم جي فوجن جا
 قنبو ڏسڻ شرط راجا پورس پنهنجي
 لشڪر سان ڪجهه جڳا نديءَ
 جي مٿين حصي ڏانهن موڪلا
 ۽ پاڻ هيٺين پاسي باقي لشڪر
 وٺي منسبدوني ٽئين کي منهن
 منهن ٿي بيٺو ته جيئن سڪندر
 کي ندي پار ڪرڻ جو وجهه نه
 ملي سگهي. نديءَ جي ڪپ
 سان لڳو لڳ راجا پورس جي
 هاڻن جو هلاچو ۽ رٿا پئي
 پئي جنهنڪري ڪن تي ڦڻ ۽
 سڪندر سمجهي ويو ته هي هن
 نديءَ سان وهندڙ نديءَ کي

پار ڪرڻ ۽ پنهنجا گهوڙا ۽ فوج
 پريان بچائڻ جي ڪوشش ڪندو
 ڪئي ته کيس ڏٺو ته ڏيندو
 چوڻ ڪهڙا، پورس جي پهريل
 هاڻن کي ڏسي، تنهن شروع
 ڪندا ۽ هاڻيءَ جي وهڪري ۾
 ٽپ ڏيڻ کان به نه ڪپهائيندا.
 هاڻي هن پنهنجو دماغ لڙائڻ ۽
 اٽڪلون وٺڻ شروع ڪيون.
 ٿورا ڏينهن ساڻس پٽ ۾ گذري
 ويسا ۽ راجا پورس کي سمجهه
 ۾ ٿي ته آيو ته سڪندر ساڻس
 ويڙهه ڪرڻ لاءِ آيو آهي ۽ سا
 ساڻي پٽن لاءِ جڏهن سڪندر
 اڳرائي نه ٿو ڪري، ته پوءِ
 پورس کي ڪهڙو لاچار هو ته
 مٿس حملو ڪري ۽ ڪجهه ڏينهن
 ۾ پوندي سانوڻ جي منهن
 سڪندر اعظم جي ڪم ڪري
 وڌيڪ سولو ڪري ڇڏيو. هاڻي
 هن ڇا ڪيو جو ٻيڙين ۽ سڙهن
 ذريعي روزانو ڪجهه سامهه
 نديءَ ڏانهن موڪلي ڇڏيندو
 هو ته جيئن پورس سمجهي ته
 ڇاڻ مٿس حملو ٿيو پر سامهه
 کي ٽاڪيد ڪيائين ته نديءَ
 ۾ ايترو اڳتي نه وڌڻ جو
 راجا پورس جي تهرن
 جو هڪ ٽڪي وڃي.
 انهن فوجي جيئن کيس سڪندر
 گهڻو ڪري، رات جي اوندھ
 مهل ٻيڙين وسيلي نديءَ جي
 پٽ ۾ موڪليندو هو. اهي جڳا،
 پنهنجي سرواڻ جي هدايتن
 موجب درياهه اندر پهچي اهڙو
 ته هل سگهيندا هئا جو سندن
 آواز پريئين ڪپ تي ڪوڙيل
 پورس جي ٽئين ٽائين به پهچندو
 هو ۽ راجا پورس پنهنجي فوج
 کي ٽئين مان ڪڍي، درياهه
 جو ڪپ اچي جهلندو هو. ٻن
 هفتن تائين سڪندر جدا فوجي،
 اها راند رچائي پورس جي فوجن
 جي ٽپ حرام ڪندا رهيا ۽
 هوڏانهن سڪندر پاڻ نديءَ جو
 ڪپ وٺي، ڪنهن اهڙي جا

جي ڳاٺ-ولها ۾ رڌل رهيو جتان
 نديءَ جو پٽ ويڪرو نه هجي
 ۽ پريان پهچڻ ۾ کيس دير نه
 لڳي. ٻيڙي ٽڪرين جي الهندي
 پاسي، لوڻ جي ڪاٺن هيٺان
 منگل ديو علائقي وٽ جهلم
 ندي فقط ٽي ميل کن ويڪري
 هئي ۽ اها ڏاڍي تيزيءَ سان
 وهندڙ هئي. سڪندر کي اهو
 کيس سولو ڏسڻ ۾ آيو ۽ چوڻ
 ڪندڙي تي ايترا ته گهڻا وڻ
 هئا جو هو بنا ڪنهن رٿا جي
 پنهنجي چال ۾ سوڀارو ٿي
 سگهيو ٿي. جيتوڻيڪ اهو هنڌ
 سندس فوجي لشڪار کان سترهن
 ميلن جي مفاصلي تي هو، هن
 پنهنجي لشڪر ۾ ٻن اهي الواهد
 اڏائي ڇڏيائين ته ساوڻ جي
 پرسان ۽ نديءَ جي نيز وهڪري
 سبب جهلم کي پار ڪرڻ ۾ ڪو
 ڪم ٿي پو آهي تنهنڪري
 ايندڙ رات جي پوڙيءَ ۾ جنگ
 جوتِي. منسبدوني فوجن ۾ اچي
 قزاقوت پئي ته ڪليل آسمان
 هيٺان ۽ ست سونهن ڪيٽن
 گهاري سگهيا جيتوڻيڪ ڪاڏي
 پئي لاءِ سڪندر هر هنڌان
 مال مڙي گڏ ڪيو هو. مال
 جو گودام به هن اهڙو ته ظاهر
 ظهور ٺهرايو جو راجا پورس جا
 محافظ سولائيءَ سان انکي ڏسي
 ٿي سگهيا. پورس جڏهن ڏٺو ته،
 ۽ مار سڪندر وٽ ته ڪنهن
 مهينن جو راشن آهي. تنهنڪري
 پٺڀڄي ويو ۽ پانهاڻن ته هو اڃا
 به ڏيکيه ڪندو ۽ جيئن هاڻي
 نه لٽو تيئن لڙائي ڪونه
 ڇڏيندو. دشمن کي نفسياتي
 مار ڏيڻ جو هي طريقو سڪندر اعظم
 دجله نديءَ لڳ ڳاڻيڪ واري
 لڙائيءَ ۾ به ڪاميابيءَ سان
 ڪتب آڻي چڪو هو. پر هئا گذري
 ويا ۽ راجا پورس سونهاري ۽ پيچي
 ويو. پنجاب جي گهڻي اونهاهيءَ
 واري خاموشيءَ کي توڙڻ لاءِ

ڪنهن روز رات جو لوجن هٿان ڪراني، پورس جو ڏوٽو ٺي خراب ڪري ڇڏيو. اونداهه سبب رڳو آواز ڪري اڳتي وڌندي ٻڌي راجا پورس هائين ۽ فوج ڪسي تبين مان ڪڍي، نديءَ جي ڪپ تي آئي پهاريندو هو. جوابي حملي لاءِ تياريون ڪندو هو. هر جڏهن خبر هوندي هئي ته پوئائي فوج ٺهي ٺهي ڪونه ته سڄا حيران ۽ وانڙو ٿي ويندو هو. جيئن ئي منهنجي فوجي رڳو ڪندا هئا، ”هالا لا لائي.“ پورس پنهنجن هٿن ساهه ڪسي اڳڀرو ڪرڻ شروع ڪري ڇڏيندو هو. اهو چڱو جو هائي، تنهن ڪلاڪن جي ننڊ سان ڀاڄي ٿا وڃن ته هيترا ڏينهن آسري ۾ بيٺل جانور جي چتو ٿي پوي ها ته سندس ئي لشڪر ۾ پاڪر ڪڍو پئجي وڃي ها. باقي پورس جا ساٿو وڃاڙا ته سڳي پيا هئا. نيٺ جهڙ ڏينهن کانپوءِ راجا پورس ۽ سندس محافظ سمجهي ويا ته اهي رڳو بگهو واريون دانپون آهن تنهنڪري هنن فيصلو ڪيو ته اڳتي ڪنڌر جي شرارتن تي هراڻ پراڻ پٺ نه پتوڻيندا، وڏي گالهه نه هنن ڪنڌر جي فوجن وٽ ڪاڏي پتي جي مال جو اٻڏو وڏو ذخيره ڏنو هو جو ڪنهن بگهي نه منهنجي سائون جي منڊ ۽ نديءَ جي ڇال ماريندڙ چوليس سبب اڳاڻي نه ڪري سگهندا. نيٺ مطمئن ٿي پورس جي فوجن وڃي پنهنجا ٽپو وسايو. آرام سان راتيون گذارڻ شروع ڪيائون. ڪنڌر ماٺ ڪري ويهي رهي ها ته اٺ ٽيپي گالهه هتي. هرڻور ۽ ڪوڙيل سندس فوجي قنڀرن کان سترهن ميل مٿي ڏسڻ منگل ڏيو لڳ ڏسڻ سندس دل گهريو رستو هٿ اچي ويو هو ۽ نديءَ جي ڪپ سان گهٽا

وٺ هٿن سبب اهو هيڪاري ڪيس وٺيو جو پورس جي ساٿين کان اک بچائي هو ڪجهه فوجن سوڌو پريان اڪري ٿي سگهيو. هن موٽي اچي ڪجهه ساٿي پاڻ سان کنيا. رات جي اونداهي ۽ اتان ندي ٽپي ويو. پورس جي لوجن کي ڀيٽ ٿي ڪانه پئي هر جيسين ڪو وڃي ڪين خبر نه ڏني ها تنهن ظاهر آهي ته ڪنڌر اڪري وڃڻو هو. شاهي حملي واري رات هرڻور ۽ مکيه فوجي ٺڪاڻي تي سڄ پارانسي ڪنڌر، راجا پورس تي اهو اثر وڌو ته حملي آور هائي دائمي طرح اتي ئي ترسول آهن. ڪنڌر جو وڏاڏا ڪمانڊر ڪرنٽيرس اتي فوجي اڳواڻي ڪري رهيو هو. ڪيس هدايتون مليل هيون ته هٿن جي حملي وارين پنهنجي صورتن ۾ ان ڪسي ڪيئن منهن ڏيڻو آهي.

”جيڪڏهن پورس ڏوڙي وڃي ڪنڌر جو اڳڀرو ٿي ته ڪرنٽيرس يڪدم ندي پار ڪري، ساهون لڳل هندي فوج جي ڪنهن تي حملي ڪري ڇڏيندو.“ راجا پورس کي جڏهن ڪنڌر جي پار پوڻ جي پروڙ پئي ته هو سمورا هائي وڏي اوڏاهن روانو ٿي چڪو هو. پئي پاسي ڪرنٽيرس پنهنجي فوج وٺي جڏهن ندي پار ڪري اتي پهتو ته رڳو پورس جي ساٿين سان ڪيس ويڙهه ڪرڻي پئي. جيڪڏهن راجا پورس اتي ڪجهه هائي به ڇڏي وڃي ها ته منهنجي فوج سولائيءَ سان جهلم ندي کي پار نه ڪري سگهي ها، ڇو ته هائين کي ڏسي سندن وايون بتال ٿي وينديون هيون. منگل ڏيو لڳ ڪنڌر پهچي چڪو هو. هرڻور ٽي ڪرنٽيرس ڪاهه ڪئي. وڃ واري سترهن ميلن جي علائقي ۾ پنج ڇهه هزار فوج ٽن ڀاڱيتو

ڪنهن ڏين جي اڳواڻيءَ هيٺ پيڙين وسيلي اڳتي وڌڻ لڳي. انهيءَ فوج ۾ تير انداز، تلوار باز ۽ ڍالڻ وارا سوار شامل هئا. جتي پورس ڪمزور هو، اتي ڪهڙو سوارن حملو ڪيو. تنهن شاهي برڪيٽن کي رڳو اهو ڪم سونهل هو ته اهي تير وسينديون رهن. جڏهن ته سڄا تير انداز، تلوار باز پري کان ئي مارو ڪندا پئي آيا. ڪنڌر اعظم پاڻ سان گڏ گهڻو ڪري چونڊ ساهي، ذهين عبادت ۽ برڪيٽر ڪنڌر هئا جن ۾ ٽوليميءَ جي چوڻ موجب ٽوليمي پاڻ به هو. پنهنجي سرواڻ ڪنڌر سان گڏ جنگ ۾ جنميل رهيو. رات جي ڀيٽ ۾ سمورا جنگي دستا، پيڙين ۽ ساٿين ذريعي نديءَ جي زوردار وهڪري کي چاريندا اڳتي وڌڻ لڳا. ڪنڌر جنهن رات ندي اڪريو، انهي پئي ڏينهن سڄيهند مهل، هو واپس موٽي رسد جو سمورو انتظام ڪري وڏو ڦيرو ڪرائي اچي منگل ديو جي گهاتي ٻيلي ۾ لڳو. هينئر ڪيس سارهن هزار ساهي ۽ پنج هزار ڪهڙا پٺ ٿي نديءَ جي پريان پهچا هئا. هو اڃا اهي ساٿياها ڪري رهيو هو ته زبردست طوفان ۽ ڪنڊن سان منهنين شروع ٿي ويو. وڃ سڄي رات وراڪا ڏنا ۽ ڪنڌر منهن بند ٿيڻ لڳو. واهانيندو رهيو. نيٺ ڪنڌر کان ٿورو اڳڀار ٿي ۽ ڪنڌر پنهنجو ڪم شروع ڪيو. گهڻي اونداهي نه هئڻ سبب راجا پورس جي جاسوس چئن ڪيس ڏسي ورتو ۽ سڌي ڏوڙ پاتائون راجا ڏانهن. سترهن ميلن جو مفاصلو اڳ ڪري موٽڻ تائين ڏيڍ ڪلاڪ ٿي لڳو ايتري دير ۾ ڪنڌر پنهنجي فوج جو گچ حصو اڪري ويو. جڏهن سڄ پنهنجو

سوجهرو پکيڙيو تڏهن سڪندر
اهو ڏسي وائڙو ٿي ويو
ته هو اڃا تائين نديءَ جي
وچ ۾ هو. ٿيو هيئن جو نديءَ ۾
زبردست ڇاڙهه ۾ اونڌاهيءَ سبب
هنڪي اها خبر ٿي ته هتي ته
نديءَ جي ٻيٽ ۾ هڪڙو ٻيٽ
۾ لڪل هو ۽ غلطيءَ وچان دن
پنهجي لشڪر کي پريئين ڪناري
بدران انهيءَ ٻيٽ تي کڻي گڏ
ڪيو هو. هاڻي ته وڏي ايترو
وقت نه هو ته ٻيهر پڙيون
درياهه ۾ لاهي، لشڪر کي
ڪناري پڙو ڪري سگهي.
سڪندر ڏاڍي ڦڙسي ۾ حاضر
دماغيءَ کان ڪم وٺندي
پنهجي فوج لاءِ هڪ مثال قائم
ڪيو. هن ڇا ڪيو جو پنهنجي
گهوڙي ۾ بوسيفلا تي چڙهي ندي
جي زوردار وهڪري ۾ ٽهي ٻيو
جيتوڻيڪ پاڻي سندس ڪلهن
تائين هو ۽ بوسيفلا کيس درياهه
کان اڪرڻ لڳو ۽ پنهنجي
اڳواڻ جي همت ڏسي،
مسيحوني لشڪر به ساڳي واٽ
ورتي ۽ پنج ئي هزار گهوڙا هڻي
۾ لاڏا ويا. پيدا فوجي به جن
جي چاتين سان لوهي ڇالون
ٻڌل هيون ترندا ۽ لڏندا لهندا
هر پوندا رهيا ۽ گهڻا اڃا هڻي
منجهه ئي هئا.

هاڻي سڪندر ڏکي منزل
ڪاڏي چڪو هو. ڪناري پڙو
ٽين شرط هو پنج هزار گهوڙيسوار
وڏي اڳڀرو ٿيو. هن وڏي
دليريءَ سان رٿابندي ڪئي.
هوڏانهن راجا پورس به پنهنجا
سڀ کان ٽڪڙا گهوڙيسوار
هٿيارن سان ڀريل گهوڙي گڏيون
اماني چڪو هو. وڏي جيتن
مسيحوني فوجين جي ڪناري
لهڻ کان اڳ ۾ ئي ٻيئي وڃڻ
۾ کين درياهه منجهه ٿي ماري
پورو ڪن هر انهيءَ ڪم ۾
ناڪامي سندس هارائڻ جو مکيه

ڪارڻ بڻجي وئي. سڪندر جو
لشڪر اڳ ۾ ئي ڪناري تي
پهچي چڪو هو ۽ جيتن ٿي
پورس جا گهوڙيسوار ۽ گهوڙي
گڏيون سامهون آيا، سڪندر
جي فوجن جي تيزي جو ڪاڄ
پنهنجا ويا. جيڪڏهن راجا پورس
پنهنجو سمورو لشڪر ۽ ٽين سوڌو
وڏي اڳي ها ته ان ۾ کيس دير
لڳي ها ۽ ايترو دير ۾ سڪندر
جا پيدا فوجي به درياهه اڪري
چڪا هجن ها ۽ پنهنجي بادشاهه
سان گڏ ويڙهه ۾ شريڪ ٿي
وڃن هئا. توهين، جنهن جي
دعويٰ آهي ته هو انهيءَ معرڪي
مهل موجود هو، لکيو آهي ته
راجا پورس جيڪو لشڪر آڻيو
تنهن ۾ ٻه هزار گهوڙا ۽
هڪ سئو ويهه گهوڙي گڏيون
هيون ۽ پنج هزار يوناني جنگجو
گهوڙيسوارن آڏو آهي ڏٺا
جهڙي سگهيا. هڪ هڪ
گهوڙي گڏيءَ کي چار گهوڙا
چڪي رهيا هئا. هر راتو کي
سپهين سبب جيڪا گپ
ٿي هئي تنهن انهن جو
سفر ڏاڍو ڏکيو ڪري وڌو. ڪن
جو چوڻ آهي ته انهيءَ لشڪر
جي اڳواڻي راجا پورس جو ٻيٽ
ڪري رهيو هو ۽ ڪي چوڻ ٿا
ته اڳواڻ پورس جو پيءُ هو
جهڙو هن مسيحوني فوجن جي
تلوارن جو بک پنهنجي مارجي ويو.
صحيح ميراڻپ نه ٿي سگهي.
انهيءَ بهرين ويڙهه ۾ فتح
ڪانوءَ سڪندرجي گهوڙيسوارن
۽ يارهن هزار پيادن هٿيار بدن
جا حوصلا وڌي ويا. هاڻي
سڪندر راجا پورس ڏانهن وڌڻ
لڳو جيڪو کانئن پنڌن ميلن
جي مفاصلي تي باقي فوج وڻيو
بيٺو هو.

جيتوڻيڪ پورس جي حالت
تمام مٺي نه هئي پر هو پنهنجي
ناميد به ڪونه ٿيو. ڏانهن تنهن

شروع ٿيو هو ۽ پورس کي ٻن
طرفن سنهن ڏيٺو هو. هڪ طرف
ڪرنٽيرس ندي هار ڪري حملو
ڪرڻ جي تيار هو، ته ٻئي
پاڻي سڪندر اڳ ۾ ئي ندي
اڪري مقابلي لاءِ موڪليل
پورس جي لشڪر کي ماري
ماري پورو ڪري، خود پورس
ڏانهن وڌي رهيو هو. هن فيصلو
ڪيو ته پهرين سڪندر اعظم
سان سامهون ٿيندو ۽ هو
ٻاڻ سان فوج وڻي سڪندر جو
رستو روڪڻ لاءِ مٿي وڌيو.
هن ڇا ڪيو جو ڪجهه هاڻي ۾
لشڪر اتي ئي ڇڏيائين ته جيتن
ڪرنٽيرس سامهون کان ندي هار
ڪري حملو ڪرڻ لاءِ وڌي ته
مائس مقابلو ڪن ۽ اڌ لشڪر
وڻي ۽ اڻ سڪندر سان مهاڏو
ٽپڻ لاءِ وڌيو. پنهنجي فوج کي
ٻن حصن ۾ ورهائي، راجا پورس
فوجي رٿابنديءَ جي اها خطرناڪ
غلطي ڪئي جنهن اڳتي هلي،
کيس سڪندر اڳيان هٿيار ڦڏا
ڪرڻ تي مجبور ڪيو.

پورس جي گهوڙيسوار فوج
جو چڱو حصو اڳ ۾ ئي مارجي
چڪو هو ۽ سڪندر سان روپرو
جنگ ۾ هڪڙي يوناني جي
هيٺ ٿي هندي گهوڙيسوار ٿي
مئا. سڪندر جي قارن نويسن
لکيو آهي:

پورس جا ماڻهو ٻه تلوارون
۽ هڪڙي ڍل کڻي ٿيا وڙهڻ.
سندن گهوڙن جي بصر تي
يوناني گهوڙن وانگر ۽ لاءِ
۽ شئي ٻڌل نه هئي.
گهوڙن جي سنهن ۽ نڪ تي
چوڙي مان سڀيل ٻوڙا چڙهيل
هوندا هئا ۽ انهن جا لڱام لوهه
يا برائن مان ٺهيل هئا. شاهوڪار
ماڻهن جي گهوڙن جا لڱام
هاڻي ڏند (عاج) مان جڙيل هئا.
رستن سان ٻڌل آهي لڱام چينبارا
هئا ۽ رين کي چڪ ڏيڻ

مان گهوڙو پنهنجي مالڪ جي اشاري کي سمجهي، ان رخ ڏانهن هلڻ لڳندو هو.

يوناني تاريخ نويسن جو چوڻ آهي ته ڪنٽيرس سان مقابلي لاءِ ڇهه ڏينهن فوج کان پوءِ به پورس سان مان ٽيهه هزار پيادا وٺي ويڙهه لاءِ آيو هو. سڪندر جي پيادن تي انهن زبردست وار ڪيا، جتي پورس جو هڪ پيادو ٽپي مئو. اتي سڪندر جي پنهنجن ماڻهن جو سر پٽي ويو. سڪندر جي گهڻي پاڻي پيادل فوج اڃا به ته ندي اڪرڻ ۾ رڌل هئي يا وري ڪنٽيرس جي اڳواڻيءَ ۾ ڇڏيل هئي. اڃا به سندس ست بئالينس پويان هيون. هندستاني فوج جا تيرانداڙ به وڏي ڪارگردي ۽ ڪمان وارا هئا:

”سندن ڪمان ماڻهوءَ جي قد جيڏي هئي. تير اڇلائڻ مهل ڪمان کي پٺ تي بهاري هو پنهنجي ڪاٻي لٽ جي زور سان ڪمان جي تار کي پوئتي ڇڪي تير ڇڏيندا هئا. سندن تير چار فوٽ ڊگھا هئا جيڪي ڪيتري به مضبوط ڍال مان لنگهي به نٿي ويندا هئا. پنهنجي ڪاٻي هٿ ۾ هو ڇهه ٽري سان ٺهيل ڊگهي ۾ سوڙهي ڍال کڻي هلندا هئا.

پها تلوار به از هئا جن جون ترارون ساڍا چار فوٽ ڊگهيون هيون. هو پنهي هٿن سان ترار هلندا هئا ته جيئن زورائتو ۽ اثرائتو ڏک لڳي سگهي. ترار هٿن مان نڪري وڃڻ واري حالت ۾ هو. هٿن ۾ مڪن سان وڙهڻ کان لهرائيندا هئا. سڪندر جي ڍال بردار فوج جي پٺت ۾ پورس وٽ ماڻهو تمام ٿورا هئا. سڪندر سان مقابلي مهل درياه جو ڪپ ڇڏي پورس جڏهن وارياسي ميدان ۾ پهتو ته هن پنهنجي لشڪر جي ورهاست سٺي نموني ڪئي. پيادن کان

پنجاهه سئو فوٽ اڳيان هاڻي هئا جن مان هر هڪ جي پٺيءَ تي چار فوجي ويٺل هئا. اهي هاڻي هڪڙي مضبوط ديوار ٺاهي اڳيان وڌي رهيا هئا. ٽوليمي جو چوڻ هو ته هاڻي ٻه سئو هٿا، اعتبار جو ڪو نٿو لڳي ڇاڪاڻ ته جنهن نموني اهي وڌي رهيا هئا ان مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته ٻه سئو هاڻي، ٻن کان چئن ميلن تائين ڊگهي ديوار ٺاهي پٽي سگھيا. پيادن کي هاڻين پويان هلڻ جو حڪم هو. گهوڙي سوار ۽ گهوڙي گاڏين وارا هاڻين جي ساڄي ۽ کاٻي پاسي کان وڌندا رهيا. نغارن وارا سريلي وچ ۾ جنگ جو ڍنڍورو ڏيندا پٽي آيا ۽ اها موسيقي هاڻين کي وڌيڪ مست ڪندي پٽي رهي. ”هٿيار بند ماڻهن جي هڪڙي ڊگهي ديوار اهي هاڻي کنيڻ وانگر ڏسڻ ۾ اچي رهيا هئا. راجا پورس سڀني کان پٿرو نظر پئي آيو. هو هڪڙي شاندار Cuirass ۽ سوئي هندستاني جيو پهريل هو. سندس وارن کي مٿي تي گندي لڳل هئي جيڪو ان وقت جو رواج هو ۽ منسپوئين کي سندس قد ستن فوٽن کان به وڌيڪ ڏسڻ ۾ آيو.

هوڏانهن سڪندر پڻ پهر فوجي جوڙجڪ ڪري رهيو هو. سندس پيادا گهڻي پاڻي مارجي ويا هئا. ٿورا دستا هٿن ڪري کيس وڏي ذهانت واري رٿابندي کان ڪم وٺڻو پيو. هن اهو فيصلو ڪيو ته هاڻين جي قطار ۾ ڪاهي پياڻ کي جوکي ۾ وجهڻ بدران کاٻي پاسي کان ايندڙ گهوڙيسوارن تي حملو ڪيو وڃي. سڪندر خود تير هلانيندڙن جي اڳواڻي ڪئي ۽ هفتسٽن ۽ ٻهريڪانن کي چيائين ته اهي ٻه پلٽيون وٺي

انهيءَ رخ تي حملو ڪري ڇڏين. باقي بچيل ٻن پلٽن کي ساهيون پيوڻ جو حڪم ڏنائين جنهنجي اڳواڻي ڪوئنس ڪري رهيو هو، جيڪو سڪندر جو وڏي اعتماد وارو سپهه سالار هو. ڪوئنس سندس حڪمن تي ڪرائيندڙ هو. جڏهن سڪندر گهوڙيسوار ۽ تيرانداڙ وٺي هندستاني فوج جي کاٻي ٻانهن تي وار ڪرڻ لاءِ وڌيو ته هن وري ساڄي پاسي تي پوئتي هٽي کان حملو ڪرڻ جي سٺ سٺي. اهو جو ڪم وارو فيصلو هو پر کيس ڄاڻ هئي ته پورس جو سپهه ڏيان کاٻي طرف سڪندر اعظم ۽ انجي لشڪر تي هوندو يا هو سموري طاقت سڪندر بادشاه کي مارڻ لاءِ کاٻي طرف ڪتب آڻيندو. پويان ساڄي طرف آئون سندس فوج ۾ ٽاڪوڙو وجهي سگھندس. هن ٿورو صبر ڪيو ۽ جڏهن پورس واقعي سڪندر ڏانهن منهن ڪيو ته ڪوئنس پويان گهرو ڪري هندستاني فوج تي زبردست وار ڪيا ۽ ڍال وارن ساهين کي هاڻين جي منهن ۾ ڏيئي ڇڏيائين. راجا پورس جو سپهه ڏيان سڪندر ڏانهن هو. هن پنهنجو پورو زور سڪندر خلاف ويڙهه ۾ لڳائي ڇڏيو. سندس ذهن ۾ ڪوئنس جو خيال ئي نه هو جنهن پويان ڦري ساڄي پاسي هلاڻ ڪئي ۽ هندستاني لشڪر ۾ ٽاڪوڙو وجهي ڇڏيو. پورس جا ساهي منجهي پيا ۽ سونهاري ۾ خود پنهنجن ئي هاڻن هيٺان ڇرجي مرڻ لڳا. مٿان ڪوئنس جي تير هلانيندڙن جي پلٽن سندن حوصلا خطا ڪيا. انهيءَ سونهاري ۾ جا پوئتي هٽندڙ گهوڙيسوار، سڪندر جي پيادل فوج جو بک ٿيندا ويا، ڍال وارن ٽن هزار فوجين،

پنهجن تران سان هڏين جون
سندون ۽ چنگيون وڃڻ شروع
ڪري ڇڏيون. سڪندر کين
اڳڀر هڏين جي ڪمزورين کان
والف ڪري ڇڏيو هو. سونڊ ۽
چنگهه وڃڻ سبب پنجاه هائي
ته ٿوري دير ۾ بڪار ٿي ڊهي
پيا. ٻيا هائي اهڙا چٽا ۽ مست
ٿيا جو پڇ پڇان ۾ کين پنهنجي
۾ پراڻي جو اٺو ٿي نه رهيو.
يونانين لکيو آهي ته ”سڪندر
هڏين جنهن نموني ساهين ڪسي
سوين ۾ ڪشي پٽ سان ڏسي
هنيو، انهيءَ نظري ڪسي ڏسي
امانجا ڏيل ڏسي ڏڪيا. جڏهن
هائي ڊوڙي ڊوڙي ٽڪا ۽ سندن
مٿيون منجهي پيون ته پوءِ
هڪ وڪ پوئتي ڪڍڻ لڳا. جن
هڏين جي سونڊ سلامت هئي تن
سميتون وڇائي آپ ٿي لڙيو.
جڏهن ڪو هائي سڀني بند ٿيو
ڪري ته پنهنجي سونڊ ڪسي
زمن تي لاڙي، وڏي دٻاءُ سان
پنهنجي ڪلن سان هڻا ٿيو
ڪڍي.“

هوڏانهن ڪرنٽيرس پڻ
لشڪر موڏو ندي ۾ ٻار
ڪري رهيو هو ۽ نديءَ جي
مٿين حصي کان پاڙيتو فوج به
سڀان ڏانهن وڃڻ لڳي. هڏين
۾ ٽاڪوڙو پئجي وڃڻ ڪري
پورس جي لشڪر ۾ مايوسي پيدا
ٿي پر راجا پورس بهاريءَ تائين
هٿيار ٽٽا ڪرڻ لاءِ تيار ڏسڻ ۾
نه آيو. هو پاڻ وڏي بهادريءَ
سان ويڙهه ۾ شامل هو ۽ رڳو
ان وقت پنهنجي هائيءَ کي
پوئتي هٽڻ لاءِ اشارو ڪيائين
جڏهن هڪڙو تير سندس ساڄي
ڪلهي ۾ اچي ڪپو.

سڪندر اعظم، هنجي طاقت
۾ سورهاڻيءَ کي ڇڏيو ۽ حڪم
ڏنائين ته پورس کي مارڻ بدران
کيس بچايو وڃي. هن هڪدم
راجا اسڀيءَ کي روانو ٿي وڃي

پورس کي منهنجو نياپو و ڏيئي
مون ڏانهن وٺي آڻ. جڏهن راجا
پورس پنهنجي پراڻي ويڙي راجا
اسڀيءَ کي ايندي ڏٺو ته هائيءَ
جي واڳ ورائي تلوار سان مٿس
هلائ ڪيائين پر اسڀي پنهنجو
سر بچائي وڌي پڳو. سڪندر
هائي راجا پورس جي لشڪر مان
هڪڙيل سندس نسي هڪڙي
ليديءَ کي اماڻيو ته وڃي راجا
سان ڳالهائي. انهيءَ قيديءَ
مٿان سڪندر جو منجهو پڇڻ
کان پوءِ راجا پورس ڳالهه ٻولي
تي راڄي ڏيو ۽ هائيءَ ٽن لهن
لڳو. ان مهل راجا ڏاڍو اڇايل
هو. سندس هائيءَ مات تاريخ
نويسن لکيو آهي، ”اهو سڀني
هڏين کان وڏي ڊيل ڊول وارو
هو ۽ پنهنجي مالڪ جي وڏي
هوشياريءَ ۽ ذهانت سان پرڳهور
ٿي لڏائين. جڏهن پورس سان
وڙهي رهيو هو ته هائي نه حملو
ڪندڙن تي چلڻ ٿي ڪيون
۽ جنهن مهل ڏٺائين ته تير لڳڻ
سبب سندس بادشاهه ڦٽجي پيو
آهي تڏهن آهستي آهستي پنهنجا
اڳيان ڪوڏا پٽ تي ڪوڙي
پنهنجي سونڊ ورائي، ان سان
پنهنجي مالڪ جي پٺ سان تير
ڪڍي ڦٽو ڪيائين.“

جڏهن راجا پورس
سڪندر سان منجهان مٿس
ٿيڻ لاءِ وڌيو ته سڪندر پاڻ به
ڪجهه ماڻهن سوڌو اڳڀرو هلي
اچي پنهنجي شاهي دشمن سان
مليو. انهيءَ واقعي کان ڪئين
صديون اڳ فارسيءَ ۾ ڪنهن
هيءَ داستان تي نظر لکي ٿو:
”سڪندر! منهنجا شاهي مهمان،
اسان پنهجي جي ماڻهن کي هن
لڙائيءَ پيئي ۽ پور ڪري وڌو
آهي. انساني سڃاڻو جهنگلي
جانورن جو ڪاڇ ٿي ويو آهي.
گهوڙا پنهنجن ڏسي مٿين سان
گهوڙن کي لڙي رهيا آهن. پر

اسين پنهجي سورما آهيون، ڏاڍا
سورمهه ۽ جوان جهاڻ ... هاهي
خاندان ۽ وڏي عقل وارا پوءِ
ماڻهن جو ڪوس ڇو به ڪريون؟
سپاهيءَ جي بهاري رڳو ڪوس
ڇو آهي؟ باهڙي جهيڙي فساد
کان پوءِ سندس جيئن به ڪهڙو؟“

جڏهن راجا پورس ويجهو
آيو ته سڪندر ڏٺو ته هو وڏي
ڦٽ وارو ۽ منهو هو. هڪڙو
ترجمو ڪندڙ، جهنگو پنهجي جي
ٻولي سمجهندو هو، تنهن کي
موڪلي سڪندر، راجا پورس کان ٻيا
ڪئي ته سائس هڪڙو سلوڪ
ٿيڻ ڪهرجي. ”بادشاهه جهڙو“

هن ورائيو ۽ سڪندر جي دل
ڪٽي ورتائين. سڪندر نه رڳو
کيس پنهنجو تخت مونساني ڏنو
پر اڳتي جهنگي ۾ هزار وستون
۽ ٽي سئو پنهنجي قبضي ۾
آندائين تن کي به راجا پورس جي
حڪومت جو حصو بڻائي ڇڏيائين.

شڪست جو ايڏو وڏو
انعام. سڪندر اهو ان ڪري
ضروري سمجهيو ته پنجاب جي
ڪمزور ۽ طاقتور بادشاهن وچ ۾
سياسي توازن قائم ٿي سگهي.

پر هندستان ۾ تاريخي
هاهر، انهيءَ ڳالهه کي
ميڃڻ لاءِ بلهه تيار ناهن.

انهن جو دليل اهي ته
راجا پورس کي ايترو
اعزاز، سڪندر اعظم
اٿين ٿي نه ڏنو هوندو.
پورس کيس جهلم واري
جنگ ۾ هاري مڃايو
هوندو ۽ پورس جي
شڪست وارو قصو اولهه
جي تاريخ نويسن جو
گوڙيل آهي.

پر طور هن لڙائي ۾ سڪندر
کي پنهنجي سڀ کان پراڻو

ولاءِ دار دوست وڃائڻو هو، سندس گهوڙو بوسيفالا سڪندر جڏهن ندي اڪري آيو هو. اهو گهوڙو سوار کيس روڪڻ لاءِ وڌيا هئا، تڏهن ان ويڙهان ۾ بوسيفالا کي ڏاڍيون ضربون لڳيون هيون. ڪجهه ڪلاڪن اندر ئي اهو مري ويو. ڪجهه ماڻهن ته اها به ڳالهه نٿي ڀڃي ته گهوڙو ڦٽيو به هو. هنن جو چوڻ هو ته گهوڙو پوڙهو ٿي وڃڻ سبب بوسيفالا جي عمر پوري ٿي وئي هئي. سڪندر کي گهوڙو مرن جو ڏاڍو ڏک ٿيو پر انڪسبي وڏي شان سان دفنائڻ نه سگهيو ٿي. هن جهلم نديءَ جي ٻنهي ڪنن تي ٻه نوان شهر ٻڌا جن مان هڪڙي جو نالو پنهنجي گهوڙي جي هٿ ۾ بوسيفالا رکيائين. ٻئي جو نڪائڻا يعني فتح جو شهر. گهوڙي کي باقاعدي دفنايو ويو. دفنائڻ کان اڳ جنازي جو جلوس سڪندر جي اڳواڻيءَ ۾ گهوڙي جي قبر تائين پٺت هليو. صدين جي سڀلن ۾ اهو هنڌ لڻجي ويو. اڄ انجا پار پتا به ملڻ مشڪل آهن.

بوسيفالا جو ناماچار آسانيءَ سان ختم ٿيڻ جو ڪو نه هو. سڪندر جي پوين بلخ کانوولي مصر تائين انهيءَ گهوڙي جا ڪيت ڳاتا آهن. سڪندر کانپوءِ سيلوڪس جي حاڪم پنهنجن چانديءَ جي سڪن تي انهيءَ گهوڙي جي چترڪاري ڪرائي. ٽوليمي جي جڏهن مصر ۾ بادشاهي هئي ته ان دور جا ٻه ٿانو ۽ تختيون هٿ آيون آهن جن تي سڱن واري بوسيفالا جا نقش چٽيل آهن. ڪجهه تاريخ ورسن بعد ۾ لکيو ته انهيءَ گهوڙي کي پنهنجا سڱ نه هئا پر انکي سون مان ٺهيل سڱ پارايا ويا هئا. انهيءَ گهوڙي کي هر دور جي ڏند ڪٿائن ۾ مان ڏٺو ويو. اڍائي سئو سالن کانپوءِ روم اندر جوليس سيزر جو پوتو لڳايو ويو ۽ ان ۾ جنهن گهوڙي تي کيس ويٺل ڏيکاريو ويو ته انجا سڱاڻا به بوسيفالا جهڙا هئا. انهيءَ کان به هڪ هزار سال ۾ جڏهن مارڪوپولو سفر ڪندي بلخ پهتو ته بدخشان جي حاڪمن جي ڪهاڻين کيس سوهي وڌو. هنن کيس ٻڌايو ته

وٽن بوسيفالا جي نسل جو گهوڙو هو جنهن کي مٽي تي هڪ سڱ به هو. شاهي خاندان جي اندروني ويڙهه ۾ اهو گهوڙو به مارجي ويو ۽ ان کانپوءِ سندس نسل ئي ختم ٿي ويو. جهلم واري جنگ جو هرو بوسيفالا صدين تائين سڪندر جي نالي سان ڪڏهن ڪي ڪهاڻين ۾ جيئرو رهيو. بهرطور، جهلم فتح ڪرڻ ۾ بوسيفالا جي نالي هڪ ٻڌڻ کانپوءِ سڪندر اعظم سورج ديوٽا جي نالي ٻل چاڙهيو. هينئر هنن جنهن ديوٽا لاءِ ٻل چاڙهيو هو تنهن مان سندس ارادن جي به پروڙ بڻجي سگهي ٿي: هن اڀرندي ڏانهن ڪاهه ڪرڻ جو ارادو ڪيو هو. اڀرندو، جتان سورج ديوٽا اڀري ٿو. ماڻهن کيس ٻڌايو ته هندستان ۾ اونهاري جو سونهن ڪيئن وسندو آهي. هندستان جي خزائن ۾ سونن سهرن بابت ٻڌي سندس لشڪر جي وات ۾ پائي ٿي آيو. (هليلڊ)

جيڪو ماڻهو پئسي خاطر شادي ڪري ٿو، ان کي گهٽ ۾ گهٽ اها خبر آهي ته هن شادي ڇڏي ڪڍي (گامزيل لائوب)

اگر ایسے؟

يادداشتن جي اڻ ڇپيل ڪتاب تان نڪرڻ

... ۱۹۴۴ع ڌاري ڀڄي مهاڀاري لڙائي هلندي سنڌ جو گورنر سر هڪ ڊو ڏنڊي الهمار آيو، ته هن وڏي ايراضي جي ننڍي شهر جا ڀڳ جاڳي پيا. شهر جي آدمشماري ڪل پنج هزار ۽ ڏسڻ جهڙيون جاينون هڪڙو پرائمري اسڪول ۽ هڪڙي اسپتال يا هڪڙو ميونسپل باغ ۽ هڪڙو انجنيئرنگ بنگلو باقي ٿيو خير. وڏي ڳالهه هيءَ هئي جو گورنر ڪو ڊپسي ماڻهو نه هو بلڪ انگريز صاحب بهادر هو، هتي انگريزي لباس هائينڊڙن ۽ ولانٽيري بود باش رکندڙن کي ڏسي به اڪيون سهڪيون هيون، هي ته اصل انگريز هو. ڀلا ڀڄي شهر کي جي هار سينگار ٿيا تن جو ڪهڙو بيان ڪجي. مدراساد ڪرمان ميرپورخاص تائين ڪو پٿري رستو اڳ ئي تيار هو. اسڪول جي عمارت برابر اڳ ٺهي شان واري هئي هن موقعي تي ان کي نئون جوڙين ملي ويو. هي جا اڄ اسسٽنٽ ڪمشنر جي آفيس ڏسو ٿا سا اڳ اسپتال هئي پر ٽي حصا ڪڍي هڪ حصو به جهڙو تهڙو هڪو تنهن ڪري چند ڏينهن ۾ (چئن رات وچر) هڪ ئي عاليشان بلڊنگ ٺاڻيو ويو، جو گورنر صاحب بهادر کي ان جو به معائنو ڪرڻو هو، تڏهين صاحب لوڪن جي اچڻ تي ڳالهه ٻي ٿي هئي جو ڪاروبار وڃائڻ فرض اولين هو. سو سڏ ڏٺو ته ه. ٺوڪي

نمبر ۱۰۰ - پور ناگي ڪاٺوئي اسپتال
تائين وڃايو هئائون، ٻيا به شهر
کي گهڻائي رنگ رچي ڇڏيائون.
سچ پچو ته شهر سان گڏ
ڀاڳ مون گناهڪار جو به ڪلبو
جو صاحب کي " وارنڊ " جو
ڊيگو نذرانو پيش ڪرڻو هو
تنهن جي ٽيلهي هنجي هٿ ۾
ڏيڻ جي رسم مونکي ادا ڪرڻي
هئي. سو مون لاءِ نوان ڪپڙا
ٺهرايا. ايلهاڪي جو ڪوٽ ۽
مخل جي ٽوپي ٺهي ۽ نئون
ڇاڪي وارو بوت ورتو ويو.
ڪيترا ڏينهن رهبرسل ڪرائي
وئي ته صاحب کي هين هٿ
ملايو هين ٽيلهي ٽپي ۽ حواس
جا جواب هين پيش ڪيا، وغيره
گورنر صاحب اسڪول ۾ هڪ
ماسٽر سان ٻي ڀيري
ڪرسيءَ تي اچي ويٺو،
تنهن وقت جي دستور موجب
ڇوڪرن ڪورس جي صورت ۾
گيت پيش ڪيو ۽ زريءَ جو هار
وڌو پوءِ مون اٿي اها نون سان
ڀريل زينت جي ٽيلهي پيش ڪئي.
هن هٿ ملايو تنهن جي گرمي
ته مونکي گرمائي ڇڏيو پر
اڇنڀي ۾ نڏهن آيس جڏهن هن
مون کان سنڌي ٻوليءَ ۾ سوال
ڪيا. ڏهن يارهن سالن جي عمر
۾ پنهنجي ٻياري ٻوليءَ بابت
ڪنهن قسم جي ڪمڌري يا اوتري
جي احساس کان هاري هوس پر
انگريز حاڪم جي برتريءَ جو
دل ۾ تي جو ڏاڪو هو سو
هن جي واتان پنهنجي مٿڙي
ٻولي ٻڌي سرهوڻڻ قدرتي ڳالهه.

هئي. پوءِ ڏٺم ته صاحب پڻ
ديسي شخصيتن سان به سنڌيءَ
۾ ڳالهايو ته هو به هي ٿڙيا
۽ گد گد ٿيا. ٻوليءَ سان عشق
۽ عقيدت ڪا ازلي فطرت آهي.
اڃا اڀرڻو شعور ۽ ڄاڻ نه هئڻ
نه هن ديس ۾ جيڪو به بدديسي
آيو ٿي تنهن به پون ڪم هتي
ٻولي سکڻ جو ٿي ڪيو ۽ تڏهن
ٻوليءَ سان تعصب ڪونه هو.
وري تڏهن جي ماڻهن جي
سادگي ڏسو جو جتي مونڪسي
ڏسندا چوندا ٻيلي هي ڇوڪر به
ڀاڳن وارو آهي گورنر سان - سو
به انگريز گورنر سان - هٿ به
ملايو اٿس ۽ ڳالهايو به اٿس -
هڪڙو اشراف حاجي گل حسن
سوارو نه مونکي جتي ملندو
وڌي اچي منهنجو هٿ وٺي
چمندو ۽ اکين تي رکندو ته يار
هي هٿ گوري گورنر سان مليل
آهي - ! ڪهڙا نه سادا ماڻهو
هئا منهنجي ديس جا - ! والد
صاحب پنهنجي حيثيت جي
حساب سان گورنر سان توڙي ٽائين
گڏ هي هليو ته مونکي به ساڳي
قربت جو اعزاز مليو ، مون سڀ
رنگ ڏٺا جن جو تفصيل لکڻ
ڪو ضروري ڪونهي پر هڪڙو واقعو
اهڙو به ڏٺو جنهن ۾ وڏو سبق آهي.
اڄ اهو واقعو چٽو ياد نه رکي
سگهيو هوس پر سائين محترم
والدي محمد طاهر زادي، جو
ان وقت اسڪول ۾ ماستر ۾
اسڪائوٽ جو انچارج هو (هن وقت
سنڌي ادبي ورڊ ۾ آهي)
مونکي ورجاني پڙايو ته ياد

ڪري ڇڏيم.

ٿيو هينن جو اسڪول واري
تقريب دوران گورنر صاحب
پنهنجو ٽوپلو لاهي رکيو ته
مختيارڪار (حبیب الله خان)
ڏاڍي نڙت سان اهو کڻي پنهنجي
هٿ ۾ جهليو، تنهن بعد
ڪليڪٽر (هالي ڊپٽي ڪمشنر
مڊبون) ۾ پنهنجو ٽوپلو لاهي
هن جي هٿ ۾ ڏنو هن
اهو به وٺي ڇڻ اکين تي
رکيو تنهن بعد هڪ ٻي آئسز به
هن کي ساڳي خدمت جو امراز
بعڻيو، هالي مختيارڪار صاحب
اهي ٽي ٻهلا ڏاڍي عقيدت ۽
احترام سان کنيو ويو جو شايد
قرآن پاڪ به اهڙي ادب سان
نه کنيو هجي. جڏهن گورنر
اسڪول جي معائني لاءِ آيو ته
ٽوپلي لاءِ هٿ وڌايائين، ميان
حبیب الله انهن سان هڪ ٽوپلو
هن کي پيش ڪيو جو گورنر به
بنان ڏيڻ جي ڪٿي مٿي تي
رکيو جڏهن ته سندس نه ۾
ڪليڪٽر (اڌارام مير چنداڻي)
جو هو ڪليڪٽر کي به ٽڪڙ ۾
گورنر وارو ٽوپلو هٿ ۾ ڏنو
ويو، ٽوپلو ڏسي هو دهلجي
ويو ته هي ته گورنر صاحب
بهادر جو ٽوپلو! هالي مسئلو
هي ڏٺو، پنهنجو ٽوپلو گورنر
جي مٿي تان ڪڍڻ لهرائجي؟
گورنر جو ٽوپلو وري پاڻ ڪڍڻ
پاڻيو؟ ستان گورنر انهن سمجهي
ته مٿس مسخاڻ ڪري کيس
پنهنجي ڊپٽي نوڪر ۾ جو
ٽوپلو ٻارايو ويو آهي؟ گورنر
ٽوپلو ٻارايو هلي ته ڪليڪٽر
بنان ٽوپلي مٿي اگهاڙو
ڪڍڻ هلي؟ گورنر جو ٽوپلو
پنهنجي مٿي تي وري ڪڍڻ
رکيو؟ ڇا گورنر کي خود سندس
غلطي جو احساس ڏيارڻ سان
هو آئو وڪو نه ٿيندو؟ ۽ اها
لکني هن جي ڪروڙ جو

سبب نه ٿيندي؟ ڪيترا نه سوال
هئا! ڪن ٻل ۾ ذري ڳالهه وڌي
ڳالهه ٿي پئي! مختيارڪار جو
نه ساه ٿي سگهي ويو هو پر
ڪليڪٽر جي بدحواسي ڏسڻ
وڌان هتي! دور غلامي جون
اهي نزاکتون نٿن نسل ڪسي
عجب لڳنديون پر انهن صاحبن
کي عجب نه ٿيندو جن اهو
اوج نيچ وارو سمون ڏٺو آهي.
بس حالت اها ٿي جو گورنر
ڏاڍي بي نهاي سان ڪليڪٽر
وارو ٽوپلو ٻارايو اسڪول
جو معائنو ڪندو هليو ۽
ڪليڪٽر صاحب سندس ٽوپلو
هٿ ۾ کنيو مٿي اگهاڙو ساهه
منجهل ڪڏهن هن کي ڪوئي
وانگر ٻيو ڏسي ته ڪڏهن
مختيارڪار تي ڀليءَ وانگر
اڪيون پيو لوتاري... قصو ڊگهو
ٿي ويو، اتي نيٺ به وري
انگريز ٿي ڪم آيو. ڪليڪٽر
ڪجهه هوش کان ڪم وٺي
گورنر جي اي. ڊي. سي کي
معاملو سمجهايو (جو پڻ انگريز
هو) جنهن گورنر کي آهستي
سان ڪجهه سمجهايو، گورنر
ٿورو مرڪيو ۽ ڪليڪٽر وارو
ٽوپلو مٿي تان لاهي ڏنائين -
انن ٽوپلا بدليا ۽ عزت رهمي
آئي سڀ خير ٿي ويو! ڏسجي
پيو ته اعليٰ اداري بالا دست ۾
زبردست وارو رنگ اڄ به اهوئي
آهي پر شايد اڳي ڪان وڌيڪ
الموسٽاڪ، تنهن کانسواءِ ٽوپي
پٽڪي جي عزت ڪو عزت
وارو ئي سمجهندو پر هتي ڳالهه
حاکم ۽ معڪوم جي هئي...

... برابر دنيا ڏاڍي ترقي
ڪري وئي آهي ۽ جيڪي چند
قائمن رسي آهي ۽ اسن نه ڏاڍي
ترقي ڪري ويا آهن ۽ چند
کان ڪو ڏور وٺي هٿ هوندا سين
پر نئين پيڙهيءَ جا جوان يقين

ڪندا ته هن شهر ۾ هڪ ڏاڍو
سهڻو جانورن جو باغ (Zoo) ۾
هو! اهو باغ موجوده ڪيپٽل سينما
جي مٿانهن ڌار سينٽ ڀيٽ ۾ راءِ
ڪشميريءَ جي بنگلي ۾ هو ۽
سينما سان شامل بلڊنگ واري
هالشان باغ ۾ ٿي هو، پهرين
جـون چوڊيوارون پڪين سرن
سان ٺهيل ۽ چاربنون ۽ فيخون
به سڀ سنڌائيتون ڊزائين سان
انهن ۾ جڙيل جن جهڙا نشان
اڄ به اوهان کي حيدرآباد جي
مڪيائي ۽ ڪيائي بلڊنگن ۾ ملندا.
وڏا حيوان رکڻ سينٽ اي وس
کان به ٻاهر هو ۽ حڪومت جي
اجازت به نه هئي، باقي سڀا
جانور پولڙن هرڻن توڙي سڙن
سڙا انهن ۾ موجود هئا، شام
جو مقرر وقت ٿي باغ جو در
ڪلندو هو ۽ ماڻهو ڪي اڪيلا
ڪي ٻارڙن کي ساڻ ڪري توڙي
هندن جون زالون اچي باغ جو
سير به ڪندا ۽ جانورن کي به
ڏسندا، توڙي اتي هڪ آدم ٿله
وڏي شاهي مورني هڪ اڌ
اگهاڙي عورت جي هڪ شاندار
لوهار جي جي وچ ۾ لڳل هئي -
ڪي شوقين وري اتي ٻي ٻي
ڏسندا... آڱ ڏعو سان
چونڊس ته حيدرآباد واري
اڇوڪي جانورن جي باغ ۾
اهي بندوست اها صفائي سڏني
۽ جانورن جي اها رکيا اصل
ڪانهي جا هن پونتي ٻيل
شهر ٽنڊي الهيار جي هن ننڍي
باغ ۾ هئي... اهو مڪي ڀيٽ ۾ راءِ
ڪشميري ڏاڍو سهڻو، ڏاڍي
نزاڪت ۽ شان وارو ۽ ڏاڍي
منيا ۽ سرپادا وارو اشراف هندو
سينٽ هو ۽ نه ههڙو
صفائي صفائي وارو ماڻهو سون
ڪڏهن نه ڏٺو. توڙي انهيءَ
پراني ساني ۾ سائين تي هڪ
بالاعده پرنٽنگ پريس تي هٿس
پرهم نگر ۾ جنهن مان اخبار

ٽنڊو الھيار گزٽ
جي نالي سان ۽ هڪ رسالو
خوبصورت دنيا
بالاعدي نگرندا هئا. پريس جو
نالو هو **پريس ڪرئيشيا**
پوٽنگ پريس ۽ مالڪ
هوس پڳوانداس. ان پريس
۽ ويندو هوس ۽ پنهنجي نالي جي
بند ڇهائي هنر، ساڍن ٽن
روپين ۾ ڏهه ڪاپيون ڇپجي
مليون هارن سوين نالو انگريزي
ٽوڙي سنڌي ٻنهي ٻولين ۾ ڇپڻ
قاري ۽ ڪجهه جي وٺڻ سميت!
هي جو اڄڪلهه جتي ڪڏسي
نئون سائن بورڊ ڏسو ٿا،
سو سون بهرين هن
پريس جي در تي ڏٺو هو.
يعني هڪ ڪاٺ جي پتي ان جي
پنهي پاسن وٽين شيشا ۽ انهن
تي هڪ طرف سنڌي ۽ هڪ
طرف انگريزيءَ ۾ پريس جو نالو
۽ اندر بلب ٻرندڙ ... ورهاڱو
ٿيو ۽ هندو ويا ته پريس بند ٿي
وئي. 1952ع ۾ حاجي
محمد صادق ميمڻ مرحوم
الهلال جي نالي سان ۽
رئيس گل حسن خان لنڊ مرحوم
تاج پاڪستان نالي سان
پريسون لڳايون ۽ هڪ ٻئي هن
واره-ون هفتوار ڏيئي سائيز
اخبارون ڪڍيون ۽ هي جو
محترم عبدالڪريم سدي به حب
هن وقت هلال پاڪستان ۾ آهي
سو بهرين تاج پاڪستان ۽ پريس
الهلال جو ايڊيٽر ٿيو ۽ سچ ٻڌو
ته اخبارون توڙي پريسون هليون
به هن اشراق جي دم قدم سان،
هي صاحب هتان اسهيو ته سندس
ڪو بدل اڄ نائين پندا نه ٿي
سگهيو... جو اچي نصرپوري
ميمڻ ۽ ٻولي بهائين ۾ سياسي
نزاع هليو ته هي اخبارون ڏنڊن،
ٻڙن ۽ سروتن جو ڪم ڏيڻ
لڳيون، هيڏانهن پائوندين اخبار
اعلان ڪڍي هڏانهن

الهلال سٺو ساھي بيٺي، وڃي
مرحوم محمد عرس صوفيءَ جي
ليٽو اخبار انجنيڪشن به
نگري آئي، اخبارن جي نه
سرڪيوليشن واه جي وڏي (هڪ)
آيو قيمت هئي) ۽ ماڻهن کي ۽
واه جو روئڻو ٿي آيو اشراق جي
ڏاڙهي پٽ ٿي، ڪانگ ڪي لڙ
۽ مڙو، نيٺ هيئن ٿيو جو انهن
گيرن جو نه ڪجهه ڪونه بگڙيو
پر هتي صحافت جي سروي
دهوي هميشه لاءِ ڪاوڙجي وئي
جا اڃا نه سرتي آهي، تڏهين
ڪارمريه به سڏجي
نالي اخبار ڪڍيندو هو.....
خبر هي ڏکڻاڪ وارا آهي
ٻڌڻ جي نه ٻڌائڻ جي، هاڻي
جو جيئن هو تئين ترقي
ٿا وڃون ته هن وقت هتي نه
اخبار آهي نه ڪو نشر
اشاعت جو سلسلو نه ڪي آهي
قربانيون ڪجهه رهن، نه آهي
سياسي، سماجي، علمي، ادبي
سرگرميون ۽ مطلب ته ڪجهه
مڙني زبانه ترقي ڪري ويا
آهيون..... اڳي هتي ڪيترا
ڪتاب گهر هئا، لائبرريون هيون
۽ بوڪ اسٽال هئا هاڻي فقط
ڪاريءَ وار ڪڪ آهن!

..... پلا جي ڪو پنکي
جمعدار پاليشاهي ويهي مگر ۽
سنگ جو ڪاروبار ڪري ته
اوهين ڇا چوندا؟ اوهين نه ته،
ڇا پنکي ڇا مگر؟ برابر
ڪوڙوئي ڪونه ٿو لڳي پر سائين
هنس سنهجي شهر ۾ ڪوڙو
۽ ٻي پنهنجي ڪرت ڇڏي
ڪوڙو خان مگر فروش بڻجي ويو
۽ ڏاڍي شان سان سان مڙو
گهڙيءَ تائين اهوني ڪاروبار
ڪندو رهيو. همراھ جو نه
نقشو ۽ قد بت اڳ ئي برابر شان
وارو هو مٿان جو نازڪ نفيس
سٺن قميص ۽ ان تي زريءَ جي

صدري پائي مٿي تي اوچي طري
وارو ملل جو ڪلف ڏنل پٽڪو
ٻڌي شاهي لڪڻ کڻي هلندو
هو ته ان واقف کي سچ ٻڌو ڪو
وڏو چوڌري صاحب يا گهٽ ۾
گهٽ رڌنڊو صوبدار ته ضرور
۽ نٿو هو. ڪهڙي ڪنديءَ جي
لفافت ۽ صفائي به هن جي هڪ
مثال هئي، تهڙوئي وري گفتگو
۾ ميل ملاقات ۾ ڏاڍو نهاريند
نهڻو ۽ نمرتا وارو اهڙو جو بهرين
ملاقات ۾ اوتو مالهوءَ کسي
پنهنجي منڊ ۾ منڊي ڇڏيندو.
انهيءَ ئي خوش خلقي ۽ سچ
واري زبان توڙي صفائي سٺائي
سبب مگر ۽ سنگ جو ڏنڊو به
ڄام هلندو هوس، هتي به همدئي
۽ سچ رکندو هو ۽ ڳالهه به ڪري
ڪندو جنهن سبب سڀني جو بار
هو. سائين مٿن شاه راشدي جي
اسٽال جي سامهون هن جو
دائمي ٿيو هو جتي مگر ۽ سنگ
جي خوشبو به واسو ڪريو بيٺي
هوندي هئي ته هن جي چشڪدار
گفتگو سبب پاڙي جي دوڪاندارن
جا سٺن به پا پڙهندا هئا، نه
هن زال نه ٻار، شام ٿيندي ته
مگر جي پتي پنهنجي حجام
پاڙي واري ڪوڙيءَ ۾ رکي
وري وهجي سڀني ٿاڻ ٿي
لڪڻ کڻي شهر جي سرتي
نگرندو ۽ ڪلندو ڪلائيندو رات
جو موٽي ايندو...

ورهاڱي کان اڳ هتي
هندن ۽ مسلمانن جا مڃت
محبت، پائيندي ۽ سهڪار هو سو
سچ ٻڌو مثال هو، دين ڌرم جو
هندو وڃو هوندي به هنن جو
پائڻو هو سو هاڻي ديني ڀائرن ۾
۽ ڪونهي. اسانجي پاڙي واري
مسجد ۽ هنن جو وڏو ٽڪاڻو.
جنه شري هنن نرواڻ ۽ وارو
اترا هڪ ٻئي ۾ ويجهن آهن جو
وڃان جا سولهي گهٽي آهي

تنهن مان ٻه ننڍا ٻار به هڪ گڏوگڏ نه هلي سگهن پر سانجهي ٿيندي تنهن هڏانهن نماز جون تياريون ته هڏانهن پوڄا پاڻ ۽ پوارتا جون، هنن جا آواز مسجد ۾ امانجا آواز لڳائي ۽ صاف ٻيا ٻڌا - پر مجال آهي جو ڪڏهن هڪو نزاع ڪري ٿو هجي، جي هڪا ڌري پرزي ٿي ته به هڪدم وڏا اچي وڃن ۽ سوندا ۽ معاملو جن ائين لهن ٿي ٿي نيري ويندو جو چن هوندي ڪونه...

هندو زالون مسجدون لنگهنديون نه هڪدم روا مٿن تي ڪري نفري برڊم ضرور ڪنديون ۽ جي محرم ۽ هڪو تابوت، علم يا ذوالجناح لنگهيو ته به ايڏي تعظيم ڪنديون جهڙي جيڪر پنهنجي ڪنهن دٻوٽا جي هجن... انهيءَ ئي لڳائي جو وڏو ٻانو هر سال محرم ۾ ننڍيون ننڍيون خوبصورت رنگ برنگي جهنڊيون ٺاهي سائين حيدر شاه محرم واري ۾ علم جي ڦٽن ۾ اچي ڪوڙي ڇڏيندو ۽ ڪيترو وقت هٿ ڀڏيو سر نونڙو علم جي آڏو ڀڏيو هوندو هو. اهو هن جو هر سال جو نمر هو ۽ ان جي خاص اجازت مليل هئي...

پاڪستان جي تحريڪ ۾ اڻ ورهايل ننڍي کنڊ ۾ ته ۱۹۷۰ع کانپوءِ آهستي پڪڙي پر هن شهر جي ان پرڪون ماحول تي انجا اثرات گهڻو دير سان لڏن ۾ آيا جڏهن پاڪستان ٺهڻ جا چٽا اهيڻ ظاهر ٿي پيا تڏهن هتي پنهنجي جاتين هڪ ٻي کي شڪ شڪي جي اک سان ڏسڻ شروع ڪيو، ۽ ڪاڻ ته ۱۹۴۵ع تائين ته هندو مسلم اتحاد جون ئي ڪوششون هلنديون رهيون تنهن بعد ئي هتي جن سنگهه ۽ آريه سماج جي تحريڪن منهن ڪڍيو، جن سنگهه جو مڪاني اڳواڻ

ڊاڪٽر راجندر ڀاڳت هو ۽ آريه سماج وارن جو پڳڙو مل نارائنداس، سيٺ واديسل ڪنير (ڪن وڏا هئڻ سيٺ ڪنير سڏيندا هئڻ) ۽ ٻانو جيرانداس به وڏا هندو اڳواڻ هئا... گانڌيءَ جيءَ جا حامسي هندو مسلم ايڪتا زند باد ۽ سهاش چندر بوس جا حامسي انقلاب زند باد ۽ هڪاگر جي جا حمايتي - هڪ ڀارت ۽ پاڪستان جا حامسي پاڪستان زند باد ۽ جا نمر هڏا وٺندا هئا، طرح طرح جي جوت پسي جلي، هتي مشهور گانڌي چونڪ ۽ (جو) اها تائين گانڌي چونڪ ئي مشهور آهي) وڏا وڏا جلسا ڏيندا ڏٺاسين، ڪڏهن مروجي نانڊو ته ڪڏهن ليڊي بسنت، ڪڏهن جي. ايم. سيد ته ڪڏهن پير الاهي بخش مرحوم، قلندر جي ۽ چوهان ۽ نمرن سان آسمان سر تي کڻي ڏيندا هئا...

...پڏندا هئامن ته جناح صاحب مسلم ليگ وارن کي چئائي ڇڏيو هو ته سنڌ نه ملي ته پاڪستان نه ملندو... گڏيل هندوستان جون مرڪزي اسمبلي جون چونڊون ۱۹۴۶ع ۾ صوبائي اسمبليون جون ۱۹۴۶ع جي ڌاري ٿيون تن دوران جي رنگ ڏٺاسين سي اڃا نه وسريا آهن نه وسرندا... بنيت نهرو انهيءَ سلسلي ۾ هتي آيو هو جنهن جو ڏڪر گذريل مهيني ۾ هڪو اثر، هتي جناب يوسف هارون مسلم ليگ طرفان ۽ جناب پير علي محمد راشدي آزاد اميدوار طور جا اليڪشن لڙي تنهن جو ڏڪو ۽ دهمان اهڙو ئي هو جهڙو پڻ ست هائين جي ويڙهه ۾ ٿيندو آهي، مسلم ليگي اميدوار جي حمايت ۾ ته هلي ڳڙهه جا شاگرد به هتي

جهيڙن تائين ڪاهي آيا هئا، اتي اڄ جو لکا پتي سيٺ مانون جهيڙائي هونل ڪندو هو ۽ هي اچڪن شيرواني وارا چوڪرا اتي ويٺا اردو شعر ٻڌائيندا هئا ۽ اشراڪ سيٺ محض قوسي ۽ اسلامي جذبي تحت هنن کي ملت ۽ چانهه پياريندو هو...

ڪيترو - ون ڳالهون آهن ڪيتريون لکجن ڪيتريون نه لکي سگهجن... جهونڙا چون ٿا ان وقت ۽ يوسف هارون جا اٺ لک روپيا ۽ راشدي صاحب جهڙي ٺهڻ منهن جا به لک ڏيڍ ان اليڪشن ۾ خرچ ٿيا... لسان ۾ هتي ماحول نه بگڙيو، هندو ته هنن ڏاڍي آرام ۽ سهنج سان واسطيدارن کان موڪلائي چوڪلائي روانا ٿيا، البت سهارون جي جي وارا ۽ السوٽاڪ هئا پر هتي هنن جي بهترين ۽ مثالي پنهراڻي ٿي، مڪاني ماڻهن کي ڪٿي (اڄ تائين به) انصار نه سڏيو اٿن پر ايندڙ سان جو سهڻو سلوڪ ڪيائون تنهن جا هي مهاجر ٻار خود اڄ به ڦاٿل آهن... هي انقلاب ۵-۶ ۽ تاريخ جو هڪ انوکو انقلاب ۱ ٻلا ڪنهن کي خبر هئي ته صدين کان ڦاٿل ڏيل هڪ سهڻو تهذيبي، تمدني ۽ لسانی واپس ٺهيل هيئن جهٽ پٽ ۽ زير زير ٿي ويندو؟ سنڌ وارا گنگا جمن جي پٽن ڏانهن ۽ گنگا جمن وارا سنڌ وارا ڏانهن ڇڏي ميدانن ڏانهن ڇڏي وڃهندا؟ ڪي نظرياتي سرحدون ڦاٿل ٿينديون ۽ ڪي سڄي ڇڏي سرحدون مڃڻ لڳنديون...

مهاتما گانڌي هو هتي مسلمان ۾ به گهڻو احترام هو، هو هيتري سياسي هلچل جي باوجود هن هيتيءَ کي گهٽ وڌ نه ڳالهائيندا هئا... هي ڳالهه به ياد رکڻ جهڙي آهي ته هندو

هن شهر ۾ اڪثريت هئا
تڏهن به مسلمان هر ميدان ۾
هنن تي هميشه غالب رهيا ،
ميونسپالٽي جو پريزيڊنٽ هندو
هوندو هو ۽ وائيس پريزيڊنٽ
مسلمان پر هلندي پهچندي توڙي
سياسي بالادستي وري به جيتري
وائيس پريزيڊنٽ جي هوندي هئي
تهڙي پريزيڊنٽ جي نه هئي ،
البت واهار ۾ مسلمان اتي به
لوڻ برابر به نه هئا... هڪ ڀيري
گڻو ڪوس جو اهڙو واقعو
ٿيو جو هندن سڄا سارا ئي ڏينهن
هٿ تار ڪئي ته مسلمانن ۾
جي ” آئينون ۽ ڇاڙهيون ڏٺ
ڏهاڙي سورا ۾ جي دائمي
تصوير هوندا هئا سي مورڪو
دال مانيءَ لاءِ حيران ٿي ويا ،
نه اٿو ملي نه لوڻ نه گيهه نه
چانور چلمه ڪيئن پري؟ انهيءَ
واقعي جو ڪرتا ڏرتا منهنجو
چاچو مرحوم خانصاحب حاجي
محمد هو . هن وري به اڻ
ميڻ جي بدران پنهنجا ماڻهو
۽ پنهنجون گڏيون ۽ آڻن جون
قطارون ٽنڊي آدم ۾ نصرپور
موڪلي اتان گج چيترو سڏو

سارن گهراڻي هتي (سوڌو-وده
ڪمرشل بئنڪ وٽ) مسلمانن ۾
مفت ورهائڻ شروع ڪيو ته
هوڏانهن به آخر واهاري هئا ،
اها سياسي ۽ اقتصادي شڪست
کاڌائون ته هٿ تار ختم ڪري
ڇڏيائون... هندن جي لڏي
ويڻ بعد اهو تجارتي خال خوجن
۾ ڪاٺياواڙين ۽ ٻين هڪدم پر
ڪري ڇڏيو ...
... هندستان جي نام
ڪڍي جاڊوگر هاسانند
جائتي ڪمال ڏٺاسين. پڳت
ڪنور رام، پڳت جاڙا رام ۾
ٻن ڪيترن ڳائڻن جون هتي
پڳت منڊليون ڏٺيون، ڪي
گاندڙي چونڪ ۾ ڪي راما پير
مهدان تي، توڙي هر دلچيز
ڳائڻي ماڻي جيوني به هتي ور
ور ڪيو ۽ راڳ جي محفل ڪئي ،
هوءَ چئن ڪوٽار جي پٽ جي
شاديءَ تي ڪوٺائي وئي هئي...
اهي ڪي ماڻهو بلڪ ملير جا
هئا... شاه ۽ سچل ته هونئن ئي
اسان کان وڌيڪ هنن جا ديوتا
هئا ... توڙي سياسي هلچل ۾
هتي آريه سماج ۽ جن سنگهه وارن

برابر ڦيرن ڪيون ، جوش ڏيارڻ
وارا نورا هندا ۽ نقلي تلوارون
ڦيرائيندا وٺندا هئا پر برابر جو
جواب به ملند هون ۽ ڪڏهن
غالب نه آيا به سياسي ڦير جي
ڦيري ۾ هئا سو ته اوس ڏيڻو هو...
هتي هڪڙو پير سين نالي سينڊو
چيڙ چيڙان ۽ اشتعال انگيزي ۾
سڀني کان ڪجهه وڌيڪ اگرائي
ڪندو ۽ مستي ڏيکاريندو هو
سو هڪ ڀيري سونهاري نالي
هڪڙي شيدي جي ور چڙهي
ويو. هن باهوڙي جو رواجي ڌڪ
ڦهڪائي ڪڍيس ته همراه جي سڄي
پير سيني هوا ٿي وئي ۽ پڇي جند
ڇڏيائين، اصل نالو چيڙ هوس
پر هاڻي سڀني هنن ڪري پاڻ
تي پير سين نالو رکي گاندڙي
چونڪ ۾ هڪ آريه سماج منڊلي
کولي هندو جوانن کي تلوار
بازي جي شق پيو ڪرائيندو هو
هر سونهاري شيدي وارو باهوڙي
جو ڌڪ به ڪڏهن نه
وساريائين... خير هوءَ شوق ۾
سڄي پنڌن کان آزاد ٿي
وياسين...

”ذليل ۽ منطلق هيٺئين طبقي وارن ماڻهن جي شين ۽ ڪهڙي به معزز ۾ سگهه ماڻهو
ان کانسواءِ به ڪم هلائي سگهن ٿا“ (گامبريل لائوب)

شاعري:

نقشات ڪوڏسي

منهنجي سونهن، سونهن، سونهن ۾ سونا ته ڪوڏسي!
پوڙن منجهان به وڃ جا تجلاته ڪوڏسي.
هي پانت پانت ذات جا ڏيئا ته ڪوڏسي.
هي واڌ، وڻ، وٽ تي ليڪا ته ڪوڏسي!
تڙهي، لڙهي قباد ٿيا لمعا ته ڪوڏسي.
جڏهن ۾ جوش، هوش جا جواو ته ڪوڏسي!

منهنجي عجيب عشق جا نقشا ته ڪوڏسي!
انڌن کي چنو ته ڪاڇ جي ڪڇ ٻڌي وٺن،
طوفان تيز ۾ ته چا، برسات ۾ ٻريا،
ڪنهن گيت، آه، چاه ڪرامت ڪري ڪليا،
”ڏک ڪاڇي تار تال تي مرڪو ڪهڙي ڪٿي،
اڄ عشق، عقل هٿان ۾ استاد ۾ ٻڃندا،

دهڪا ته ڪو ٻڌي!

پنڪا نه ٿو سٺي جي، واڪا ته ڪو ٻڌي!
ڪٽ ڪٽ، ڪڏهن ڪڏهن من ڪاڪا ته ڪو ٻڌي.
ڪاڇي، ڪڇي ڏي سونهن جا سهڪا ته ڪو ٻڌي!
وهو ته ڪجهه ڪريو جو وهو ته ڪو ٻڌي!
ٿي هير لول چيري چرڪا ته ڪو ٻڌي!
سقراط جا سهيتا ڪٿي ته ڪو ٻڌي.
بي لڪره بخاري ۾ لٽوي ته ڪو ٻڌي.

ڪنهن دردمند دل جا دهڪا ته ڪو ٻڌي!
لازم نه آهي ڪنهنجي هر ڪوڪ ڪوڪنائي،
سٺي ڊڪي سڄي ۾ سونهن ما سهر ۾،
عاشق جو لاش تڙهي، پٽڪو نه ٿا ڪريو جي،
اوڻر نه ٿي اٿاري موسر، مٿان ٿڌون ٿڌ،
وه جو وٺو هٿن ۾، ٿڌن اجل اکين ۾،
بي واڳ، دؤر، ڊگ ٿي، سنار جي ساري،

پرچا ته ڪو ٻڙهي!

ديدن جا بيت، دل جا دوعا ته ڪو ٻڙهي!
ڪنهنجا جوان جيئرا جذبا ته ڪو ٻڙهي!
هي عڪس آرسِيءَ ۾ پنهنجا ته ڪو ٻڙهي!
اونهو اچي اندر جا الڪا ته ڪو ٻڙهي!
هه حوال دل جا حاشا ته ڪو ٻڙهي!
چا لطف ڪشمڪش ۾ موسيٰ ته ڪو ٻڙهي!
استاد جي لڄن ۾ چوچا ته ڪو ٻڙهي!

منهنجي سچيت سڪ جا پرچا ته ڪو ٻڙهي!
مونکي ڏهو منڏينڙو، ”مون“ هر ڪوئي چاهي،
هي نقش سمجهو پنهنجا، هي رنگ سمجهو پنهنجا،
عنوان: جان جانان، مضمون: گيت، گانا،
سپڪو سڏون ٿيو ٿو معنيٰ مڏي سٺي،
چا لئي صاب ۾ آهي ڪي ڪو سٺي،
هن جي حسين جادو، ڪهو ڪهو، ڪهڙو ڪهڙو ٻڙهي!

انگ اکوڙا آهن
پيرن اکوڙا آهن.

هوڙي حيرت جو ڳي هيءَ دنيا!
هتي - مڇيون ڪافي هي سگهن
ٿيون

پر پالڪ ويچارا ڪير به پسي
ڪين سگهن

لفظن مان ڍڙ ڪرايو ويهي ٿو
انهن کي

هر سؤر سڏائين ست رڇيون ٻيا
ڪنهن

پٽڪي پٽڪي ٽڪن ٻيا

ڀانڊا ڪنڪ سان

پٽ ڪان ڇت تائين

پريا ٻيا آهن

پر

اهي ٿاڻن سان

بند ٿيا آهن

مڃيون - ريشر جو رستو اٿي

سگهن ٿيون

ڏرتيءَ کان سورج تائين

پر ماڻهو ويچارا

ظلمت
سنڌ ڪارڻ
ذوالفقار
قاضي

هيري حيرت جو ڳي دنيا

هوڙي حيرت جو ڳي هيءَ دنيا!
هتي ماڻهو ڀڙن ٿا ته
خيراتون ۽ مانيون ڏين
پر جيئري ته هو بکايل آهن.

شهرن ۾ بيمار ماڻهو
بکايل بگهڙن جيان

خزل

اطهر منگي

تو کي ڪهڙي پرڪ ته مائهو ڪيئن حياتي گهاري ٿو!
 آوند جي، نيڪالي لئه ڪيئن، لاٽ لهو جي، ٻاري ٿو!
 هونءَ ته جڳ ۾، هرڪو مائهو، جيئن لئه، جيئي ٿو ٻي،
 اهڙو ڪو، ڪو، مائهو آ، جو، ڏک جا ڏونگر، ڌاري ٿو!
 اهڙي رت اچي جو، گهر گهر، ڪوٺج ڦٽن ۾ گل ٿيڻ،
 رات جو ماريل، مائهو مائهو، صبح جو نانءُ پڪاري ٿو!
 بند گهٽين جو، سفر ناهي ۾ منزل تي پهچائيندو،
 روشن ۾ راڳي، پل پل، پنهنجي ڦٽ، ڦٽ واري ٿو!
 تنهنجو، روپ سڀ انوکو، تنهنجي نين ۾، نيم رات،
 تنهنجو، خوشبو خوشبو لهجو، اندر ڇڏي، آجاري ٿو!
 ڇپ چورڻ جي موسم جي نه، مناسب آ نه، من جو مائهو،
 اکين جي نه، اشارن مان، مارا مڪس، آڪساري ٿو!
 ساه تي جڏهن، سوڙه وڌي، ۽ من کي اوکي، پوست ٿئي،
 اطهر جانسي، احساس ۾، نوان رنگ، آپاري ٿو!

تاجيل
بيوس

گيت گليل جو ڳوڙهو ناهي،
 قهاهيءَ وارو ٿوڙهو ناهي،
 ڪيئن اچي ڪو دل وندرائي!
 تنهنجو گهر منهنجو ناهي،
 توڻي مون تي ڳالهه ختم آ،
 ڪوبه ٺڪي ۾ ڪوڙو ناهي،
 تنهنجي منهنجي وچ ۾ ٺڪيل،
 ليڪو آهي، ٿوڙهو ناهي،
 وڇڙي ويڇي، ملي نه سگهجي،
 اهڙو ڪوبه وڇڙو ناهي،
 سڀ ڪنهن جا سڏ ٻڌندو آهي،
 شوم ڀلي ڇو، ٻوڙو ناهي،
 صبح جو نڪتل شام ورائڻو،
 عشق اڃا ٿو ٻوڙو ناهي،
 ڇو ڇو تنهنجي ڇاڏي ۾ ڪو،
 "وس" کان ٻو ۾ وٺو ناهي!
 تنهنجي ليکي ٺڪي هوندو،
 جيءَ وٺ آ، ڪو ڳوڙو ناهي،
 تازو تازو شعر لکيو ٿم،
 آئينيءَ جو روڙو ناهي،
 ڇو اڄ تنهنجي گيت ۾ "بيوس"
 سڏن جو ڪو اڙو ناهي.

خزل

عابد مظهر

پري پري کان مک جو ڪو ٿورو آهي
 جو تنهنجي نظر کان اوجھل ڪڏهن ٿيو ناهي
 مٿ ڪيو ۾ ويڃو نه حوصلو جلدي
 ڏک پٺيان ئي ايندو مک ڇيو آهي ڏاهي
 اچو ته ماڳ رسڻ جي ڪري وٺون ڪوشش
 ڪتي جو ڪم آ ڀلي ٻيو پٺيان پٺيان باهي
 اوهان ته مون کي وساري ڇڏيو خدا جو قسم
 توهانجو نانءُ ڪڏهن ٻي ته وريو ناهي
 رڪڻ چاهيون ٿا توهان ڪونه ڪو اسين ناتو
 جي دوستي نه سهي دشمني رکون چاهي
 اسان ته سنڌ جي سڏ تي سڀني پهتاين
 رهيو جو پوئتي سڄ ۾ سو ڪوڙهو آهي.

صديق راهو جا
دادو

ڳاٽ - لاٽ

سوچن جا
سڀ سلسلا
بند ٿي،
ڇڪا آهن
ڳڀرو
ڳاٽ کڻو
لاٽ جلايو
رات ڪٽايو!

ديس جو گيت

عبدالحميد جوش
چنڊ ۽ جيتن چاندڻاڻ ٿئي ٿي
گل ۾ جيتن سرهاڻ ٿئي ٿي
ڪڪرن ۾ آلاڻ ٿئي ٿي
ماڻهوءَ ۾ تپن چاڻ ٿئي ٿي
سا نسي چاڻ صداقت آهي
سا نسي چاڻ محبت آهي
ڪمزورن جي قوت آهي
آزاديءَ جي نعمت آهي
سا نعمت ايمان به آهي
قدرت جو احسان به آهي
انسان جو مان به آهي
پنهجي ديس جو شان به آهي
آزادي الفت جو نالو
محنت جي عظمت جو نالو
هين جي خدمت جو نالو
مشڪل ۾ همت جو نالو
جذبو جيسين من به آهي
هلچل جيسين تن به آهي
قسمت پنهنجي هٿن ۾ آهي
جنت ديس جي ان به آهي
هزم و حمل جا ڏها جلايون
ديس کي دنيا ۾ ڇڪايون.

ستار سورا

- ۱- سائت هوا چوڙي، تارون ڪيئي اپ جون،
مون کي من موڙي، ٻين پوئين رات جو-
- ۲- مريو مري ماريون، ويئي ويئي واڳ ۾،
مارن جون ماريون، بهتون رات پرت جون-
- ۳- جيسين جالي جيءَ، رهي قرب قريب جو،
پرين اوڏو ٿيءَ، گهروري دوري دوست جي-
- ۴- مون هن هر کي چو نه، جهري تنهن جي کي ٿي،
ڳولي پسندو ڪونه، تو جهو جڳ جهان ۾-
- ۵- پابل جي جهنگار، بهتي مون کي واڳ سان،
منجهي کان ٿي سار، ڏاڍي منهن جي من کي-
- ۶- آئين کي آئين، واهيو واڳ هڳاءَ سان،
کلي اچي لائين، تو کان اڪيڏي من کي-
- ۷- واهيو آهي واڳ، ڪولہ ۾ وهنجي وار،
آيو مون کي ساڳ، ويئي واڳ هڳاءَ جو-

لوتگ شيخ

وايي

بھڪي پئي پڪرال الو ميان

ڳايو ڳايو هاڻ هرڇو
اڄ پئي اهڙي گاج ٿي چڻ پون ۽ ايندا پونجال الو ميان
ڳايو ڳايو هاڻ هرڇو
ڪيئن ۾ ترايون تار ڪندو ڪهڙي مينهن مجال الو ميان
ڳايو ڳايو هاڻ هرڇو
ڪڏجي سرتيون ڪيچ ڪائينديون نر ۽ وچندا نال الو ميان
ڳايو ڳايو هاڻ هرڇو
ڪينءَ مان ڪنپ لڏنديون لاڏيون لويون اوڍي لال الو ميان
ڳايو ڳايو هاڻ هرڇو
پوڙي ٻولڪا بهري جيڏيون اوڙينديون احوال الو ميان
ڳايو ڳايو هاڻ هرڇو

آزاد نظم // منظوم ڪهڙو

منهنجو چاه، چمن سان ناه،
منهنجو پيار، گلن سان ناه،
منهنجو ذوق، سرن سان ناه،
هڪ چاڻ
مان بدذوق به ناهيان!!!
منهنجو عشق، آ انسان سان،
انگ اگهاڙن،
پيت بڪايل،
رود تي رولو ٻارن سان!
مان چاهيان تو ڏسڻ،
انگ اگهاڙن،
پيت بڪايل،
رود تي رلندڙ ٻارن کي،
تھڪ ڏيندي،
اسڪول ويندي -

انرا دنظم راهي چينا

دل ۽ بيروت ۽ جيان ۽
پات اونداهي،
گهٽي ۽ گهٽي ۽ ٻارن جا
ڪمڪت،

رستن تي رت جا ريل،
ماڻهن جون خالي جهوليون
مامهون ڦٽڪن ٻيا

انهن جا لغت جگر
ٽپڪن- ٻين- مشين کن جا
ڪڙڪا،

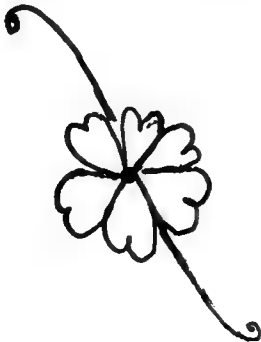
۽ ماڻهون پڇڙن جهان ٻيا پڇن
۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽
بند ڪمرن ۾ گهٽن ٻيا
ان ۽ سلامتيءَ جا رستا،
گول ۽ ٻين ۽ جهڙين ٻين
مڻن

شراب جي نشي ۽ اوندائيل
سمورن جا هٿ خون مان
وڻيل

وات ۽ مثل مرون ۽ جي ڏپ
دل ۽ بيروت ۽ جيان ۽

پات اونداهي
گهٽي ۽ گهٽي ۽ ٻارن جا
ڪمڪت

رستن تي رت جا ريل،
چيريل- چيڙيل وجود
انهن جي اڦا جي واسطي
وڙهندا رهن لهو جي آخري
ڦڙي تائين-
زندگي تائين روشني تائين-

نظم قربان سنديلو

لٽي جون هوائون، ٽڏي-ويون مڏيون،
نه غالب ڏليون ۽ نه گونئي ڏليون.

هي مڪليءَ منارا ۽ قبرون ڪليون،
هي ڪنجهر ڪنارا ۽ چوليون سليون،
نه غالب ڏليون ۽ نه گونئي ڏليون.

ٻهرا ٻهرا ٽي، ڪهاڙيون لٽيون،
نازڪ گلن سان، آهن جي جيون،
نه غالب ڏليون ۽ نه گونئي ڏليون.

غزل اياز گل

هل هل جو عذاب چاهي ٿو
من ڏاڍو خراب چاهي ٿو

هن جو هر ڪم عمل ٻڌائي ٿو
مون کي هو بي حساب چاهي ٿو

ٻياري جي موت، ٻياري ڏي نون ٻي
هر ڪو جڏو جواب چاهي ٿو

پياس آهي وري لڳي ڪٽهجن
ذهن ڪونئون سراب چاهي ٿو

ٻنهنجي جيون- ڪتاب ۾ هر ڪو
ڪوئي رنگين باب چاهي ٿو

مون کي لائي ڪناهه جي رستي
هو ماڻهو ثواب چاهي ٿو

ڪير هٿ ٿو وڌائي ڪنڊن ڏي
هوس! هر ڪو گلاب چاهي ٿو.

فلسطين جو اولاد خادم تالپر

هڪ معصوم ننڍڙيءَ ٻارڙيءَ
ماءُ جي ٿريل لاش کي.

معصوم حسرتن ۽ ٻياري سان
ڏسندي، ڏڪندي ڇو

ايل! مونکي هڪ لڳي آ،
ڏاڍي گهٽي اڃ لڳي آ،

ٻنهنجي گرم کود ۾،
مونکي سمهاري ٿيڻ ٻياري

... ..
ٽپتائين ڪو ڪتو

لاش کي ڇڪ وجهي
هٿ تي گهٽن لڳو.

... ..
معصوميءَ روئن لڳي.

هٿ تي لٽڙن لڳي.
دانهون ڪري ڦٽڪن لڳي،

سندس هڪ ۽ هڪ ۽ هڪ ۽
ظلم ڏاڍ ڪوڙ کان،

ڪئين ڪروڙين نفرتون
باه جي چيري مثل

چوڻي ۽ پڪڙن لڳيون
معصوميءَ جي ڪپهه

ڪئين عزت فولاد جا
انسان جي اولاد لاءِ
ٻڙن نڱ.

سجاڳ سنڌي

غزل

— سچ ڪاري هيٺان ، ڪو لکي سگهندو .
 بهادر — بزدل اڳيان ، ڪو جهڪي سگهندو .
 روڙا ڪيڏائي ، چوند — اٽڪائجن اڳ ؛
 ماڻڻاڻ اچن وارو ، ڪو روڪي سگهندو .
 ڪانئر جو ڪڏهن چا ، رهيو نانءُ آهي ؛
 جڳ ه نسي جوڙو ، ڊڳو جرڪي سگهندو .
 سدا سچ مانهون ، ڪوڙ ڪي ڀلا چا ؛
 قوت ڪهڙي آهي ، جو بگي سگهندو .
 جهمين جڏهو آهي ، انسان ڀري اڏول آ ؛
 همت هارڻ وارو ، آخر ڀرڪي سگهندو .
 پهاڻيءَ ڪي ڀڪ ، وجهندو وڃي جو ؛
 مور مائٽي مقصد ، سو نڪي سگهندو .
 سڄي رات مڪ جي ، سڪايل نسي سگهندو ؛
 بکايل جي هوندو ، تڏهن ڪرڪي سگهندو .
 هتي ويندا ڏک جا ، بادل جڏهن ڀري ؛
 ڪومايل وڃي ڪو ، تڏهن سرڪي سگهندو .

انور شاهه
 آزاد نظم

چم چم
 وڻشا ناچ ،
 ڪري ٻئي ،
 هوسي نظرون ،
 خوب تڪن ڏيون
 مانگر سچ ڀين
 ڳڙ ڪاڻ خاطر
 چم چم
 وڻشا ناچ
 ڪري ٻئي
 نونن جي برسات وسي ٻئي ؛
 نوت وڻشا جي ،
 ڀيرن
 تڏهن ڇهجن ؛
 ائين لڳي ٿو ،
 پورهيت ، جون آسون آسڻون ،
 ڇهجن ، چڻن ڏيون !!

از - شبير ”بیدار“ پتو
 (بيروت جي پناهگاهن
 مان)

ڏور او ڏاڍو ڏور
 ساگر جي هن پار او سائين !
 گولين جي آواز اچي -
 ۽ سون کي ٿو ائين لڳي
 جن منهنجو ڏيهه ۾ برون ٿئي
 ڪهر ڪهر ڪهر
 گهوٽ سري !
 ماءُ رڙي !
 جن منهنجو ڀاءُ !
 پرڻي رات مري -
 ۽ اڙ ٻئي پار ڪڍي -
 هت اڱڻ اڱڻ تي
 ڪونهل جهڙو پار ٻيڙو
 سنگين سان مري -
 رت بوندون بوندون
 ٿي هيٺ ڪري -
 جن منهنجو ٻچڙو
 منهنجي آڏو
 موت جي ٿو ڀڄڙي
 ۽ منهنجو اندر اڌ ٿئي -

وسيم سومرو

وايون

تو ڪان رسي رات ،
 برتو سن پرڀات سان ؛
 جيون جي جذبات کي ،
 ڪهور ڪري وٺي گهات ،
 برتو سن پرڀات سان ؛
 نيشن جي برسات کسي ،
 ڪندو نه ڪڪر برسات ،
 برتو سن پرڀات سان ؛
 هن چپ جي حالات کي ،
 ڪو ، چنگ ڏيندو ذات ،
 برتو سن پرڀات سان ؛

وائسي

عبدالرحمان ڀٽي زانو

ڪڪر ڪارونڀار ٿيا
 نسي ٻئي منڊ ملهار
 تڏهن تون ياد آئين .
 پر ٿر بادل وسيا
 ڪلن لائي ڪل زار
 تڏهن تون ياد آئين .
 سچ ڪنسي نڪتي
 چوڙيسا ڏن ڏنار
 تڏهن تون ياد آئين .
 مينهن مونڙون ، سام ٿي
 چوڙن لائي چوڙنگار
 تڏهن تون ياد آئين .
 ”شاهه“ منڊي ڪنهن بيت جي
 پڌم جڏهن جهونگار
 تڏهن تون ياد آئين .

اسد جمال پلي

غزل

چو ٿو دور گذارين سائين ،
معدورين کسي مارين سائين -

ڪنهن جيءَ وريون هن جاني ،
قول ڪڏهن ٿو ٻارين سائين -

تنهنجو سائي، تنهنجي من ۾ ،
ڪنهن لئه دور بگارين سائين -

الزائن جو چهره نه آهي ،
ڇو ٿو پٺا ڪارين سائين -

مشق جا دمدا پڙهندا ٺاهين ،
ڪنهن جي راهه ٺاهين سائين -

تنهنجو تن من بمل آهي ،
ڪنهن لئه ٻاهيون ٻارين سائين -

سِرور سائي ٿيندو ساهڙ ،
چو ٿو ٻار اڪارين سائين -

جوش ۾ اڳ ئي آهه جمال ،
وٽر وار ٿو وارين سائين -

وزير مدني

غزل

هونتي رهجي ويو آهيان
سارو وڪرجي ويو آهيان

مهاوس فراس آڻن سان
آهه ته جگر جي ويو آهيان

جيجل چورو چنڊو ڪري وٺي
ننگر نياڳو سڏجي ويو آهيان

جيڪو سچن درد ٻڃي ٿو
آن سان رونجي ويو آهيان

تنهنجي ڪوئل ڪٽين ۽ آهه
چريو لڪجي ويو آهيان

سڀ جو قدم منزل تي آ
پٺي رکجي ويو آهيان

تو کي سڌ جيون جو آهي
اهو ٻول چڻي ويو آهيان

جڏهن ملين ٿو تون ۽ ۽
تڏهن سڃڻي ويو آهيان

اڳ هنس خوشبوءِ جو گهر
پر هاڻي آجڙجي ويو آهيان

دل ۾ رکندڙ ٻيڙائن سان
سچو پڙهجي ويو آهيان

ڪنهن سڳند ڪل جان
آهه به پئجي ويو آهيان

مهڻي سوچ لاءِ وزير
مهنو بڻجي ويو آهيان

ناز سهرتو

غزل

چوڻس ڪلاجي ڪانو جا ڪوٽ ،
ڪنهن جي اڏيا، اسان ڏاهي ڇڏيا.

سچ جا سائي، مارا سوڄهار ،
پنڇت به پڙهي، گيت جي گڏيا.

گيت امن جا جڳ سڄي لئه ،
ٻيڙا ڀوڳي، سنڌو ڪويءَ لکيا.

ڦرتي سر تي آهي اسانجي سائين ،
نهن تنهنجا، ڪڏهن نه ڇڪيا ڇپيا.

پورهيت پگهر ريج ڏٺي ٿو ،
لال لهوءَ جا ڪين ليڪا لڻيا -

اڪ بندوق جي گولي سڻي ۽
ڪويءَ پوءِ به گيت ڀرت جا لکيا.

سائينداد سانڌ

وائسي

خودکي ڏاهي، توکي ۽ ميان ،
مان ٿو چاهيان .

تنهنجو ئي وڃ، تنهنجو آهيان ،
مان ٿو چاهيان .

تنهنجيءَ هنج ۾، تارا لاهيان ،
مان ٿو چاهيان .

تنهنجو ويري: تنهن تي ڪاهيان ،
مان ٿو چاهيان .

سونهن سدائين، ٻيو ساراهيان ،
مان ٿو چاهيان .

گار شامارڪوئيز

نوبل انعام ۱۹۲۲ع حاصل ڪيل ادبي چوانندو

ڪهاڻيون دنيا جي ٽيهه ٻولين ۾ ترجمو ٿي چڪيون آهن. عالمي رائج عامه جي گهڻائي جو مطالبو هو ته ڪنهن ٻئي جي بدوان ادب جو نوبل انعام گارشيا کي ملڻ گهرجي. عام طرح مان سڄي دنيا جي ادبي حلقن ۾ نوبل انعام جي چونڊ وقت ترڻو متل هوندو آهي. ان چونڊ تي رڳو نوبل ادب انعام ڪميٽي ئي سوچ ويچار ۾ رڌل نه هوندي

صبح جو سوڀر نسي سوئڊين ڪان ٽيليفون ٿيو. گارشيا مارڪوئيز جي اکين ۾ اڃا نٺڻ جا خمار هئا. پهرين هسي ڪان ڪنهن کي چوندي ۾ ٻڌائين ۾ ”تو ادب ۾ نوبل انعام حاصل ڪري ورتو آهي.“

هن سمجهيو ڪوئي ڀوڳ ۾ ڪري، پر ٽيليفون واري چيو ”انعام حاصل ڪرڻ لاءِ هن سڀني جي پڙي ۾ اندر وڌڻ لاءِ توکي سوئڊين اچڻو پوندو.“ باقي شڪ شڪا ان مهل ختم ٿي ويس، جڏهن صحافين جي فوج اچي سندس در ورتو. صحافي، سيڪيگوسٽي ۾ سندس گهر جو دروازو کڙڪائڻ لڳا. شهرت ڪان پري پهچندڙ هن ليڪڪ کي ڪل اچي وٺي.

”مون لاءِ خوشي جي وڏي ڳالهه اها آهي، ته نوبل انعام وري ڪڏهن نه ملي سگهندو.“ گارشيا مارڪوئيز، ڪولمبيا جو پهريون ۽ لاطيني آمريڪا جو چوٿون ماڻهو آهي، جنهن نوبل انعام حاصل ڪري، ادب جي ڪارائتي حلقن ۾ شامل ٿيو آهي. سوئڊش اڪيڊمي، ناول لکندڙ ۽ مختصر افسانن جي خالق گارشيا مارڪوئيز کي انعام ڏيڻ واسطي هن جي يارهن افسانن جي چونڊ ڪئي. ۱۴ سالن جي مصنف گارشيا مارڪوئيز جو ناول ”ڪلائڻ

گار شيا مارڪوئيز

آهي، پر لاطيني آمريڪا، يورپ ۽ آمريڪا جا لکها پڙهيل لکيل ماڻهو به مدد ڪندا آهن. مصنف جي وطن، مالوف ڪولمبيا ۾ هن جي شيدائين آسمان مٿي تي کڻي ڏنو ته ”ڳاڙو“ کي نوبل انعام مليو آهي. هن سندس ڏيڻ واسي ان ”عري“ سان سڏيندا آهن سيڪيگوسٽي جتي هي عظيم اديب رهيل آهي، اڃان جي ٽيليويزن اسٽيشن ڏينهن جا ڏينهن، هن جي حياتي جي حالتن ۾ تخليق تي تبيرا ڪيا. فرانس ۾، جتي ۱۹۵۰ع واري ڏهاڪي جي وچ ڌاري گارشيا مارڪوئيز مصنف جي حيثيت سان ڪجهه سال

جا ستو سال ڏاڍو مقبول ٿيو. ۱۹۶۷ع ۾ پهريون ڀيرو اهو ڪتاب شايع ٿيو، ۽ ٽن ڪنڊن ۾ گهڻي ۾ گهڻو وڪامجڻ وارو ڪتاب هو. هن جا ٻيا ڪتاب، نثر ۾ منظر نگاري، لطيف سياسي رهڙڻ، حقيقت ۽ تصور جي مدد ڪري جو ميلاپ اهڙا ڪڍ آهن، جن هن عظيم اديب جي شهرت کي وڌائي ڇڏيو. سيڪيگوسٽي ۾ هڪ اديب ڪارولوس فونٽس جي راج ۾ ”مارڪوئيز سرونٽيس ڪان به اسهڻي ڀوليءَ جي وڌيڪ خدمت ڪئي آهي. هن اسان جي ڀولي ۾ ادب کي نئين حياتي ڏني آهي. گارشيا مارڪوئيز جيون

گذاريا هئا. اٿان جو صدر مٿان هن عظيم ليکڪ جو زبردست مداح آهي. مٿران چيو ته ”مٿران پنهنجي دل جي گهرين مٿان دنيا جي هن عظيم مصنف ناول نگار کي سلام ڪريان ٿو، جنهن بني نوع انسان جي خيالن جي ترجماني ڪئي آهي.“

گارشيا مارڪوئس، پاڻ هن عزت افزائي تي فخر محسوس ڪري ٿو. نيوزويڪ جي عيوضي جوز هريس کي انٽرويو ڏيندي هن ڏاڍي خوشيءَ وچان چيو: ”مان ان حقيقت کي ميان ڏو، گذريل ڏهن سالن ۾ مون اهڙي فرحت واري شام ڪڏهن نه گذاري آهي.“

ادب جي دنيا ۾ گارشيا جي لکڻ واري انداز کي ارجنٽائنا جي جادوئي حقيقت پسندي ڪوٺيو ويندو آهي. هن ليکڪ کي سڀ کان اڳ ارجنٽائنا جي ۸۳ سالن واري اديب جارج لوئي بورجيس پنهنجي داستان کوني واري ڪهاڻين ۾ آندو هو. بورجيس کي گذريل ڪيترن ئي سالن کان نوبل انعام جو حقدار سمجهيو وڃي ٿو، پر گارشيا مارڪوس ”جادوئي حقيقت پسندي“ جي فن کي هڪ وڪ اڳتي کڻي ويو آهي، ۽ ان لاطيني آمريڪي تاريخ جي زماني جي ظلم، ڏاڍو، والهن جو واڌارو ڪيو ويو آهي. آمريڪا ۽ يورپ جي ڪهنن جديد ليکڪن جي ابتڙ گارشيا مارڪوئس رهبانيت واري انداز ۾ ذهن جو مشاهدو نه ٿو ڪري. پر پنهنجي لکڻين ۾ سياست ۽ معاشري جي سڀني ڳالهين کي ڪٿي، مشاهدي ۽ چنڊ چاڻ جي چار ۾ قسائسي وجهي ٿو. جڏهن هو، وهر جي ٻارائي رفتار سان هڪ ئي انداز ۾ گذرندڙ وقت جي ڪيڏو لڳي ٿو.

ڏسي ٿو، ته ٻي ۾ هراس سڀيان لکها هاريون جون ننڍيون حرام آهن، تڏهن هي عظيم ليکڪ جهرندڙ معاشري ۾ مهذب ماڻهن جي بي حسي تي واويلا ڪري ٿو. هن جي خيالي ڪائنات ۾ آخري سوپ قسمت جي ٿئي ٿي، ۽ ٻيو ته ڪوبه ماڻهو قسمت جي اٽڪلن ۽ ڏاڍا کان جند نه ٿو ڇڏائي مڪهي. هن جي هڪڙي آمريڪي مترجم ڪريگوري راسا جو چوڻ آهي: ”گارشيا مارڪوئس جي ڪنهن به افساني جي پچلي، خوشيءَ واري نه ٿي ٿئي، پر حياتيءَ جي عڪاسي ڪندي، هو طنز، مزاح ۽ اڻ ڳڻين خوشين جا گل پنهنجي جهول ۾ گڏ ڪري ٿو وٺي.“

گارشيا مارڪوئس ۱۹۰۷-۱۹۷۷ تخلصون عجيب ڇڪتاڻ ۽ ڏوراهن نتيجن وارون آهن. انهن ڪشڻ سبب هن مصنف کي راندي به گهڻي ملندي آهي. ڪجهه فلم ڪمپنين به گارشيا کي وڏيون آڇون ڪيون آهن. پر هن انهن کي قبول ڪان انڪار ڪري ڇڏيو آهي. تڏهن کانئس سوال ڪيو ويو ته توهان پنهنجي ڪتاب ”هڪلائي جا هڪ سئو سال“ کي فلماڻن کان انڪار ڪري ڇڏيو، ته هن ورائيو.

”هيءُ اهڙو ڪتاب آهي، جنهن کي مان ادبي تخليق سمجهان ٿو.“

پنهنجي پڙهندڙن انهيءَ ڪتاب جي ڪردارن جو پنهنجي ذهن ۾ مخصوص تـاثر پيدا ڪري ڇڏيو آهي. اسڪرين تي انهن ڪردارن کي اهڙي طرح پيش ڪيو ويندو، جو پڙهندڙ جي تصور کان پنهنجي نـرالا هوندا. مان چاهيان ٿو،

ته منهنجا پڙهندڙ انهن ڪردارن جي ڏول کي پنهنجي ذهن ۾ تخليق ڪن ۽ اها ئي ڳالهه هن ڪتاب جو خاص ڪڻ آهي، جنهن ڪري ان ۾ ٿوري حقيقت پسندي جو عنصر پيدا ٿي ويو آهي.“

گارشيا مارڪوئس جي سوپ سبب ماڻهن جو ڌيان انهن لاطيني آمريڪا جي ليکڪن ڏانهن ۽ ڇڪهي ويو آهي. جن جي تخليق تي سياسي ڇاپ لڳل آهي. تازو غير ملڪي ناشرن، جن ليکڪن جي ڪتابن ۾ دلچسپي وٺڻ شروع ڪئي آهي. انهن ۾ ”ماريو وورگس، هرو جو ۱۹۷۰“، ”ارجنٽائين جو ۱۹۷۰“ شامل آهن. جيئن نوبل انعام حاصل ڪندڙ هن عظيم ليکڪ جو آهي.

”منهنجو خيال آهي ته جنهن وقت مون کي نوبل انعام جو حقدار قرار ڏنو ويو هو، ان وقت ڏکڻ آمريڪا جي گڏيل ادب کي نظر ۾ رکيو آهي ۽ مون کي انعام ڏئي ٻين اديبن جي همت افزائي ڪئي آهي.“

انن ٻيو لڳي ته سونجڻ جي اڪيڊمي ڏکڻ آمريڪا جي اديبن ۾ گهڻ پائاني سياسي شعور جي ساراهه ڪئي آهي. معروف فلمڪارن جي ڀيٽ ۾ گارشيا مارڪوس کي انهي ڪري چونڊيو آهي جو هو غريبن ۽ هيٺن جو زبردست ترجمان آهي.“

گارشيا مارڪوس هڪ ڊگهي عرصي کان سياست جي بنيادي مقصدن جي پرچار ڪندو رهيو آهي. اها اهڙي ڳالهه آهي، جنهن سبب هن کي هڪ هنري ته نوبل انعام واري چونڊ ڪاميٽي کيس نظر انداز ڪري ڇڏيندي. گذريل ٻن ڏهاڪن کان هو ڪيوبا جي انقلاب جو نه رڳو طرفدار رهيو، پر ان جي

حق ۽ زبردست پرچار ۽ ڪندو رهيو آهي. هومڊر فيل ڪاسٽرو جو دل گهريو دوست آهي. گارشيا مارڪوس لاطيني آمريڪا ۾ ساڄي ڏي جي فوج جي حڪومتن جي خلاف ۽ ڪليءَ طرح تنقيد ڪندو رهيو آهي. ۱۹۷۵ع ۾ هن سڀني جي آڏو قسم کنيو هو، ”جيتئين چليءَ جو ظالم حاڪم جنرل آگسٽو پنوچي اقتدار تان لهي نٿو وڃي، مان ناول لکڻ ڇڏي ڏيندس.“ ان ڪسانهوءَ ڪاروتيا ان وقت پنهنجو قسم ڏنو هو، جڏهن گذريل سال هن جو ڪتاب ”واقعا“ شايع ٿيو هو. جڏهن ڪائنس قسم توڙڻ بابت ڪڍي وئي، ته هن چيو: ”جڏهن مون قسم کنيو هو، ته ان وقت منهنجي خيال ۾ پنوچي ايڏي ڊگهي عرصي تائين اقتدار ۾ نه رهندو، جيترو هو رهيو آهي. جڏهن هن پنوچي جي آبريت ڊگهي ٿي وئي، ته مون محسوس ڪيو، ته قسم کڻي مون غلطي ڪئي آهي. ۽ منهنجي ان فيصلو سبب منهنجي بدنام خود هن کي ڏندو ٿي رهيو آهي. مون سوچيو، ته لکن جو جيڪو سياسي ملهه آهي، اهو نه لکن ۾ ڪونهي. سياسي لحاظ کان ٻيهر لکن ڀلو فيصلو آهي.“

مصنف جي هالوڪسي جلاوطنيءَ جو سبب ۽ عملي سياست ۾ حصو وٺڻ آهي. جڏهن هن ڪان پڇيو ويو، ته ڇا جلاوطن ٿي زندگيءَ گذارڻ جو سندس لکڻن تي اثر پيو آهي؟ ته هن جواب ڏنو: ”منهنجيون لکڻيون ارتقا ۾ رهيون آهن. پر منهنجو خيال آهي، ته ان ترقيءَ جو سبب منهنجي جلاوطني ڪونهي. لفظن کان، ته مان هميشه

ڪان جلاوطنيءَ جي زندگي گذاريندو آيو آهيان. مان ۲۵ سالن تائين ڪولمبيا ۾ نه رهيس، پر مان پاڻ کي سياسي جلاوطن نٿو سمجهان. توهان ادبي جلاوطن چئي سگهو ٿا. مان موضوع ۽ حقيقتن جي ڳولا ۾ هڪ جاءِ کان ٻي جاءِ تي گهمندو رهندو آهيان، پر لاطيني آمريڪا جون حقيقتون ڇڏائڻ منهنجي لاءِ فطري ڳالهه آهي. جلاوطنيءَ مون کي ٻين ملڪن کي سمجهڻ جو موقعو ڏنو آهي ۽ اڙي طرح منهنجي تلقين کي ترقي حاصل ٿي آهي.“

عملي سياست ۾ حصو وٺڻ سبب مارچ ۱۹۸۱ع ۾ گارشيا مارڪوس ڪولمبيا مان پڇي ٿي. ڪي ڪو بهتو، کيس پڇيو ته ڪولمبيا جي سيڪيورٽي فورس کيس گرفتار ڪرڻ چاهي ٿي. هن الزام لڳايو هو، ته ”ماڻهو ڪوڙا ڪڍڻ تيار ڪري منهنجو تعلق ڪاٻي ڏي جي گوريلا تحريڪ مان قائم ڪرڻ جي ڪوشش ڪري رهيا آهن. جڏهن هن کان سوال ڪيو ويو، ته ڇهه مهينا اڳ سيڪيورٽي جي اخبارن اها رپورٽ ڏني هئي ته نوکري قتل ڪرڻ جون ڏمڪيون ڏنيون ويون آهن. ڇا اهو سچ آهي؟ ته هن جواب ڏنو.

”ڪولمبيا ۾ منهنجي حياتي خطري ۾ پئجي وئي هئي. سو سيڪيورٽي جي حڪومت صلاحتي جو انتظام ڪري ڇڏيو. مون انهن جا ٿورا مڃيا. حفاظتي ڪوششن ڪرڻ کان سواءِ منهنجو جيترو رڌڻ اوکو ٿي ويو هو. مان جتي به ويندو هوس، ڇهه ساهي منهنجي پوري تي هوندا هئا. خوش قسمتيءَ سان انهن ئي ڏينهن ۾ ڪولمبيا ۾ سرڪار بدلي وئي هئي. مون

سيڪيورٽي جي حڪومت کي ٻڌائي ڇڏيو، ته هاڻي مون کي پهريدار ساهين جي ضرورت ڪونه رهي آهي.“

پر هاڻي ڪولمبيا جي نئين صدر بيلساريو پيٿانڪر جي جمهوري اپائن ڪان متاثر ٿي گارشيا مارڪوس اهو چوڻ شروع ڪيو آهي، ته هو ايندڙ تيار ۾ موٽي وڃڻ جو پروگرام ٺاهي رهيو آهي. جڏهن ڪائنس ۱۹۸۱ع ۾ ويو، ته سچ پچ نون واپس وڃڻ جو پروگرام ٺاهي رهيو آهي، ته هن چيو:

”ڪولمبيا ۾ نئين حڪومت اهڙيون حالتون پيدا ڪري رهي آهي، جيئن مان واپس وڃي سگهان. حڪومت، جمهوري روشنائين کي کولڻ چاهي ٿي. اها ڳالهه ڏاڍي سٺي آهي، اڃا به ڪجهه ماڻهو، ته حيران ٿي ويا آهن. انهن ۾ مان پاڻ به شامل آهيان. مون ڪولمبيا ۾ اخبار جاري ڪرڻ جو فيصلو ڪيو آهي. مان ايندڙ مارچ اپريل ۾ ڪنهن به وقت اوڏانهن موٽي ويندس ۽ اميد آهي ته ايندڙ سال نومبر ۾ اخبار شايع ٿيڻ شروع ٿي ويندي.“

گارشيا مارڪونس پنهنجي سياسي نظرين جو ايترو پرچار ڪونه ڪيو، جو عملي سياست ۾ حصو ورتو آهي. ادب ۾ هن ڪيترائي انعام حاصل ڪيا آهن. نوبل انعام ملڻ کانپوءِ هن کي سيڪيورٽي جو ايڙڙڪ ايگل اوارڊ به مليو آهي، جيڪو هن ماڳ ۾ ڪنهن پرڏيهي ڪسي ملڻ وارو سڀ کان وڏو انعام آهي.

گارشيا مارڪوس کي انعامن جيڪي پئسا ملندا آهن، انهن جو وڏو حصو هو سياسي مقصدن تي خرچ ڪري ڇڏيندو آهي. جڏهن هو ڪنهن ڪسي تحفو

ڏن ڄاڻيندو آهي، ته پوءِ هو ڪنهن اصول جو خيال نه ڪندو آهي. هن دفعي کيس انعام جيڪا رقم ملي هئي، اها هن ڪولمبيا ۾ سياسي قيدين جي بچاءَ واري فنڊ ۾ ڏيئي ڇڏي هئي. ٻئي انعام جي رقم وينيولا جي هڪ ڪاپي ڌر جي ٻارٽيءَ جي حوالي ڪري ڇڏي هن جي مترجم آمريڪي نسل جي ”رہاسا“ جو چوڻ آهي ته هڪ دفعي هن هڪ ٻارٽيءَ کي ڇڏائڻ لاءِ وينيول جيڪو انعام هڪ اهڙي ٻارٽيءَ کي ڏني ڇڏيو هو، جيڪا بعد ۾ ”ٽراٽڪي“ جي هونواري ڪرڻ لڳي. گارشيا مارڪوس پهرين ئي وعدو ڪري ڇڏيو هو، ته هو نوبل انعام جي سلسلو رقم جو وڏو حصو پنهنجي ملڪ ڪولمبيا ۾ ڪاپي ڌر جا لاڙا رکندڙ اخبار جاري ڪرڻ تي خرچ ڪندو.

جڏهن هن کان سوال ڪيو ويو ته گهڻن ئي ليکڪن جو چوڻ آهي ته نوبل انعام حاصل ڪرڻ سوت کي پاڪر هائڻ جي برابر آهي. تنهنجو چاءُ خيال آهي، ته هي انعام حاصل ڪرڻ کانپوءِ به تون انهيءَ معيار مطابق لکندو رهندين؟ ته هن جواب ڏنو.

”نوبل انعام حاصل ڪري مونکي دلي اطمينان حاصل ٿيو آهي، پر هاڻي مسئلو اهو پيدا ٿي ويو آهي، ته مان اڳ کان وڌيڪ مشهور ٿي ويو آهيان. مشهوريءَ سبب ماڻهن جي خالگي زندگي ختم ٿي ويندي آهي. ۽ خانگي زندگيءَ ۾ رڻي اهي حقيقي گهرايون آهن، جڏهن اسان پنهنجا خيال ڪاغذن تي آڻيون ٿا. پر مون پختو ارادو ڪيو آهي، ته دوستن سان ملڻ جو وقت ڪڍڻ کانپوءِ به مان لکندو رهندس. پر گهڻو

ڪري اڪيلائي ڪونه ٿي ملي.“

قانون جي هڪ اسڪول ۾ ڪجهه ڏينهن حاضريون ڀرڻ کانپوءِ ۱۹۴۸ع ۾ گارشيا هڪ صحافيءَ جي حيثيت سان لکڻ شروع ڪيو هو. هو گذريل ويهين سالن کان هوانا، نيوي سارڪ ۽ يورپ جي ٻين ملڪن جي لاطيني آمريڪا جي اخبارن کي تبصرا. وڪليندو رهيو آهي. اڄڪلهه هو بوگوٽا جي سڀ کان وڏي اخبار ”ال اسپيڪٽيڊر“ ۽ اسپيني ٻوليءَ جي روزاني ”ال ڊيس“ ۾ پنهنجو مزاحيه ڪالم لکي رهيو آهي. هن جو چوڻ آهي، ته مان پنهنجي صحافتي لکڻن ۾ عام پڙهندڙ کي اهي ڳالهيون ٻڌائڻ چاهيان ٿو، جن کي سياست جا ڳجهه سمجهيو ويندو آهي. هو گهڻو ڪري ڪولمبيا جي فوجي حڪومت ۽ ريگن انتظاميا جي پرڏيهي پاليسيءَ تي سخت تنقيد ڪندو رهندو آهي. انجي باوجود هو ”ننڍين خون يادون“ ۽ افسانن لکڻ لاءِ وقت ڪڍي وٺندو آهي. هن جو چوڻ آهي ته: ”منهنجو ايمان آهي ته صحافت منهنجو اصل ڪم آهي، ڇو ته صحافت ئي مونکي حقيقتن سان لاڳاپو بڻايو آهي.“

حقيقت اها آهي ته گارشيا جي افسانن ۾ صحافتي خيال ۽ ڏاهپ ملي ٿي. هو لاطيني آمريڪا ۾ ڳوڙهي زندگيءَ جي پٽري منظر نگاريءَ لاءِ پوري ڌيان سان رنگ ۽ بيٺڪ وغيره تفصيل سان بيان ڪري ٿو. بدڪار مقامي عملدارن کان وٺي خسانه روشن تائين هن جي ڪردارن ۾ علائقي زندگيءَ جي سستي، ڪاهلي ۽ ڊيچاريندڙ خوابن جي عڪاسي نظر اچي ٿي. هارورڊ يونيورسٽي تاريخ جي پروفيسر جون ويٺڪ جونيئر جو چوڻ آهي ته:

”گارشيا جي لکڻن ۾ لاطيني آمريڪا جي پڙهندڙن کسي پنهنجو پس منظر يا پنهنجي معاشري جي حقيقي تصوير نظر اچي ٿي.“

ڪجهه سالهه گارشيا جي لکڻن کي وڌاءُ واريون سمجهن ٿا. پر هو جيڪو به چوي ٿو، ان جو گهڻو حصو لاطيني آمريڪا جي حقيقي تجربي تي ٻڌل هوندو آهي.

گارشيا مارڪوس پنهنجي زندگيءَ جي تجربي مان ٽي پنهنجي ادبي دنيا تخليق ڪئي آهي. افسانوي ڪردار ”ميڪنڊو“ ”هيڪلاپ جا سئو سال“ ۽ هن جي شروعاتي ڪهاڻين جي پس منظر ۾ مصنف جو پنهنجو چمڪندڙ وارو هنڌ ”اراکا ٽاڪا“ نظر اچي ٿو. هي شهر ڪئربين سمنڊ جي ڪناري، ڪولمبيا جي ڏين واري ايراضي ۾ آهي. ان شهر ۾ گارشيا ۱۹۲۸ع ۾ ڄائو هو. هن جو والد غريب ٽيليفون آپريٽر هو، جنهن جي سورهن ٻارن منجهان گارشيا به هڪ هو. گارشيا حياتيءَ جا پهريان اٺ سال پنهنجي ناني سان گذاريا هئا، انهن سالن کي هي عظيم ليکڪ وهمي ۽ خيال پرست سڏي ٿو. هن جو ڏاڏو هڪ پوڙهو سهامي هو. هن کي لڙاين جا قصا ٻڌائيندو هو. ٽي سگهي ٿو، هن پنهنجي مختصر افساني ”ڪرنل کي ڪوبه خط ناهي لکندو“ جو ڪردار پنهنجي ڏاڏي جي اثر کان ورتو هجي. گارشيا جي ڏاڏي، کيس جن پوتن ۾ مري ويل ماڻهن سان ڳالهائڻ جا قصا ٻڌائيندي هئي. ان زماني ۾ گارشيا مارڪوس، هيڪلاپ جي حقيقت جو ادراڪ ڪري ورتو هو. هو هڪ وڏي حوالي ۾ پنهنجي ماڻهن ۾ ٿڌو پيو هو.

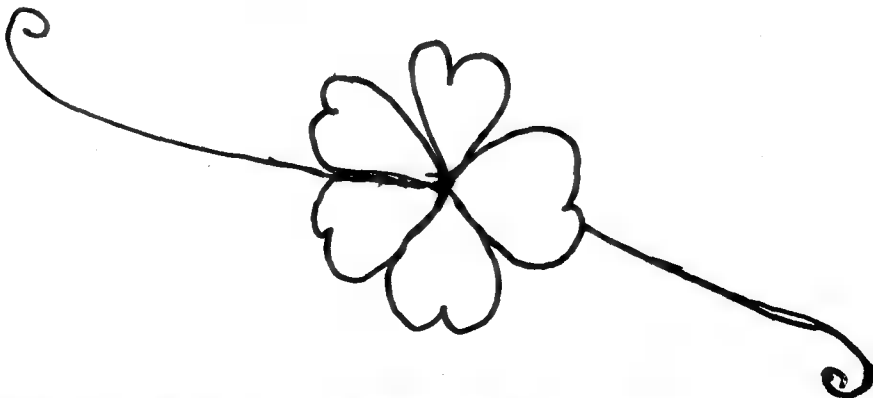
اتي، هيڪلائپ جو هن کي
 اهڙو تجربو پيش آيو،
 جيڪو اڳتي هلي هن جي
 ڪهاڻين جو ان تڏه جو حصو بڻجي
 ويو. "بزرگن جي خزان" ۾
 ٻين کي پنهنجي اڪيلائپ
 محسوس ٿئي ٿي. "ايوا پنهنجي
 ڳيري وٺي" جي هيروئن
 پنهنجي سونهن جي ڏيهه ۾
 هيڪلي نظر اچي ٿي. "هيڪلائپ جا سؤ سال" ۾ اهو
 لباني اڪيلو آهي، جيڪو
 ميڪنڊو ڪٽنب جي چهن
 پڙهين جو شجرو ٻڌائي ٿو.
 انهن سڀني ڪهاڻين ۾، هيڪلائي
 پنهنجي پکيڙيل ٻرن سان مون
 کي نظر اچي ٿي. هر ڪارڻيا جي
 نظرن ۾ هيڪلائپ، هاڻو
 پهچندي ٻپ ناهي. ڪٿي
 ڪٿي، ته اڪيلائپ کسي،
 حياتيءَ جي دوکي کان ڏور،
 هڪ وڻندڙ اجهي جي روپ ۾.

پيش ڪري ٿو.
 توڙي جو ڪارڻيا جي تخليق
 ۾ اڪيلائپ، سڀني کان نروار
 عنصر آهي. پر ان ۾ زنده رهڻ
 جي تڙپ، ايتري موجود آهي
 جنهن کان انگار نه ٿو ڪري
 سگهجي. ڪارڻيا سڀني هڏڪا
 واري جسم جو ڪل ڀڄڻ ڪندڙ
 ماڻهو آهي، ۽ مهمان نوازي ۽
 سخاوت کان مشهور آهي.
 اڄ به هي وڏو ليڪڪ
 پنهنجي اڪيلائي ۾ ڪنهن کي
 نه ٿو ڏيندو آهي. جيڪڏهن
 ڪيڏانهن سفر تي نه وڃي
 هجي، ته ڏهاڙي لڪندو
 ۽ موسيقي ٻڌندو آهي. جڏهن
 ڪانئن ٻڌيو ويو ته اچڪاهه هو
 ڇا ٿو لکي، ته ورائيائين مان
 هڪ ڊگهو عشقي داستان هو
 لکان، گهڻو ڪري محبت جي
 ڪهاڻين کي عشق جي بي عزتي
 سمجهيو ويندو آهي. عاشق جي

پڇاڙي چڙهي ڏيکاري ويندي
 آهي. مان اهڙو ناول هو لکان
 جنهن ۾ هر ڪم ڏيک ڏاڪ
 آهي. محبت ڪندڙن جي
 پڇاڙي به سٺي آهي. مان
 سمجهان ٿو ته خوشي هڪ اهڙو
 جذبو آهي، جنهن کسي وساريو
 ويو آهي. مان ڪوشش ڪرڻ
 ڪريان ۽ خوشيءَ کي ان آس
 سان جائز حيثيت ڏيڻ گهران ٿو،
 ته هن انسانيت لاءِ هي هڪڙو
 نمونو بڻجي وڃي.

ڪارڻيا مارڪونٽس کسي ٻه
 جوان پٽ آهن ۽ گهر واريءَ
 سرسبز ڪولمبيا جي رهواسي
 آهي. گڏيل حياتيءَ جي ۲۵
 سالن متعلق ڪمنڊي ٻڌايائين:
 "اسانجي گڏيل حياتيءَ جو
 رڪارڊ ڏاڍو شانائتي آهي، پر
 ان تي مون کسي ڪوبه نوبل
 نه ملندو."

غور ڪري محصول هٿ ڪاڍي ڳالهه ڪانهي، هراڻو ماڻهو جيڪو ويچار
 ڪرڻ جو عادي آهي، تنهن جو هڪ فائيل موجود هوندو آهي (گابريل ايوب)

مون کي پئسا به نه ڏني سگهندا.
[چيائون :]

— سائين اوهان — اسان
کان في وٺندا

— (چم) مون هڪڙن
اوهان کي مفت ۾ ڪم نه
ڪري ڏنو آهي ؟ آئون ڊراما
جي بابت جي ڳالهه ٻيو
ڪريان . [چيائون :]

— ان کان چٽا آهيو .
اوهان رڳو اسان کي ٻڌايو ته ڪٿي
رهندا آهيو ته اسان اوهان کي
ڪٿي وڃون . انگري ته وري
ملهائين ۾ تمام ٿورو ڏينهن
رهجي ويا آهن . ڏهاڪو ڪن
ڏينهن . مون کين پنهنجو گهر
ڏيکاريو جيئن ته فنڪشن ۾ ڏهه
ڏهاڙا سي هئا . مون رات
پيٽ ۾ منهنجي جو
ڊرامو ”دي ٽيچر“ لکي، ڏاڍو
محسوس ڪيو ۽ ڏنل وقت
تائين سندن انتظار ڪيو. هو نه
اچڻا هئا، نه آيا. مون محسوس
ڪيو ته منهنجو هڪ شاندار پلي،
غلط پراڊڪشن کان بچي ويو.

راهل

دشمن جي نالي

منهنجو توهان،
ڪو نه ناٿو آ،
تڏهن ئي ته،
جڏهن ئي ته،
چوراهي وٽان گذران ٿو.
ساڳين ويهن/يهڪن تي،
ويٺل/ بيٺل — ڏنل وانٺل،
ماڻهن کي پاڻ ۾ سرسڪندي،
تنهنجو منهنجو نانءُ گڏ سان ٿو
۽ سوچي سمجهان ٿو.
منهنجو توهان ڪو نه ناٿو آ.

مون هو ۽ لکڻ شروع ڪيو آهن.
مون کي ناول لاءِ ڪا صلاح
ڏي.

شمشير ڪلاڪ ڪن مون کي
ايڪچر ڏنو. سنڌي ادبي بورڊ
(پراڻي فاضلاني بلڊنگ)
جي ليبريريءَ مان ڪجهه
ڪلاسيڪل ناولن جا
مڪمل ٻڙهي ٻڌايا. چيائين:

— اڳتي ناول نسي وڌيڪ
بگواس نه ڪجا، بس، پاتو پڙهائي،
پا ته جلدي پورو ڪريو. آئون
تو کي ڇهه ٽي هڪڙو ڏور نٿو
ٺاهڻ چاهيان. ۽ نه سمجهان ٿو.

...
...
...
مان T.V لاءِ ڊرامو لکي رهيو
هئس. اوچتو هلال پاڪستان جي
آفيس ۾ دائود ڪاليج جا چوڪرا
ملي ويا، چيائون:

— اسان جو ”شاه“ جو
ڏهاڙو ملهائڻي رهيا آهيون.
اوهان مهرباني ڪري اسان کي
هڪ منٽن جو اسٽيج ڊرامو لکي
ڏيو. مون ورائيو:

— مان وقت جو پائيد
ماهو ”شاه“ ۽ اسٽيج لاءِ نه
ٿي سگهان پيو ته اوهان

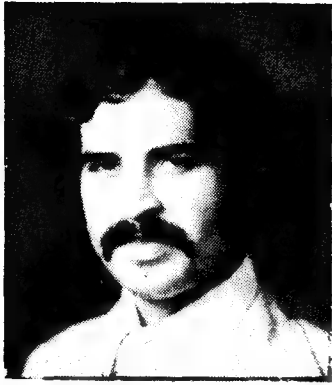
مان ڏهن يارهن سالن جو هئس
هئس. اوچتو هڪ ڏيڻي خولناڪ
خير هلي وئي ته دلپ ڪمار
گذاري ويو. مون کي سڄي رات
ننڍ ڪانه آئي. مان روئندو
رهيس ۽ ٻئي ڏهاڙي هڪ
خير پنجهي وئي ته هو جيئرو آهي
۽ مون منجهه چڻ ٿيون ماه
پنجهي ويو.

...
...
...
ڏهاڙي ڪوٺهه ۾ مان
عبدالڪريم ۽ شاهين روهي پاڻو
گڏ هئاسين. شاهين شڪايت
ڪئي ته هتي جا اديب چوندا
آهن ته آئون ٻين ماڻهن کان
لکائي شهرت حاصل ڪندي
آهيان.

چيو مائٽي ته، اها بيماري
اسان وٽ سنڌ ۾ آهي، جڏهن
ته اها ڳالهه مائٽي طرح سٺو
آهي ته ثابت ٿي چڪي آهي
ته جڏهن ڏهن ڪنهن نئين
تخليق لاءِ سوچيندو آهي ته نه
مئل Male هوندو آهي نه
فيميل (Female).

...
...
...
ڏهاڙي، ٽيليويزن ۾
علن ٿيو مون کي ڏسي رڳو ڪئي:
— جيڪي ماڻهو مون کي سونو
هائين اهي منهنجانم، منهنجي
قوم جا دشمن آهن. ڏس، منهنجو
سڄو پروگرام سونگي نه وڃيو. سر
هڪڙي پاسي چڪيان ته پنج تار
ٻئي پاسي ٻيو وڃي. اهو پنج تار
علن ٿيو جي پنهنجي تخليق آهي.

...
...
...
شمشير مان ٻئي ملاقات ۾
مون کيس ٻڌايو ته ”ڪهاڻيون
ته مان ان لاءِ چيائيندو آهيان
ته مون ۽ لکڻ جي سگهه آهي
به يا نه. مان پنهنجي هڪ ناول
جا گهٽ ۽ گهٽ ويهه باب
لکي چڪو آهيان. ڪهاڻيون ته

سوديسر مسافر منهنجو ٿي

ابراهيم خان

هر ڪاهيان، مون به ڏنا مانس
ڪٿي ۽ تون چونڊو هٿن نه ٿي
بابا مون کي شيدي ڏيکار، اڃ
گهر ويٺي پائهي شيدي آيو آ،
ڇاچي ڏسجائن ڪڍو خوش
ٿيندي پنهنجي پٽ علي کي چيو،
هو به مرڪندو اچي علي ۽
ڪڍو ويجهو پوتو، ڪنهن جا اهڙا
اڃا هيد ڏند علي پهريون دفعو
ڏٺا هئا، ڪڍو اشاري سان ٻڌايس
ته ۽ هي پٽ اٿس ۽

هن اچڻ سان پنهنجا پٽي
هٿ علي جي ڪچن ۾ وجهي
ڪٿي علي کي مٿي ڪيو، مٿي
ڪٿي علي کي گل تي چمي
ڏنائين، اهو ايترو جهٽ پٽ
ڪيائين جنهن لاه ڏهني طرح
علي تيار ٿي ڪونه هو، انگري
علي جي ٻن مان سرڙاٽ نڪري
وهو ۽ سندس وار ڪ نڊارجي ويا،
گونگو ۽ ڪڍو گڏجي ماني
ڪاٺڻ لڳا، علي سمورو وقت
گونگن کي چٽائي ڏسندو رهيو،
گونگو وات منهن، اکين ۽ هٿن
مان حرڪتون ڪري علي کي
ڪلاٽڻ جي ڪوشش ڪندو رهيو
۽ ڪڍو سان گڏ ماني ۽ ڪاٺيندو
رهيو.

توڻ پلي هي ٿانو ڪٿي
هل، اڃ سوڀري گهر اچيو،
ماڻهن تي چٽين ته گهڻو ڪفو
نه ڪري، اڳيئي بيمار ته وري
ڪري نه پئي ۽ تون ماءُ کي
ڪم ڪر ۽ مدد ڪ، اندر
جيئن سڀ ٿي تنهنجي ڏاڏي

ڏاندن جو جوڙو به سندن هو،
پر اهو ماڻهو ڪير هو؟
پريان پچر هيٺان ڏٺائين ته
پٽس ويٺو هو، جنهن به علي
کي ڏسي ورتو هو، علي هر
گاهيندڙ همراه ڪسي ٿڪيندو
هيءُ ڏي هلندو پئي ويو.

۽ سڄال، سڄال، سڄال ۽
علي کي اڏ، جي پني تان ٽيڙ
ڪاٺيندي ڪرنا، ڏسي پٽس رڙ
ڪئي، ذري گهٽ منهن ڀر
وڃي ٿي ڪريو پر پاڻ سڄالي
ورنو هٿائين، ڏٺ به چلڪيو سهي
پر هارجڻ کان بچي ويو هو.

۽ سڏ ٿو ڪيائين، ويجهي
کان ڏسين ۽ پٽس علي کان
ماني ۽ ڏٺ جي ڏکي وڌندي چيو،
۽ او، هو هونئو ۽ علي جي
هيءُ خدا بخش عرف ڪڍو، هٿ
سان چاند ڏيندي هر گاهيندڙ
هدراه کي سڏ ڪيو.

۽ بابا! اهو ڪٿان آيو آ؟
ڪير آهي؟ ۽ علي هڪساهي
۽ سوال ڪيا.

۽ آيو ته الانجي ڪٿان آهي
۽ آهي گونگو ويچارو...

۽ بابا پو هو هر ۽ پيو
ڪاهي ۽ ۽ علي اتي بيٺي ٿي
۽ گڏو ڪنهندي هيءُ کان
۽ پيو.

۽ پائهي اچي مون کان هر جو
مٿيو ۽ ڍڳن جا رسا ورتائين،
مون کي اشاري سان چيائين،
تون ويهه، ساهه کڻ، مان ٿو

علي ڪسي اڃ به اهو ڏينهن
چڱي طرح ياد آهي، اڃ کان
ست اٺ ورهيه اڳ جڏهن پاڻ
پنهنجي درجي ۾ پڙهندو هو،
سندس اسڪول ڪسي اونهارِي
جي ونگيشن هئي، نئون جي
ماني ڪاٺي گهر ۽ علي راند
ڪندي ڦلا بازون پئي ڪاڏيون،
۽ اها هڻڻو سارو ٿيو آهين
ته به اهي ڀولن وارا ٿي نه ٿو
چڏين، هيءُ ڪسي ماني ڏئي
جلدي موٽي اڃ ۽ سندس ماءُ
ڊپڪي تي ماني جا اڻڀا ٿلها
ساڍا ٽي ڊگڙ، سٿان جست جي
وٺي ۾ سٺل بصر رکي، ۽
ڪهڙي ۽ ويڙهي ڪٿي علي جي
مٿي تي رکيا هئا ۽ هٿ ۽
ڏگر جي، ڏٺ سان ڀريل ڏکي
ڏيندي چيو هٿائين.

آن ڏينهن علي جي ماءُ کي
بخار، اڳي کان ڪجهه سرس
پئي محسوس ٿيو، سج به گهڻو
چڙهي آيو هو، علي ماني ڪٿي
گهٽ مان نڪري، ڦٽل پٽو
ٽپي سنئين پٽ تي ويهي انهي
نمبر جي ڪجهه ويجهو ٿيو
جتي پٽس هر پٽي ڪاهيا، آٺان
ڏٺائين، کيس شڪ هو، ته پٽس
بدراڻ هر، ڪنهن پٽي ماڻهو
پئي ڪاهيا، هر، گاهيندڙ
جڏهن اوڙ ڏسي پريان ڏاندن
کي ورايو، ته سندس ساهون
ٿيو، ڪهس ڏسندي ٿي علي کي
پڪ ٿي ته اهو پٽس ڪونه هو.

کي وٺي اچئون. ڪڍو سٺي ڪاٺي
 بعد باقي بچيل چوٿون ڪن ماني
 جو دٻڪي ڏڌ جي خالي
 دڪي ڪهڙي ٻڌي علي کي
 هٿ ۾ ڏيندي چيو.
 ”پلا هي به ايندو.“
 ”اها انهي جي مرضي آ.“
 ”بابا انهي کي وٺيو اڃ.“
 ڪونگي اشاري ڪڍو کان
 علي لاءِ اچو، نه ”هي چا ڏو
 چوي.“

ڪڍو به اشارن سان ٻڌايس
 ته ”هي چوي ٿو ته انهيءَ کي
 اه ڳوٺ وٺيو اڃ.“
 اهو سمجهي علي کي اشاري
 سان چيائين ته ضرور ايندس.
 علي پونتي لڙتا هڻندو واپس
 وڃي رهيو هو.
 ”اڙي ٻڌ، سالهن کي چئجن
 ته منجهند جي ماني ڪجهه
 وڌيڪ ڪري پر تون به سڌو
 ڪاٺينس.“ ڪڍو وڏي آواز ۾
 هليءَ کي چيو.

علي ڏاڍي خوشيءَ سان
 اچي ماءُ کي نئين مهمان لاءِ
 ٻڌايو پر مائس سندس ڳالهه ڏي
 ڪو ڌيان نٿي ڪونه ڏنو. گهر
 جي ڪم ڪار ۾ لڙي منجهند
 ٿي وين. مائس ڪم ڪار لاهي
 هلي کي چله ڪاٺيون سيرڻ
 جو چئي پٺاڻ گهر جي آڳوڻي
 ٻيل ۾ جي وٺ هڻان ٻيل
 ٻاڙي ڪٽولي تي چيلهه سڌي
 ڪرڻ لاءِ آهلي هئي.

”سڀاڻي توکي ڪير وٺ
 وٺي هلندس؟ اڏيءَ وٽان
 اسان کي به وٺيو اينداسين.“
 ڪڍو گهر پهچڻ سان پريان
 ۾ جي وٺ هڻان ڏاند ٻڌندي
 ۽ ڳالهه ڪري جاري رکندي
 پنهنجي زال ٻٽ عليءَ کي
 چيو. ”اڃ زمين کي هرڀن ڏينهن
 جيترا اچي ويا آهن پر سڄ ته
 ڪانه جي اک پئي ڪڍي،
 ڙي گرمي ۾ ڏانڊن وڃن

کي ڏاڍي تڪليف آئي آهي...“
 ”پٽارا اڳي اڀرا آهن
 ڪڍام ويچارا، ڪڇن ڪونه ٿا“
 علي جي ماءُ ڏانڊن ڏانهن رحم
 جوڳن نظرن سان ڏسندي چيو.
 ”بابا هو به آيو آ؟“ علي
 پريان چله تان تڪڙو تڪڙو
 اٿي اچي ۽ کان پڇيو.
 ”ها آيو آهي، ٻاهر ٻيلو
 ٿئي، وڏي هلي چيري ۾
 وهارينس.“

علي ڊوڙندو ٻاهر ويو، اهوئي
 ٿوڌڻ سنهن، اچا سفيد ڏند،
 خوشيءَ ۾ پيو ٻهڪي، علي
 وڏي ويچ چيريءَ ۾ وهارينس.
 چيريءَ ۾ پهچڻ سان ٻئي جي
 ڏاڍي ڇوڪ لاهي ڏٺائين، دلي
 ۾ ٻئي هڻوئي ڪونه.
 ”تون ويه، هاڻي ڪٿي ٿو
 اچان؟“ علي هٿ جي اشاري
 سان چيس.

هو چر ۾ ٻيل ڇڪل ڪٽولي
 تي ويهڻ پريان لپتي پيو.
 علي جست جي لوٽڙي ۾
 هاڻي پري ويٺو ته هاڻ جيڏا
 پنج ست ڇوڪرا گهٽي سان
 ويندي ڏٺائين، جيڪي ماڪي
 لاهڻ پئي ويا. انهن کي سڌ
 ڪري چيائين ته ”اڙي! اچو
 اسانجو مهمان ته ڏسو.“

علي لاءِ ڏوڙي علي جيڏن
 ٻين ٻارن لاءِ شادي ڏنڻ نئين
 ڳالهه هئي.

علي جو مهمان هاڻي پيش
 کان اڳ سڀني ٻارن سان ڏاڍو
 خوش طبعي سان مليو، سو
 هاڻي پيئائين.

رمونءَ جي هٿ ۾ ماچيس
 هو ۽ ماڪي اشارن واسطي شاهد
 دونهن ڪرڻ لاءِ کنيو هئائين.

”هي شادي آهي“ علي
 واري ڪونگي مهمان ڏانهن اشارو
 ڪندي چوري رمون چيو ۽ هي
 قبلي آهي“ ماچيس مان هڪ
 قبلي ڪڍي مهمان آڏو جوليندي

چيائين.

سڀ ڇوڪرا کلڻ لڳا ۽
 علي وارو مهمان به ائين ڪلڻ
 لڳو چن ته چوري رمون وارو
 چرچو سمجهي ويو هو. ڇوڪرا
 اچا ڪلي رهيا هئا، ته گونگي
 شادي ڪند ڪٽولي تي لپتي
 پيو. ليئن سان ڪٿي اکيون بند
 ڪيائين ۽ ڪونگهرا هڻڻ لڳو
 چن ته گهري نٺ ۾ هجي.
 ڇوڪرا ويتر وڌيڪ کان لڳا.
 رمون پڻ جي تري تي ٿڌا
 ڪڍڻ لڳس پر ويتر وڏي آواز ۾
 پيو ڪونگهرا هڻي.

”اڙي چورا ڇا ٿا ڪيو؟“
 ڪڍو جي هڪل سڀني ڇوڪرن
 کي چي ڪٿي چڙهو.
 گونگي به اکيون کولي،
 ڪڍو کي ڏسي، ڪٽولي تي اٿي
 ويٺو.

هنن چورن سان هڻي نه
 ٿي ڪڍو مهمان کي چوڻ سان
 گڏ اها ڳالهه ڇوڪرن ڏانهن
 هٿ جا اشارا ڪري سمجهائين
 جي ڪوشش ڪندي چوڻ لڳو
 ”نه ته هي ڇورا جيئن حرام
 ڪري ڇڏيندي.“

”اڙي نڪ ڇورا ته
 ڪڍاڻو نه مار“ ڪڍو هڪل ڏئي
 سڀ ڇورا ڪڍي ڇڏيا.

رات جو ڪڍو جي چيريءَ
 ۾ ڪچھري ڌم ٿي. ڪٽرن
 ڪڍو جي مهمان ڪسان اشارا
 ڪري پڇيو ته ڪٿان آيو آهين؟
 ڪير آهين؟ هر هن جي جوابي
 اشارن مان ڳالهه ڪنهن کي
 سمجهه ۾ ڪانه آئي.

هتي قسي اڪر لکي نالو
 پڇيائونس پر اشارن سان ٻڌايائين
 ته پڙهيل ڪونه آهي.

هڪ ڳالهه صاف هئي ته
 همراه هو ڏاڍو خوش طبع. گونگي
 هو، پر پوڙو ڪونه هو. انهيءَ
 ڳالهه سڀني کي شڪ ۾ پئي
 وڌو ته ڪٿي مڌر ته نه پيو
 ڪري. عمر ۾ لڳ ڀڳ هلي

جي ٻي، ڪڍو جيترو هو.
ڪڍو ڪجهريءَ کي ٻڌايو
ته ڪم جو ڏاڍو مڙدانو آهي.
گونگي جي خوش طبعي کي ڏسي
ڪجهريءَ ۾ ڪم هراڻو چيو
ته آهي، اهو رهيون جهڙو
هرڪٿي.

رهيون آهي هن ڪم ڪرڻ تي
ڪڍو چي، ته نگر سان پيو چوي
هي ۱ مڙس ماڻهو پر ان رات
ڪانهو ان گونگي تي به نالو
ماما رهيون پنهي ويو.
ان رات جيئن ڪجهري
ختم نه ٿي هلي به ڪجهريءَ
ويو رهيو.

ڪڍو ۽ علي وارن وٽ ادا
هن جي پهرين رات هئي. پئي
ڏينهن سج اڀرندي کان اڳ ڪڍو
جي ڏيکرون سان بند ڪيل ڪڙهه
تي اچي ۱ او - او - او ڪيائين
سندس انهيءَ آواز تي علي به
سجڻ ٿي پيو.

ڪڍو اٿي ويس، ڪڍو ڪي
اشارن ۾ چيائين ته ۱ هل ته هن تي
هلون، سج اجهو ٿو اڀري.
ڪڍو به اشارن سان سمجهائڻ
جي ڪوشش ڪيس ته ۱ زال
بیمار اٿم، ان کي ڏيکارڻ لاءِ
وٺي ويندس، ان ڪري هرن
تي ڪونه هليو.

۱ هو ڏاند ڪڍي ڏي ته
مان ٿو وڃي آڻي هر ڪاهيان
ڪڍو کي اشارن ۾ چيائين.
ڪڍو به ڊهر ڪانه ڪئي،
هائجاري وجهي ڏاندن ۾ ڪڍي
ڪٿي ان کي ڏنائين.
۱ اي ڪڍي اهو ڏاند نه
ڪاهي هليو وڃي ۱ ڪڍو کي
زال چيو.

۱ اهڙو ماڻهو ستين ڪوهين
ڪونه لکي سگهندو. ڪڍي
ويندو. ۱ ڪڍو لاهرواهي
سان چيو.

نيرن جي ماني پچائي کائي،
ڪڍو ۽ سندس زال، ماني ۽ اسي
علي کي ڏني ته هن تي وڃي

مهان کي ڪارائي ۱ هاڻ به
وڃي اتي به ٿي ڪلاڪ ڪڍي
جيئن ڪڍو ۱ جوڻس حڪم
وٺان ٿي اچن ۱ علو ۽ جي باقي
وڌن علي جي ڏاڏيءَ کي به
وٺيو اچن.

علي ماني ڪٿي ويس
سمورو وقت جيترو علي آڻي هرن
ٿي هو، ماما رهيون هر به
وهندو رهيو ۽ مختلف جانورن ۽
پکين جا آواز ڪڍي علي کي
ڪلائيندو به رهيو.

باسي واري پيچري تان
لنگهندي جڏهن لونگ اهي آواز
ٻڌا، ته اهو به رڙهي پڇر هيٺان
علي وٽ آيو. ۱ اهو ڪير
آهي؟ ۱ لونگ عليءَ کان پڇيو.
۱ گونگو آهي
۱ گونگو ان کي ڪير ٿو
چوي؟

۱ بابا ٿو چوي ۱ علي
معصوميت سان چيو.

۱ هو هنو هنو ۱ ماما رهيون
هر ڪا ائيندي ڏاندن هڪٻئي
وارو لکن مٿي هوا ۱ لوڏي ۽
اهو ۱ هو. هنو هنو ۱ آواز ڪري
لونگ کي ڪيگ ڏيو. لونگ به
هلي ڪار جو جواب هٿ لوڏن
سان ڏني، علي کان سندس ٻي
جو ٻي پنهجو پڇرو وٺي
روانو ٿي ويو.

ماما رهيون ائين آهستي
آهستي نه پر تمام جلد ڪڍو ۱

ان جي گهروارن سان هري مري،
ڪڍو جي گهر جو پٽي پنهي ويو.
علي جي ماءُ جي به مري
جيئن ۱ ٽين وڌندي وڌي ۽
آخر ڪٽولي پڙي وڃي ٿي.
وس آهر ٿو ٿي. ٿي ڪڍو ڪڍو ۽
ڪڍو جي ۱ ڪڍي ڪڍي ڪڍي
علي جي ماءُ بيماري سان نه
چڙهي سگهي ۽ مرندي وڃي.
علي کي چيو ڏني، اکين ۱
هائي آئي، علي جي ٻي، علي
جي ڏاڏيءَ ۱ ماما رهيون کي

علي لاءِ ٻارن کي ڪندي وٺي.
تنهن ڏينهن ماما رهيون به
علي وانگر رنو هو. چن ته رڳو
علي جي ماءُ نه پر پنهي جي
ماءُ مري وئي هئي.

ان بعد گهر ۾ رڌ پچاءُ جو
ڪم علي جي ڏاڏي ڪندي
هئي. هونئن ته وڏي علي جي
ڏاڏي ۱ پڙهي هئي پر هئي سڀي
هنس، انگري جيتري وڏي هئي
اوتري لڳندي ڪانه هئي.

وقت هر ڏک جو مرمهر
پنهجو ڏک پلايو ڇڏي پر علي
انهي معاملي ۾ ڏاڍو حساس هو
۽ ڪو عرصو ڪڏهن ڪڏهن ته
پنهجي مٿن ويهي رهندو هو.
اهو ڏک علي کي شايد بيمار
ڪري ويهي ها جيڪڏهن ماما
رهيون جهڙو پيارو ماڻهو وٺن نه
رهندو هجي ها.

ماما رهيون جي دلچسپ
شخصيت، ڪڍو جي چيائين اوطاق
تي رات جو وڃي پيدا ڪري
ڇڏي. وڌن کان وڌيڪ پيار
ايندا هئا.

وقت گذرندو ويو. هائي ڳوٺ
جا ماڻهو به ماما رهيون کي
پنهجو سمجهندا هئا، ان لاءِ
انومان ۱ رڻ ڇڏي ڏنا هئا. انون.
اوسي پاسي وارن ڳوٺن جا
ماڻهو ۱ ايندا هئا ۱ اهي
ماما رهيون متعلق شڪ ڪونه
ظاهر ڪندا هئا، ته انهن جي
ڳالهين تي ڪو ڌيان ٿي ڪونه
ڏيندو هو. ڳوٺ وارا ته وڏي
پاهريان ماما رهيون جي ۱ جو
ٻڌي ڪڍو کي ڀاڳ وارو سڏيندا
هئا، جو مفت ۾ ۱ همراه وٺي
ڪمائي رهيو هو.

هڪ ڏينهن ڪڍو ۽ علي پئي
هيءَ هٿ ماما رهيون کي پر واري
شهر ڏانهن ڪنهن ڪم سانگي
وٺي پئي ويا. ماما رهيون جڏهن
ٿورو پري کان پکيون ڄاڻيون
۽ شهر جو نظارو ڏٺو ته وٺي

پوئتي پڳو. اشارن سان علي ڪڍو کي چيائين ته مان نه هلندس ۽ واپس گهر ٿو وڃان. ڪڍو گهڻو چيس ۽ علي، ته ٻانهن مان وڏي چڪيس پر ماما رسون واپس موٽي ويو. هو پئي بي پٺ شهر ويا. ڪڍو کي شهر ۾ شڪ پيو ته ماما رسون ڪٿي ڪو ڏوهه ڪري پڳو آهي يا ڇا، جو شهر نه آيو. وري اهو به ڇڏي ڇڏيو، ته شايد واپس گهر نه ويو هجي. جيئن اوچتو وٽن آيو هو، ائين ئي اوچتو کين ڇڏي هليو نه ويو هجي. انهي خيال ايندي ئي شهر مان ٽڙنگڙ ۾ ڪم لاهي هاڻ ۽ علي واپس آيا. ڏٺائون ماما رسون ڇهر ۾ ستو پيو هو.

اها ڳالهه به ڳوٺ ۾ مشهور ٿي وئي، ته ماما رسون شهر وڃڻ کان ڊڄي ٿو، اڃا انهي ڳالهه کي به ڏينهن ڪونه گذريا، ته هڪ اترادي سھمان اچي علي وارن جي اوطاق تي رهيو. ان سھمان ماما رسون لاءِ شڪ ظاهر ڪندي چيو ته ”خدا نه ٿو ڀلائي نه هجن کي مون گهڻو عرصو اڳ ڪٿي ڏٺو آهي ۽ شايد تڏهن هي ڳالهائيندو به هو ته شڪ ناهي.“ پر ڪڍو ۽ عليءَ کي ڪچهريءَ ۾ ماما رسون بابت اهڙيون ڳالهائون ڪندڙ ماڻهو نه وٺندا هئا، انڪري انهن جو رخ ڏسي اهو اترادي سھمان وڌيڪ نه ڪڇيو ۽ نه ڪو ڪيس اهڙي ڪا هڪي يادگيري هئي جنهن لاءِ يقين سان ڪجهه چئي سگهجي.

بعد ۾ ته ماما رسون شهر به ويندو هو ۽ ماڻهن به ماما رسون لاءِ اهڙيون ڳالهائون ڪرڻ، پراڻيون سڃاڻپون ڇڏي ڏنيون هيون.

پرائمري تعليم پوري ڪري علي غربت سبب اڳتي نه پڙهي

سگهيو، پنهنجي پيءُ ۽ ماما رسون سان گڏ پيءُ جي ڪم ڪرڻ لڳو.

هڪ ڏينهن ٺٽي جي شيدهن اچي ڳوٺ ۾ ڏڪاءُ ڪيو. ان وقت ڪڍو، علي ۽ ماما رسون پيءُ تي هنڌ ٺٽي جي شيدهن ڳوٺ وارن مان خيسرون ڪيائون، ته ”سندن هڪ کونگو همراه ڪم ٿي ويل آهي. ڏس ماريو آ ته هن ڳوٺ ۾ آهي. ان کي وٺڻ آيا آهيون.“

ڪڍو جي پوڙهي ماءُ کي جو اها خبر پئي تنهن کي اچي هورا ڪورا ٿي. پوڙهيءَ، ماما رسون کي به ڪڍو جهڙو پنهنجو پٺ پئي سمجهيو. پوڙهي لڳي باشاهه پير کسي سارڻ نه ڪئي ماما رسون کي اچي وڏي نه وڃڻ ۽ تيسن آرام نه آيس جيسين پيءُ ري مهل علي، ماما رسون ۽ ڪڍو گڏجي گهر نه آيا ۽ جيسين ڪڍو هڪ نه ڏٺس، ته ٺٽي جي شيدهن ماما رسون کي ڏسي چيو ته ”نه، هي اسان وارو همراه ناهي.“

وقت جون ويرون به منجهن جي ويسر وانگر چڙهنديون ۽ لهنديون رهيون. علي، ڪڍو ۽ ماما رسون کي گڏجي هڪ گهر ۾ گذاريندي ست سال گذري ويا هئا. انهي عرصي ۾ سندن گهر ٽڙ ۾ پي ته ڪانه تبديلي ڪانه آئي هئي رڳو علي جي ماءُ مري وئي هئي. علي کان چڻ ته ٻار ڪسجي ويو هو. ڪافي عرصو پوءِ جڏهن علي شادي ڪئي هئي تڏهن هي لاءِ نه رڳو ٻار جي نوعيت ۽ ڪيفيت تبديل ٿي وئي پر ڪافي حد تائين ماءُ جي مري وڃڻ وارو خال به ڀرجي ويو هوس. باقي پيسو سڀ ڪجهه ساڳيو هو. اهوئي ساڳئي ڇهرائين گور کي ڏنل لوڙهو، اهاڻي اوطاق واري

ڇوڪري، ان ڇوڪريءَ ۾ رکيل اهاڻي ڪٿ جنهن تي ماما رسون پهرين ڏينهن کان وٺي آخري رات تائين ستو هو. ڪجهه به نه بدليو هو. ماما رسون به جيترو عرصو عليءَ ڪڍو وارن سان گذاريو سندس طبيعت ۾ مزاج اهڙو ئي ساڳيو خوش ۽ پڪندڙ رهيو، جهڙو سندس پهرين ڏينهن نظر آيو هو. پڇڙي تائين ڪم جو مردانو، ايماندار، ڳوٺ ۾ ڪڏهن ڪڏهن کي ڪونه ڏکيائين. ڪي ڳوٺ وارا ڪڍو ۽ علي وارن سان وقتي طور ڪاوڙيل هوندا هئا، ته به ماما رسونءَ سان خوش هوندا هئا. هاڻي اهي به جڏهن ڪڍو جي ڇهرائين اوطاق ٻاهران گوشتي مان گذرندا آهن جتان ماما رسون سڏائين هٿ لوڙي کين ڪيڪاريندو هو، انهي ماما رسون کي نه ڏسي اهي به ڏاڍي ڪمي ۽ ڏک محسوس ڪن ٿا.

ماما رسونءَ کان پوءِ علي وارن جي گهر تمام گهڻي اڀلڪي ٿي پئي هئي. گهرجي سڄي پٽن توڙي علي کي پنهنجو سڄو گهر توڙي ڇهرائين اوطاق اداس محسوس پئي ٿيا. ماما رسون کان پوءِ اڄ ستين رات هئي. لڙي سھماني جو وقت هو. علي ۽ سندس گهر جا پائي ڪم ڪار لاهي سوير کان گهر جي آڳوڻي ڪٽولن تي سمهي پيا هئا. سندن ڍڪا به ڪانه پٽو کائي وڃي رهيا هئا. سندن پوري پيڙهڻ ٻيڙو ٻڌل پنهنجي وچ ڏانهن ٽڪ پڌي ٻاڏوھ سان ڏسي به رهي هئي ۽ اوڳڙ به ورائي رهي هئي. ڪٽو چٽڪار ڪيل ٽڌي زمين تي ليٽيو پيو هو. گهر جي کڙهه علي اڃا بند ڪانه ڪئي هئي. علي کي سٽي اڄ آرام نٿي ڪونه پئي آيو. هو اٿيو. پنهنجي کڙهه وٽ اچي، اتان کن ٻلا ۽ پنهنجي ڇهرائين اوطاق کي

چٽائي ڏسي، ان طرف ويڃڻ لڳو. ماما رمون کان پوءِ ڳوٺاڻا به جيئن هو تيسن اوطاق ۾ اچڻ گهڻائيندا ويا، اڄ ته ماڳهين ڪير ڪونه آيو هو يا شايد آيا به هوندا ته موٽي ويسا. اوطاق ۾ هئو جو ڪير ڪونه، ته ويهن ڪنهن سان ها. علي اوطاق ۾ چوڌاري نظر ڪئي. ماما رمون جي هٿن سان اوطاق جي آڳاٽي هوڪيل سرنهن جو وڻ، علي چڻ ته ماما رمون جي وڏاڍو ڳم سر، خاموش ۽ ڪوساڻل پئي نظر آيو. سرنهن جي وڻ کان پاسي تي چوري جي آڏو آڳاٽو ۾ اهائي ساڳي ڪٽ، جنهن تي ماما رمون پهرين ڏينهن کان وٺي آخري رات تائين ستو هو. اوطاق ۾ به ته ڪجهه نه بدليو هو. صرف هڪ تبديلي آئي هئي، جنهن تڏي وڃيل ڪٽ تي اوطاق ۾ روزانو رات جو ماما رمون سمهندو هو، ان تڏي وڃيل ڪٽ تي هينئر علي اڪبلو ئي اڪبلو بنا وهائي جي پنهنجي پنهي هٿن جي ترين تي سٿو رکي سٿو ستو پيو هو. ماما رمونءَ سان شروع کان وٺي آخر تائين گذريل گهڙيون هڪ ڪٽ تي ياد اچي رهيون هئس. اکين سان لڙڪ وهي سندس لونڊين وڏن ڏيندا قميص جي ڪالرن کي پساني رهيا هئس، ۽ اهي علي کي محسوس به ڪونه پئي ٿيا.

ماما رمون سان گذريل ڪيترائي واقعا علي کي پنهنجي ذهن جي پردي تي فلم وانگر نظر اچي رهيا هئا. پر انهن مان ئي چار واقعا اڃا به وڌيڪ چٽا پئي نظر آيس.

هڪ ڀيري جڏهن سندن پوک ۾ شڪارين جي ڪٽن جو مهميل سوئر اچي پيو هو ۽ ان سوئر علي ۽ کڏو تي جيئن لوع پئي ڪئي، ته ماما رمون وڏي ڦڙڦڙائي سان

سامهون ايندڙ سوئر جي سنهن تي گدھ واري بافتي جي چادر اچلي وڌي ۽ يڪدم پاسو ڏئي بجلي جهڙي تيزائي سان سوئر کي پنهي پوئين تنگن کان وٺي اتي جو اتي ڪئي سوگهو جهليو هو. تيسن شڪارين جا ڪٽا ۽ شڪاري به پهچي ويا ۽ سوئر کي ٻڌي ڪئي ويا هئا ۽ انهن نه رڳو علي ۽ کڏو جي جان بچي وئي هئي، پر ماما رمونءَ جي سورمهائي ۽ انهي ڪاريگريءَ سان سوئر جهلڻ جي ساواھ به سڄي تر ۾، خاص ڪري شوقين جي مھلن جو موضوع بڻجي وئي. ٻن ٽن شوقين زميندارن ته ڳوٺش به ڪئي ته علي ۽ کڏو کي ڇڏي ماما رمون هلي انهن وٽ رهي پر ماما رمون ڪنهن سان ئي نه ويو هو.

ٻيو واقعو علي کي اهو ياد آيو جڏهن کڏو ۽ سندس ٻارڙي پاڻ ۾ وڙهي پيا هئا. علي اتي ڪونه هو پر ماما رمون اتي هو. سڀني سمجهيو هو ته مان رمون به ان ٻارڙي سان وڙهندو پر ماما رمون، کڏو ۽ ٻارن وڙهڻ بجاءِ ٻين ڳوٺ وارن سان گڏجي پنهي کي ڇڏائي وڌو هو ۽ جهڙو وڏن کان اتي ختم ٿي ويو هو. انهي ڳالهه ماما رمون جي ڳوٺ وارن جي دل ۾ ويتر وڌيڪ عزت پيدا ڪري ڇڏي هئي.

ٻئي ڀيري، علي جي شادي تي خاص ڪري شادي واري رات ۽ صبح جو سرگس وقت ماما رمون ايترو ته خوشيءَ سان نچيو ۽ خوش ٿيو هو جو ڪو به ٻيءَ به پنهنجي هٿ جي شادي تي ايترو ڪونه نچيو هوندو پر شادي کانپوءِ گهوت ڪنوار جيئن ئي پنهنجي گهر ۾ سڄ وڃيل ڪٽ تي ويٺا ۽ مرد مايون کڏو کي پٽس جي

شاديءَ جون مبارڪون ڏني رهيا هئا ۽ ڳوٺ جي ماڻهن اهو سهر ڳائڻ شروع ڪيو ”اهڙا ڏينهن سدورا، الاهه کان گهريس، اهڙا ڏينهن سدورا...“ ماما رمون پري کان گهوت ڪنوار کي چٽائي ڏسي اوچتو اوچتو گدھ وٺي روئڻ ۾ چٽڪو ۽ اهڙو رنو جو ڪيتريون ماڻهون جن جا هٿ ڪٽن مال اڳ ڪوٽ ٿيندي ٿيندي اوچتو گذاري ويا هئا. انهن جو هاءِ به ڦسي پيو. گهوت علي، ته اتي وڃي ماما رمون کي پرچايو پر علي کي پاڪر هائڻ کانپوءِ به ماما رمون ڪن هڪ، ته پاڻ کي روئڻ کان روڪڻ چاهيندي به نه روڪي سگهيو هو.

ماما رمون سان گڏ گذريل ٻيا به ڪيترائي واقعا علي کي ياد اچي رهيا هئا، پر اهو آخري واقعو جنهن عليءَ جي گهر ۾ اها ڪاٺي پيدا ڪري ڇڏي هئي، علي کي ان واقعي جي هڪ هڪ گهڙي ۽ ان وقت ڳالهائيل هڪ هڪ لفظ چڱي طرح نه رڳو ياد هو، پر انهن ٻن محسوس ڪري چڻ، اهو سڀ ڪجهه هينئر سندس اکين آڏو ئي رهيو هجي. اهو واقعو هفتو کن اڳ شام جو ٿيو هو، ان شام جو ڪنڊ جي ڪارخاني لاءِ هڪ ٽرڪ علي جي ڳوٺ مسان هڪ ڪٽن آئي هئي.

جيئن ٽرڪ ۾ ڪمند پرجي ٽهين ڀرائيو پنهنجي ڪلنر کي ٽرڪ وٽ ڇڏي پاڻ هلي وارن جي ڪڪاڻن اوطاق تي هليو آيو جتي اڳيئي ڪچوري مٽي پئي هئي. بلو گهڙو پئي وڃايو ۽ ماهي گهاگهر به وڃائي رهيو هو ۽ ڳائي به رهيو هو.

اوپري همراھ جي اچڻ تي راڳ بند ڪري سڀ ڳوٺاڻا آئي ڀرائيو کسي مليا هئا ۽ کيس

وياري سائس خوش سرحبا
ڪيائون.
خوش سرحبا بعد بل ڪن لاءِ
خاموشي ڏي وئي. پاهران آيل
آن ڊرائيور خاموشي کي ٽوڙيندي
بلو: ماهي کي چيو ته ”اوهان
پلي گايو سون کي سـ راڳ
وٺندو آهي.“
”راڳ ته استاد ٽرڪن جا
ڊرائيور سـ ڏاڍو ڳائيندا آهن“
بلو چيس.
”ها واقعي ٻراچ ته اوهان
جو پڙبو“ ڊرائيور مرڪندي چيو.
”استاد اڄ اسان کي اوهان
سـ پڙائيندا“ ماهي پـ ٽڪ
گهاگهر تي هندي چيو.
”ها استاد اڄ اوهان پڙايو.
ماهي ۽ بلو جو راڳ پڙي پڙي
ڪن ٽي ٻچي ٻيا آهن.“
چرني احمد جي ائين چوڻ
تي ڪچهريءَ ۾ ويٺل سڀني
جي منهن تي مرڪ تري آئي.
علي به سڀني جي مرضي ڏسي
ڊرائيور کسي چيو ”استاد
ڪچهريءَ جو چوڻ ڪئي وٺو
ڀيو ڇا.“
مان جنهن ڀوليءَ ۾ ڳائيندو
آهيان، آها اوهين سمجهي ڪونه
سگهندا“ ڊرائيور جي ائين
چوڻ تي ڪچهريءَ ۾ ويٺل
ٻين همراهن به ڊرائيور کسي چيو
ته ”استاد گهڻا نه ته هڪ ٻي
ڪلام ٽي ڪئي پڙايو.“
”هـ اها گهاگهر سون
کي ڏيو.“
ماهي گهاگهر ٽرڪ ڊرائيور
کي ڏني ۾ ساڻ بلو کان دلو
وٺي وڃائڻ لاءِ کڻي اڳيان رکيو.
ڊرائيور ڳائڻ شروع ڪيو.
ڀولي واقعي ڪنهن کي سمجهه
۾ ڪانه پئي آئي پر همراھ
جي ڳائڻ جو انداز ۽ آواز ڏاڍو
موهنڊڙ ۾ توجهه ڇڪائيندڙ هو.
مايا سون به انهي ڳائڻ
جي آواز تي گهران نڪري

اوطاق ۾ آيو ۽ اچي ڳائيندو
ڊرائيور جي پاسي کان ان کي
چٽائي ڏسڻ لڳو.
سڀني مايا سون کي ڏسڻ
لڳا چو ته مايا سون جي اکين
مان لڙڪ وهي رهيا هئا ۽ ڇپ
ڦڙڪي رهيا هئس. سڀني جو
ڌيان مايا سون ڏانهن ڏسي
ڊرائيور به ڳائيندي ڳائيندي
مايا سون ڏانهن لوڻو هنيو.
... ..
”... مايا سون ٽرڪ ڊرائيور
کان ڪنهن اوڀري ڀولي ۾
ڪجهه ٻڌيو.“
”... ڊرائيور به انهي ڀولي ۾
جواب ڏنس.“
... ..
”... مايا سون وري ڪـ جهه
چئي اوچنگار ڏسي ۽ ڊرائيور به
اکين ۾ پاڻي آڻي آيو ۽ مايا
سون سان پاڪر هائسي رڻن ۾
اچي چٽڪيو.
سڀني ماڻهن کي اچرج وئي
ويو، ته هي سڀ ڪجهه ڇا
ٿي رهيو آهي. وڏي اچرج
جي ڳالهه ته اها هئي جو مايا
سون ستن اٺن سالن کانپوءِ ائين
اوچتو ڪجهه ڳالهايو هو.
ڪچهري ۾ سڀني جيڪو ڪجهه
ٻنهنجي اکين سان ڏسي رهيا
هئا ۽ هينئر هينئر ڪنهن سان ٻڌو
هئائون انهن مان ڪيترن کي
ٻنهنجي اکين ۾ ڪنن تي اعتبار
نه هو اچي.
علي ۽ ڪڍو وڏي ويهي مايا
سون کي پاڪر هائسي ٻڄائڻ
لڳا ۽ ائين ڏسندي ڏسندي ٻيا
همراه آيا ۽ هنن کي ٻڄائڻ
۾ لڳي ويا ۽ ڪڍو ۽ عليءَ کي
مبارڪون ڏيڻ لڳا ته ”مايا
سون ڳالهايو آ، مبارڪ آڻو.“
آني ڪچهريءَ ۾ ويٺل
ننڍ، ڀار، ته اٿس وٺسي ٻڄا ۽
اوڏي مهل ٽي ويهي سڄي ڳوٺ

پڙهو ڏنائون ته ”مايا سون
ڳالهاڻ شروع ڪيو آ“
”اها انهيءَ جنهن سـ
ٻڌو سو پاڻ اهو لاءِ ڏسڻ ۽ ٻڌڻ
لاءِ ڪڍو جي ڪچهريءَ ڏانهن
پڄندو پئي آيو ۽ ائين جهٽ ۾
سڄو ڳوٺ اچي گڏ ٿيو. تيسين
مايا سون ۽ ٽرڪ ڊرائيور ان
اوڀري ڀولي ۾ ڪجهه ڳالهايندا
رهيا ۽ ٻيا سڀ اچرج سان اهو
سڀ ڪجهه ٻنهنجي اکين سان
ڏسندا رهيا ۽ ائين سڀني جي
ڏسندي ڏسندي مايا سون ۽ اهو
ٽرڪ ڊرائيور وري ٻڪن پنهنجي
ويا ۽ اچي رڻن ۾ چٽڪا
هميشه ڪلندڙ خوش رهندڙ
مايا سون ان ڏينهن
سڀني ماڻهن ڀارن وانگر روئي
رهيو هو. همراهن وري ڪـ
ٻڄائڻ جي ڪافي ۽ ڪين ٻڄائي
وڃيائون ته سڀ ماڻهو مايا
سون کان اصل معاملو پڇڻ لڳا.
”اسان پئي پرڏسي هڪئي
وطن جا آهيون ۽ هڪ ئي ڌرتي
تي جاوا آهيون“ ائين چئي مايا
سون ساڻهون نهاري، سوچـ
واري انداز ۾ ڪجهه بل خاموش
ٿي ويو.
”مايا سون توهان ڪهڙي
ملڪ جا آهيو“ ماهي تڪڙو
سوال پڇيو.
”مان اڄ توهان کي سرستو
احوال پڙهان ٿو.“ مايا سون
اڳيان ويٺل عيسيٰ جي ننڍڙي
پٽ ٽو کي حسرت ڀريل ٻار
سان ڏسندي چيو.
”سون کي پنهنجي ملڪ
۾ پنج پٽ ٽي نياڻيون هيون. پر
اسان جي ملڪ ۾ ٻچا سون
گهڻيون آهن ڊاڪٽر ڪونهن.
ڪافي جيڪڏهن ڪو ڊاڪٽر
آهي به، ته سرسٺ ان وٽ اچي
گڏ ٿيندا آهن جو وارو ٿي نه
سگهندو آهي. اسانجي ملڪ ۾ ٻار
جي ڄمڻ سان ان جي آئيندي

جو پتو پنجو وڃي ته وڏي لاءِ سندس عمر ڪيئن گذرندي. ۽ ڪجهه ڇريءَ ۾ ٻن همراهن جي اچڻ تي ماما رسون ڳالهائڻن ڏورو روڪيو.

”چوانبي جا نجومسي ايندا همار آهڻ ڇا جو ... ۽ هماره وڃ ۾ سوال پڇو.“

”نه نه انهن ڪونهي“ ماما رسون چوڻ لڳو ”پار اسان وٽ پيدا ٿيندو، ته اسان جهڙي ويڳائي ۽ بيمارين جي ڪري گذاريندو ۽ جيڪو هنن ڌارمن وٽ پيدا ٿيو اهو سڄي عمر عيش سان رهندو.“

”پر ماما توهان پنهنجي اولاد لاءِ پڌاو پئي، ته پنج پٽ ٿي نياڻيون، اهي هاڻي ڪٿي آهن؟“ سندس پويان ويٺل هڪ ڳوٺڙي پڇي.

اهي سڀ بيمارين ۾ سري ويا، صرف هڪ پٽ آخر ۾ بچو هو، ان کي سندس چئن سالن جي ننڍڙي عمر ۾ پنجون دفعو اسپتال داخل ڪرايو هئوسين ۽ ڪجهه ڏينهن علاج ڪرائي ڳوٺ وڃي رهيا هئا، سو، ته ڇاڪاڻ ته آت ڏيندي چيو هو ”هائي اوهان جو پٽ چڱو ٻلو ٿي ويندو، اوهان کي علاج جي ضرورت ڪانه پوندي.“

انهن ڊاڪٽرن ۽ منهنجي زال روئڻهار کي پنهنجي پٽ جي ڏوا ڏني ويل اکين ۾ نهاري پئي چيو هو ”اسان جي پٽ جو علاج ڪڏهن ختم نه ٿيندو ڇو ته اسپتال مان نڪري اسان جو ٻچو اسان سان گڏ انهن ساڳين حالتن ۾ رهي ٿو جيڪي ستائين بيماري جو سبب آهن.“

”پوءِ ڇا ٿيو ماما؟“ خاموش ٿي ويل ماما رسون کان سامهون ويٺلن مان ڪنهن پڇيو. ”پوءِ منهنجو اهو آخري پٽ به گذاري ويو.“

ماما رسون ٿڌو ساھ ڪشي چيو ۽ سندس اکين مان هڪ دلمو وري لڙڪ وهڻ شروع ٿي ويسا.

عني محسوس ڪيو، ته ڳوٺ جا سڀ ماڻهو اچي گڏ ٿيا هجن ۽ اهڙي خاموشي هجي. انهن پهريون دفعو ٿي رهيو هو.

”پنهنجي اولاد سان انهي آخري پٽ جي سري وڃڻ کان ۱۱ اسان زال مڙس ڏاڍا ڏکويل رهندا هئاسون، نه ڪو ويجهو ست مائٽ منهنجو زندهه هوند ڪو منهنجي زال جو، ۽ جيڪڏهن ڪي هئا به ته اهي پنهنجيءَ ۾ پورا هئا، انهن ڏينهن ۾ هڪ دفعي آڏيءَ رات جو اسان جي جهوپڙيءَ کي بولس ڪهيري ورتو، منهنجي زال سخت بيمار هئي، مون کي بولس پڪڙي وٺي وئي، بولس رسون کان بنا بچا ڳاڙ ڪرڻ جي به ڏينهن لاکپتو منهنجي بيمارين ڪندي رهي، منهنجون سڄون پٽي ۽ ماريون ڪيندي رهي، مون کي پنهنجي بيمار زال جي ڏاڍي اون هئي، منهنجي اکين آڏو پن گرفتار ٿيلن سان به ڪيترن کي بولس وارا ڪريين ٿي ڪلاڪن جا ڪلاڪ ويهاري رهندا هئا، ڪن کي نه نه ڪرڻ ڏيندا هئا، ڪن کي ڪنهن ڪلاڪ پئي ۽ ٻين اڳهاڙو ڪري تنل واري ۽ آس تي بيهاري ڇڏيندا هئا، هڪ همراھ کي ته اسان جي روبرو زوري بيش بيمارينون، هڪ پٽي همراھ کي گوڏن وڌڻ پڌي وڻ ۾ اٿو ٽنگي، گهڙيال جي لڏائي وانگر لاکپتو هڪ ڪپڙي ڦيڊي ٽار لوڏائيندا رهندا هئا، ڪن کي ته آڱرين ۽ نازڪ عضون تي رسون هڻندا هئا، ملاقاتون سڄي رسون بند هيون، منهنجي گرفتاري جي ٽين رات تي بولس ڪجهه پيا نه ماڻهو گرفتار ڪري آئي انهن

گرفتار ٿي آيلن ۾ ڪجهه عورتون، پار ۽ ڪجهه منهنجي ڳوٺ وارا به پڌجي آيا هئا، انهن پڌايو ته منهنجي زال به ان ڏينهن گذاري وئي، جنهن رات مون کي گرفتار ڪيو ويو هو، اها خبر رسون لاءِ ڪري پئي چئي ڏسنگ کان وڌيڪ عذاب ڏيندڙ هئي، مان اڳ به به بولس هٿان ڪيئي دفعا پريشان ٿي ماريون کائي چڪو هوس، پار به سڀ نڪن ۽ بيمارين جو بک ٿي چڪا هئا، زال جي موت ۾ به پڌو هئس، ڪهڙي ڇا ۾ بولس گرفتار ڪيو هو، اهو به پتو ڪونه هو، ان رات مون ٻه ڳالهائون سوچيون، هڪ ته آهنگات ڪري پريشانين کان دونه ڏور هليو وڃان يا جيئن منهنجي ملڪ جا پيا ڪنهن ماڻهو انهن ظلمن کان تنگ ٿي پنهنجو ڏاڏالو ڏيهه ڇڏي پڇي ويا هئا تين ڪريسان، آخر خود ڪشي کان بچڻ، انهن سمجهيم ۽ ماما رسون ائين چئي ڏورو ڪٽڪي وري ڳالهه ڇاري رکندي چيو ”منهنجي ملڪ ۾ ته ڪهڙا ماڻهو خوف کان لاکپتو ڪونگا ٿي رهندا هئا، ان ڪري مون به پنهنجي بچاءَ لاءِ ڪونگي ٿي رهڻ جو سوچي ڇڏيو هو، اڄ هن مسافر ٽرڪ ڊرائيور جو آواز پنهنجي اڻڻي ٻولي ۾ پڌم، هن پڌايو آهي ته منهنجي ملڪ ۾ ظلم خلاف هلچل تيز ٿي وئي آهي ۽ هاڻ به سڃاڻي يا پريشان ٿي ڏاڍ خلاف وڙهڻ لاءِ واپس وڃي رهيو آهي، مان ان سان سڃاڻي ڪڍيو ويندس ۽ وڃي پنهنجي اسٽر جي ٽيچ جو ٽورو لاهيندس، انڪري اڄوڪي رات اوهان سان منهنجي آخري رات آهي، اوهان مان ڪنهن کي مون وٽان ڪو اهڃ پتو هجي ته

مون کي پنهنجو سمجهي معاف
ڪجو ۽ شل اوهان سدائين خوش
رهو.

”نه ماما نه ائين ڪيئن ڏو
چئين“ علي ائي اچي ماما رسون
کي پاڪر هاتو. ٻه ڪوسا ڪوسا
لڙڪ علي جي اکين مان ٻڙي
اچي ڌرتي تي ڪريا ۽ ڌرتي
خاموشيءَ سان پئي لڙڪ جذب
ڪري وئي.

”بت“ ماما رسون ڪجهه وڌيڪ
گهٽ ٿيندي علي کي چوڻ لڳو
”جڏهن پنهنجي ديس ۽ سڀ
کان چڙهي ويل حالتون ٻڌا
ڏينديون آهن، ته ڪي ڪي
پکي ۽ ڪي ڪي انسان ڪنهن
ان ڪٽيل وقت لاءِ نه چاهيندي
به پنهنجا واهيرا ۽ وادن ڇڏي
هليا ويندا آهن ۽ سڏو واءُ ورڻ
سان وري سوئي وڃي پنهنجا
ماڳ ساڻيندا آهن.“

ماما رسون ڪن ٻل لاءِ ڪجهه
سوچي پوءِ ڳالهه جاري رکندي
چيو ۽ منچر ۽ آيل پرديسي پکي
به ته واپس هليا ويندا آهن. ان
ڪري بت، ماما رسون به سچي
اوهان سچي کان موڪلائڻي
پنهنجي ماڳ ڏانهن موٽي
ويندو. اهو سڀ ڪجهه ماما
رسون ٻار ۽ ٻارووه مان علي کي
گهوڙندي پرچي آيل نيشن سان
گهڙهي ٿيل آواز ۾ چئي، پنهنجو
خاموش ٿي ويو.

علي، ڪڍو توڙي ٻيا سڀ
ڳوڙڙا اهڙي ڏڪريل ماڻ ۾
هجن جهڙوڪر ڏڪريل انسانن جا
بت هجن.

”ماما رسون توهان جي ملڪ
۾ اچي ڌاريا ڪٿان جون ٻلائون

آهن؟“ خاموشي ڪري ڏوڙيندي
هڪ ڀيرو ماما رسونءَ کان
ڇڏيو.

”ابا مان آهيان اڻڙهيل،
پر هونئن اهي ٻلائون ڪنهن
هنڌان ڪونه آيل آهن اتي
اسانجي ملڪ ۾ ڪي به
ڪي ڍڳ سدائين، ڪي لڙيڻج،
ڪي انگريز، ڪي وري به
ڪي جرمن به ڏا سدائين به
اتن نه ڪو انهن ملڪن مان
همدردي نه ڪو مان جي
ڌرتي ۾ پاڻ سمائي سگهيا آهن.
باقی اسان مان راڱا ڪري
ڇڏيا آهن. اسان کي پنهنجي
ٺي ملڪ جي پنهنجن شهرن مان
جتي اسان صدين کان رهندا
هئاسون، تن اڃان شهرن مان
زوري لڏا پئرائي وڃي رڳ ۾
رهيو اٿن جتي بيروزگاري،
بڪ ۽ بيمارين جي ڪري
انسانن آڏو حياتيءَ جو مقصد
رڳو موت جو انتظار
ڪرڻ آهي. اتي ماڻهن
کان ڪير بچندو ته ڪهڙا حال
آهن ته هو نراسانيءَ سان چوندا
”بس سڙي هيا حياتي جا ڏينهن
ٻهرا ڪريون.“

”توهان کي لڏو پئرائڻ
لاءِ بهانو ڪهڙو ڪيائون؟“
ڪنهن پڇيو.

”جيائون ڪومت قانون
ٺاهيو آهي“ اڀرڻيل ۽ انهي
اڀرڻيل جي ضامن هٿ جيڪو
چاهين ٻيا سو ڪن ٻيا.

”ماما توهان هن ٽرڪ
ڊرائيور کي اچڻ سان سڃاتو
ڪيئن؟“ بلو، ماما رسون کان
ڇڏيو.

ماما رسون ٻڌائڻ لڳو ته
”انهيءَ جي آواز ۾ جڏهن پري
ڪان اهو ڪلام سون پنهنجي
ابائي ٻولي ۾ ڳائيندو ٻڌو ته
”دلبر واري ديس جو ڪوئي نئون
مسافر آيو...“ ته مون اچڻ سان
پڇيومانس ته ”تون ڪهڙي ديس
مان آيل آهين؟“
”مان ڏکڻ اترڪا مان آيل
آهيان، هن سونکي ٻڌايو.“

”پوءِ توهان ڇا ڪئي هئي
کي پاڪر هائي روئي ڏنو“ بلو
وري پڇيو.

”سو ديس مسافر پنهنجوڙي
ماما رسون کي ائين چوندي وري
اکين ۾ لڙڪ نري آيا هئا. گذريل
ستين رات واري واقعي جي ياد
جو اهو وهڪرو علي جي ذهن ۾
اچا اتي مس پهتو، ته اوچتو
علي هڪ ڏک ڀريل آواز ٻڌو
علي ڪٿولي تان اڏي ڪٽڻ
لڳو ته اهو آواز ڪٿان آيو.

سندس يادن جو سلسلو ٽٽي پيو.
علي کي پنهنجي گهڙي ۽ لمبي
جا ڪالر لڙڪڻ ۾ پيل محسوس
ٿيا. علي انگريجي جي ٻڌڻ سان
اڳيون ۽ گهڙي اچا اڳي پئي
ته ساڳيو آواز ٻيهر آيو. اهو آواز
آسمان مان آيو پئي. علي
چڱي طرح ڪايو، انگريجو ڪٽ
تي ڦٽي ڪري مٿي آسمان
ڏانهن ڏيڻ لڳو. ڪونج جو
ولر پنهنجي وطن روهه طرف وڃي
رهيو هو. وٽ کان وڃڻ لاءِ
ڪونج پنهنجي وٽ مان ڪڍڻ
لاءِ هڪاري رهي هئي.

”جنهن لاءِ مرضي پوييم، تنهن جي پٺيان لڳي سگهان ٿو“ سپاهي چيو ”۽
اهو مڪمل آزاديءَ جو ثبوت آهي“ (تڪبيريل لائوب)

اعنيث بابو سڌاري پيو

ريحانه حيدر جويو

۱۱ وڏا وس ڪري رهيو هئو.

بابو صفا مل ۾ ڀرتي نه ٿئي ها، پر ڳوٺ جي هڪ گهر ۾ صفا انقلاب اچي ويو. مل کان اڳ ان گهر ڌڻيءَ ۽ سندس پٽن لاءِ جيڪڏهن ڪو مال هو رستي ويندي يا ڪنهن هنڌ پهچا ڪندو هئو، ته ڳوٺ وارا انهن جي سڃاڻپ کان ئي انڪار ڪري ڇڏيندا هئا. ڇاڪاڻ ته ڳوٺ جي چواڻي مطابق، ان گهر وارا ڀروڄ جا پٽ ئي نه هئا، جي ان گهر سان منجهن ڪا به ڳالهه ٿيل نه هجي ها، ته جيڪر ڳوٺ وارا، ان گهر وارن کي اتان زوري لڏائي ڇڏن ها، پنهان پاڙي، ڇڄا، بڙدل، واٽين جو...

اهو مال هو ۽ سندس ٽيئي پٽ مل ۾ ڇا ڀرتي ٿيا هئا، ڇڻ ته ديڳ دنيا جي هٿ آئي هئي. اڳ ان گهر ۾ جي هيڏانهن ڪانه ايندو هو، ته هوڏانهن نڪري ويندو هو. پوڙهن ڍڳن جو جوڙو، ڪٽل گاڏي، بندرهن جريبن جو هارو، ڪهريل ڪٽون، الا الا، خير صلا ۽ هاڻ هاڻي ته ان جهوپڙيءَ جي جاءِ تي، هڪ سري جڳهه، سا به ڳوٺ کان کوڏو مٿي. مٿان ساڙي، گهر ۾

هڪ جيڏن سان رات جو اٿن ويهن شروع ڪيو هئائين. ڪڏهن نه ڪڙيو.

هڪ دلچسپ سندس استاد ٿڌي تي جهلجي پيو. لڏيون ئي چار لڳس ته وٺي ۱-اهوڙيائين، هجي ويو ۽ سڀني جي مٿان بابو به گهليو. سورهن سال عمر ۾، به سڄو، ڏنڊا، آڪيڙا به سڄي نه ڪرائي سگهيا. انڪار جو ٿيو، ته ها نه ٿي. نهه ڪي نسو ڪوٽ. ان بعد بابي ڪي، ڏاڏي وڏي، گهر جا ڍڪ وڌا، بوسڪيءَ جو پٽڪو وٺي ڏنائين. چوڌاري نر ڏاڏي وڏي جي هڪ پٽجي ويئي. ڪوڙ ته دوست آيس ۽ جن اچي مبارڪ ڏنس ته گاديءَ سچ نه ٿي. ڏاڏو وڏو ۽ ائين ئي ان عمر ۾ ملڪان مان ڪو مشهور ٿيو هو. پر زمانو نئون ٿي پيو. هونئن زمانو نئون نه ٿئي ها، جي هيٺين هاسي ۾ ٽيڪسٽائيل مل نه لڳي ها. مل ڇا لڳي زمانو ئي بدلجي پيو. ڏهر ڪوهيءَ رات جو اٿن ويهن ئي بند ٿي ويو. سڀ سٺ ۾ جنجي ويو، جيڪو جنجهيو نه هئو، سو به جنجهو

آخر سڌري به ڇو نه، سڀ سٺ مائٽ ڏاڏي چاچي ڪان وٺي، ناني ماسي وارن تائين، سڀ هڪ پاسي، اوڙي پاڙي جا ٿيرا پئي هاسي. جڏهن مالهوءَ کي سڌارڻ لاءِ چوڌاري ڪوششون ڪجن ته مالهو ڇو نه سڌرندو. ڪوششون به رڳو عقل ٺهر دليل ۾ دلائل تي ٻڌل هجن، تڏهن به ٿوري گهڻي دير ٿي سگهي ٿي. ڇاڪاڻ ته عقل سمجهه ۾ دليل جو تعلق وري به عملي زندگيءَ سان ٿئي ٿو. نتيجا وري به عمل ڪيندو. هت ته ميدان ان ئي عمل جو، جت ڳالهين سان گڏ عمل لازمي ۽ عمل بعد نتيجو. وڃ ۾ نه سال نه مهينا نه هفتا نه ڏينهن. اصل ڪانٽي وانگر هيڏانهن ۽ ڪوڙ ۾ وجهه ۽ هوڏانهن مٽيءَ ڏي ڏس. آخر دير ۾ ڪهڙي.

بابو منڍ کان ئي سڌريل هئو. بقول گهر وارن جي. بابو صفا ڏاڏي وڏي جهڙو ٿئي ها. چوندا آهن ته بابو ننڍي لاکون ئي ائين هوندو هئو. جيئن ڏاڏو وڏو هو. بلڪل ائين ئي اڃا سڄن جي رهيو ئي مس لٿي هئس، ته

بلڪو، هڪي اوطاق، اوطاق ۾
نلڪو، نم جون ڪٽون، گهر ۾
نلڪو، چادرن سان هنڌ، ريشمي
لٽا، جن ته ڳوٺ جا چڱا مڙس
ٺي هي هئا.

هونئن به ته جن مڙسيءَ جا
معياري بدليجي پيا هئا. اڳ ته
ائين نه هئو پر هاڻ، هاڻي ته
ميسي نه موسي بڻا پر هئا،
جي ڳالهه لڳي پئي هئي.
صرف ان ڪري ئي بابو مل ۾
پرني ٿيو.

ان ئي عرصي ۾ هن جي،
ضلع هيءُ گوارنر جي هڪ
مزدور ڳوٺ سان ڏيٺ ويٺ ٿي
هئي. جنهن مزدورن کي چيو، ته
اوهانجي سڀني تڪليفن شڪايتن
جو علاج فقط يونين آهي جي
ڏاهو ته:

جلدئي يونين ٺهي پئي.
نه صرف يونين ٺهي پر بابو
يونين جو صدر به ٿي پيو ۽ پوءِ
هوربان هوربان شهر جا مزدور
ڪي ڏاڙهيءَ سان، ڪي بنا
ڏاڙهيءَ، ڪي مڇن وارا،
ڪي بنا مڇن سان تر جي
ڳوٺن ۾ ڪچهريون ڪرڻ لڳا.
انهن ڪچهرين ۾ بابا به هوندو
هيو.

ست ئي بابا ۾ ڳوٺ وارن
ٽوڙي ڏاڙهي وارن جا هڪ ڳوٺ
لڳا ۽ شڪن کان به ڳالهه چڱي
اڳتي هلي.
ته بابو پيرن لڳين ۾ مرشدن کي
نه ٿو مڃي.

اڳ جو ڳوٺ ۾ ماڻهو يا
ڍور بيمار ٿيندو هئو، ته ان جي
نه صرف دوا ٿيندي هئي پر
دعائون به ڪرائيندا هئا، دعائن
۾ ڏاڳا، قيشا، بليتا، پڙهيل ٻائي
جا شيشا، سوڻ، ماڻ، به ڪيا
هئا. هاڻ، هاڻي ته بابو سوا
دوا جي پڻ سڀني ڳالهه-ن جو
نه رڳو انڪاري ٿي پيو هيو، پر
مخالف به، شل نه ڪنهن کي

دعا يا سڳو، ڪچيءَ ۾ يا ڏوري
پيل ڏسي.

ڏٺو ناهي پتو ناهي. پوءِ
ڪٿي جهڙو ٿي پوي. منهن ڏيو
پر مڙو اصل نه. ڏسو وائسڻو
بابو ڪري خراب ٿي پيو.

هونئن بابي کي ڪارڻ ۾
عزيز، حق کان به وڌيڪ حيدر
جو هٿ هئو. حيدر ۽ ڪارو،
ڊکھو ۽ ڊيو جهڙو، گهر لٽائڻ
کان پوءِ به لڳندو ائين هئو، جن
ڪو خيبر ڪٽيو اٿائين.

بابا سان گڏ چاچا قاسم جي
ڪهڙي ڳالهه ڪجي. چاچي
قاسم جهڙا ماڻهو ڪي ورسي
هوندا. سڄي عمر ۾ خاص
ڪري مل ۾ ڪڏهن نه ڪس لڳس،
نه صرف ٻين مزدورن سان گڏ
پگهار وڌندي هئس، پر اوچتو
اوچتو پگهار ۾ ڏهن کان چاليهن
رين تائين سال ۾ ٻه ٽي دفعا
اضافا به اچي ويندا هئس. مل
۾ ملڪا قلڪا ٺيڪا ته هتان
ٺي نه ڇڏيندو. توڙي جو ڪٿي
پوءِ جنرل سيڪريٽري به ٿيو.
هڪ دفعو ته پنج هزار رين جو
چاچا مٿان الزام اچي ويو، پر
چاچا ڪاڏي ٿو اهڙا الزام پيو.

ڏٺي. چاچي جي ٻن ٽن ڏينهن
جي غير حاضريءَ ۾ جيڪي
ٿورا گهڻا شڪه شهبه مزدورن ۾
جاڳيا هئا، سي به چاچي ڏٺا
ڪٿي دلچ ڪري ڇڏيا هئا. پوءِ
جو ڪٿي ڇهن مهينن بعد چاچي
مٿان پنج ٽي هزار خرچيءَ وارا
۾ مل ۾ ٿيل نقصان چاچي ۽
انتظاميا تي سڌو ٿي ۽
پر چاچا جهڙن مڙس ڪي
ڇا ٿو لوڏو اچي.

چاچي قاسم جو چوڻ هوندو
هئو ته ٿڌي تي خبر نه وٺڻ
گهرجي. پوءِ جي خبر پئي ته
ڪجهه نه ٿيندو. پر جي ٿڌي
تي ڳالهه هڪڙجي پوي ته

ماڻهوءَ کي ٿورڙو ڪو جو هڪو
ٽيڻ گهرجي، ۽ هڪدم رويندي
ان ڳالهه جي، هاڻي وٺڻ گهرجي.
چاچي سڄي زندگي انهي اصول
پٽاندڙ گذاري آهي.

هونئن چاچو قاسم به بابي
سان گڏ راتين جو رولاڪ رهيو
آهي. اڳي هيڏي ۾ جهڙائي
هاڻي هيڏي دوري.

بابي جي روايتن کان بغاوت
کي به چاچي ڪٿي وانکو ڪيو.
هونئن ته چاچو قاسم به بابي
۾ آيل مهمانن سان ڪچهرين
پٽ هوندو هئو، پر ڪچهرين
جي حد تائين. چاچي قاسم
ڪڏهن به سنجيدگيءَ سان ٿيندڙ
ڪچهرين تي نه سوچيو هئو ۽ نه
وري ڪڏهن عمل ڪرڻ جي
ڪوشش ڪئي هئي.

ڏاڙهي ۽ وڏي ڏاڙي وارن،
بابا کي ڪارخاني ۾ ان ڪري
پهڻ لاءِ چيو هئو ته، جيئن اسان
به ڳوٺ ۾ ٺهيل لٽن ۾ ڪچي
ڪوٺيءَ کي ڊاهي ۾ هڪ
سري ساري ٺهرايون، جيئن اڳ تر
۾ چڱا ليکيا ويندا هئاسين،
ائين ئي هن بدليجندڙ زماني ۾
به چڱا چوڪا ليکيا وڃون.

ان چڱي چوڪي ٿيڻ لاءِ
ڏاڙهي ۽ وڏي ڏاڙي وارن نه
صرف بابي کي پيهاريو هئو، پر
گهرجي پنجن ٻين چوڪرن کي
به مل ۾ وڏيون سفارشون ڪري
پرني ڪرايو هئو. هيڏانهن بابو
هئو جو نه صرف پاڻ ڪري خراب
ٿيو هئو، پر انهن پنجن سميت
ڳوٺ جي ٻين به اڪيچار
مزدورن کي ڪاري خراب ڪيو
هئائين. ڳالهه نه صرف اتي ڪٿي
هئي پر اڃا ۾ اڳتي وڌي هئي.
استائين جو ڳوٺ جي، پرائمري
اسڪول جي، سڀني ٻارن تائين،
جن ۾ گهڻائي اماڻجي ڳوٺ جي
هوندي هئي. دعاءِ، دهاڳي،
ٽوٽي، قيشي، ٻيري مرشديءَ

خلاف ڏهڻ شھر ۾ ٻيا ڇڏڻ زهريلو
چرچا اڪثر وات تي هوندا هئا
عجيب ماحول ٿي پيو هئو.
ڏاڏي ۽ وڏي ڏاڏي وارا توڙي
سندن عمر جا ٻه ڳوٺاڻ، ٻيري،
مريدي، دها، سڳي جا سخت
مڃيندڙ.

بابا ۽ ٻيا ڳوٺ جا مزدور
انهن سڀني ڳالهين جا شديد
مخالف ۽ وري ڳوٺ جا اسڪول
پڙهندڙ شاگرد اڃا هڪ قدم
اڳتي. ننڍا توڙي وڏا، وڏن
ڳڻپن ۾ ڳڻائيندا ڪيڏندي
ڊوڙندي. گهڻن ۾ اها جهونگار
لڳي پئي هئي.

پر پوءِ اوجتو خبر پئي ته ڇاڇا
قاسم ٻه سون ۽ هڪ ٽريڪٽر
ورتو آ.

ان خبر، ڏاڏي ۽ وڏي ڏاڏي
وارن کي، باهه لڳائي ڇڏي،
پئي باسي، بابي جي ٻيرن هيٺ
به زمين نڪري ويئي. ڇاڪاڻ
ته اسان کي ڪجهه ايڪڙ زمين
جا هئا، پر ڇاڇا وارن جو ته
گذر سفر ڪجهه غريبن جي هاري
ٿي، ۽ ڳهار تي هوندو هو.
ڇاڇو هئو ٻه اڪيلو ڪمانڊ
وارو. هاڻ ته روز ڏاڏي ۽ وڏي
ڏاڏي وارن جا، بابا تي تيرا ٿيڻ
لڳا.

”ڇڻ، قاسم کي ڇا هو.
قاسم به ته ڏاهيونه، پنهنجي لاءِ
پنهنجي ٻچن لاءِ، ۽ تون صدر آ.“
”صدر آڱوٺي جو، اهي ايڪڙ
ٻه اسان ڏاهيا. ٻه مار هٿاسين
ٻه مار... ترمار نه. مزدورن جو
تون ڀل پاسو وٺ، ٻه مل، مل
ته پنهنجي جي ٺاهي يا مل وارا
ته تنهنجا ڇاڇا ٺاهن جو انهن
کان به ڪجهه ٺهڻ وڃن. آخر
زماني کي نه ته منهن ڏيڻو آ.“

اسان به ته تفاري ڪڍي ملڪيت
ڪونه ڏاهي سين. راتيون جا ڳڻ
آهيون راتيون. ۽ انهن راتين جا ڳڻ
دوستن کي به جهول ڪونه
وڌوسين ۽ تر جو به ٿورو گهڻو
خيال ڪيوسين. تڏهن به ٿوري
گهڻي اک پڪي ڪرڻي پئي
هوندي ۽ جيستائين ماڻهو اک
پڪي نه ڪندو ته نه ڪهر
هلائي سگهندو ۽ نه پار هلائي
سگهندو.

”هونئن، ته ڪا به ٻيٽ
هالين ٿا. تون جي ڇاهين ٿو ته
پلي. پوءِ جي ماڻهن وانگر نه ته
گهڻن وانگر تنهنجا پار به بلجن ۽
دس گارين جا. حلال، حلال،
حلال. ڏوهڻي ٿي نانيءَ کي
اٺو ڳوٺ سڀڪاري.“

”حق، مظلوميت، رڳو ڪٿي
واري ڳاڙهي پيو ٿو هين. پلي
هن. پر ڪجهه ٻچن جو به ڪر.
ڀل جنهنڪي وڻي تنهن کي مڇ،
جنهنڪي وڻي تنهنڪي نه مڇ،
پر اهو ڪي ڪر جيڪو آئيءَ
ويل ڪم اچي ٿو ڪي به ۽
تنهنجي دوستن کي به.“

ڇا توتي ننڍڙن ٻارڙن جو
به حق ڪونهي. ڇا تنهن جي
مذهب ۾ ٻڻ پڻ جائز آهي
ٻائي ڇڻ نه. شرم ڪر شرم.
”پروچڪي ٿو وڃائين. وڏا
ٿو وڃائين، مڙس ٿي بي غيرت نه.
ڪجهه ننگ جو ڪجهه ٻچن جو
خيال ڪر.“

۽ ڪجهه ڏينهن بعد ٻائي ۽
ڇاڇي قاسم وڃ ۽ لاڳاپا وڌندا
ويا. سنهن سنهن ڳالهين جا
(جيڪي ڪن ڪيون آهن)
۽ سنهڙا سنهڙا ٺهڪڙا جيڪي
ڪجهه ٻين ۾ نه پر اڪيلائپ

ڏا آهن ۽ پوءِ سڀني کي
مجبوري ٿي جو مل کي هارڻي
طرح بند ڪرڻ ۽ ڪجهه مشينون
پئڻ ۽ بندرهن سٺو مزدورن جي
وهڻ چئن مهينن جون پگهارون
پڻ ڏيڻ جو سوال پوئين آڏو
وڪيو ويو. هونئن به هو ڪارخاني
جا مالڪ هئا. آخر مالڪ جا
به حق ڏيندا آهن ۽ پوءِ هو لکي
به ڏين ٻيا، ته مل وري
هلائيندا سين.

اسان جي گهر بحث ٿيا.
ڏاڏي ۽ ڳالهائون، وڏي ڏاڏي
ڳالهائون. برادري گڏ ٿي. بابا
جا ننڍي لاکون جا دوست آيا.
ڏاڏيءَ ۽ وڏي ڏاڏيءَ روا لاهي،
بابي کي ٻيرن تي وڌا. ۽
ڇاڇي قاسم به ٿوري لاهي ٻيرن
تي رکيس.

”نيٺ بابي کي به ڳالهه
سمجهه آئي، ته ٻچا به آهن ۽
اهو ڪي ڪجهه به ڪرڻو آهي،
جيڪو منهن وسندي ڪم اچي.
مل بند ٿي. ڇاڇي قاسم
پنهنجي واعدي تي قائم رهندي
بابي کي مليل اڌ زمين ٽيهه
جريب بنسا پئسي آباديءَ لائق
ڪري ڏني ۽ مس پراڻا گهر ڏنا.
نوان پڪا گهر ٺهيا ماڙي سان.
نلڪا اوطاقون به ٿيون.“

هاڻ بابو پنهنجي ڦرآن
پڙهائيندڙ استاد سان گڏ، مل
پراسان ٻير تي پنهنجي وقت نماز
پڙهندو آهي ۽ وانڌڪائيءَ هٿن
سبب، جيستائين مل هلي ان
استاد کان دعا سڳي ڪرڻ جو
طريقو به سکندو آهي.

حڪم هر ڪوڏيئي سگهي ٿو. حڪم جي پوئو اري به گهڻي پاڻي هر ڪو ڪري سگهي
ٿو، باقي انسانن کي صلاحيتن جي ڪهڙي گهرج آهي. (ڪامريڊ لائوب)

ڪان نڪري، ڏند ڪرڻ ۽
گنٽرون ڪرڻ تي دل ڪهرندي
آهي. ها، چرين جي اسپتال ۾
عجيب ۽ وڏو هنڌ آهي. شين
وارن گهرن ۾ رهندڙ اسرار
مستي واري حياتي ڪهريندڙ
آهن. ماڻهو عجيب وچان ڏسي ۽
چوندا آهن ”هي چريو آهي.“
اسان هنن جي تهرس ڀريل مهاندين
کي ڏسي، کلندا ۽ سمجهندا
آهيون، ته هو چريا آهن. هنن جو

ماڻهو چون ٿا: ته مان چريو
آهيان. بيشڪ مان چريو آهيان.
ڪو وقت هو، جڏهن اهو لفظ
هاڻ لاءِ ٻڌندي ئي، منهنجي دل
زور سان ڌڙڪندي هئي. جيسو
رت جو دورو نڪڙو ئي ويندو
هو ۽ ساندو هو، چڻ ڏڪو
شهو رجائي ڪنن ۾ وجهندو
هيسر. منهنجو مٿو ڦرندو هو ۽
دنيا، اکين اڳيان اونداهي ٿي ويندي
هئي. دل ۾ ايندو هو، ته چوڻ
واري جي چپ، ڪا ڪڙي کان
چڪي وڌان، ۽ ڀوليون پٽيان.
ها! ها! هاهاها!! چريائپ
به ڪيڏو شانانو مرض آهي.
ماڻهو چرني جي ڏاڍو نااهن
کانس ائين ڇندا آهن، چن هو
ڪو شينهن هجي، يا وحشي جانور،
جڏهن روح جي سمنڊ ۾ مانڊاڻ
مچندو آهي، تڏهن ڀڙين جي
ذري گهٽ ٻڌڻ واري حالت
ڏسڻ لائق هوندي آهي ۽ ويڻائپ

چوڻ آهي، ته اسان غلطي ٿي
آهيون. پر اسان جيڪو ڪجهه
ڪريون ٿا، اهو ڏيک ۽ برابر
آهي. ڇا اهو دليل ڪافي ناهي
ته اسان جو عقل سالم آهي.
چريائپ، مون کي ورثي ۾
مايل مرض آهي، ۽ هر ڀي ٻيڙهي
۽ آڪهه جي هڪ نه ٻئي ڀاتي
کي اچي جهليندو آهي. ڀڳ
سمجهيو يا نٿاڳ، ته هاڻي
منهنجو وارو آيو. ٻڌو آهي، ته
مون وارو ڏاڏو ۽ هن بيماري ۾
ڦٽو هو، ۽ مرض سوڌو ٻانهي
پنهجي ٻچائي به آندائين، هاڻي
منهنجي ٻڌو. ننڍپڻ ۾ ئي بخار
مٿي تي سوار ۽ گهڻي جو هار
بنيل هو. وڏن لائق ڊاڪٽرن
منهنجون طبي چڪاس ڪيون،
۽ چيو مرض لا علاج آهي. ڀڳ
آهي، ته بخار اڳتي هلي چريائپ
ٻڌا ڪري وجهي. مان ٻڌندو ۽
هنن جي سڃاڻپ تي ڪلندو هوس.

انهن ڊاڪٽرن جي ڄاڻ ۾
اڻ پوري هئي. هو گهڻن مرضن
کي لا علاج ٻڌائيندا آهن.
مٿي تان بابا هٿ ڪڍي ويو
قانون جي ڏور تائين ڏسندڙ نظر ۽
منهنجي بيماري تائين نه پهتي.
۽ مان هن جو اڪيلو وارث ۽
لکن جي ملڪيت جو مالڪ ٿي
پيس. وري مزد اهو جو شڪل
جو سهڻو به هئس. لاسچ ۽ هڻج
جا ٻڌا پائڻا، چڻي پاسن کان
ڦيرا پائڻ لڳو. ٽوٽي نراڙ ٿي
پائڻ وارا سفرور ۽ اڳيان جهڪڻ
لڳا. جوان ۽ ٻوڙا سون تي
دروڊ پڙهڻ لڳا. هڪڙو ٻوڙو
هنن کان وٺي ڀرتار ٿي ويو.
ڏينهن رات منهنجي چاهلوسي
۽ هو. کيس هڪ ڏي ۽ هڪڙو
ٻي هو. اهو ڪڏهن صفا سچو
پنڊو هو. مائي جي ٻاروڻي گهڻي
لاءِ ۽ ڪندا هئا. ڪيئي وبلا ٻيٽ
کي پٽيون ٻڌي گذارو ڪندا
هئا ٻوڙو هونئن ته ڏاڍو ڄاڻو ۽ حرامي ۽
هو پر دولت جي رچ ڏسي، هوش
جهري پيس. هن جي مرضي هئي
ته سندس ڏيءَ جي شادي ڪنهن
حالت ۾ به سون سان ٿئي. نوجوان
ڇوڪريءَ جي سونهن، چوڏهن
جي چنڊ جيان ڀڳڪندڙ هئي.
هن جو حسن، جيڪر حورن کي
۽ لڳي ڪري وجهي. سون
سائس شادي ڪري ورتي. ٻوڙو
۽ پٽس، پنهنجي ان سوپ تي کڻا
نه ٿي ماڻها، ۽ سون به ٽهڪ
پئي ڏنا، ته کين ڏهون ٿي نه پيو
آهي، ته هنن جي ڇي ۽ وڪري
چرني جي زال ٿي وئي آهي.
ڪا ڪهه ٻوڙو منهنجي چريائپ
کي تازي نه سگهيو. هنن کي
پنهجي ڀڳ تي ناز هو، ۽ مان
هنن جي نڀاڳ تي پئي کليس.
مون واري زال توڙي جو
ڏاڍي سهڻي هئي، پر الانهي ڇو
ڏهاڙي ڪوسائي پئي وئي. هن
جو ڀڳڪندڙ منهن، هڻو ڏسي

ويو. اکين جي جوڌاري ڪارا دائرا نروار ٿي ويس. هروقت ماڻ ۽ گهڻي ۾ هئي. مون کي ڏسندي ئي ڊچي ٿي وئي هوءَ شمع وانگر وڻڙجي رهي هئي. هن کي خاموشي سان موت ڏانهن ويندو ڏسي، منهنجيون واپون ٽڙنديون ويون. هن جو ڏکيل منهن ڏسي، مون کي عجيب قسم جي خوشي محسوس ٿيندي هئي. هن جون ڀپ سان ڀريل اکيون، جڏهن منهنجي وحشي نظرن سان ملنديون هيون، ته هيءَ ڦاٽڻ تي اچي ويندو هوس.

هڪ رات منهنجي اک کلي وئي. ڇانوڻو ڏسان، ته منهنجي گل جهڙي زال، چوڻ ۾ پئڪندي، منهنجي پيءُ کي گهٽ وڌ ڳالهائي پئي. ۽ منهنجي عاشق کي باد ۾ ڳوڙها پئي ڳڙيس. سندس دل جي راز ظاهر ٿيڻ سان ئي، منهنجي رڳن ۾ باهه ڊوڙڻ لڳي. منهنجي جي ڪنهن ۾ شبيبي آواز زوزات ڪري ڪونهڻ لڳا، ته هن کي ماري وجهان. دل ۾ خوشي جي هڪ لهر ۾ گڏوگڏ محسوس ٿيو. ڪاٿي ڪاٿي ڏانهن وڌيس. هن ڏسي ورتو، ۽ هراس ۾ حيراني منجهان مون کي ڏسڻ لڳي. منهنجي ڪهڙي جهڙو ٿي ويس، ۽ اکيون ٽڪ هئي ويس. اکين سان نراسائي ۽ معصوميت پکيڙي پئي ۽ ٽوڙي جو ڳالهائڻ جي سگهه ۾ نه رهيس. پر هن جي خاموشي، هزار زبانن سان سندس بي ڏوهي هئڻ جو اعلان ڪري رهي هئي منهنجو مغز ڦريل ڏسي، هوءَ توکي خبر هئي، ته هوءَ ڪنهن پئي کي دل ڏني ويئي هئي. ان هوندي به ٿو ۽ تنهنجي لڳ ۾ پيءُ زوري هن جي مون سان شادي ڪرائي ڇڏي. رڳو ان لاءِ ته منهنجي دولت سان

شاهوڪار ٿي ويو. هن ويڄاريءَ کي جيتري ئي دوزخ ۾ وجهي ڇڏيو، ته جيترو سندس خيال نه ڪيو. منهنجي تواني ڏسي هو دهلجي ويو. منهنجي رت ۾ دروازي ڏنهن پڳي. مون ٽپ ڏني وڃي کيس سوگهو ڪيو. هوءَ وڏي رڙ ڪري بيهوش ٿي وئي. ٻاهران، منهنجي ڪمري ڏانهن وڌندڙ پيرن جا آواز ٿيا. مون در کولي اچڻ وارن کي چيو هي ويڄاري الان ئي چيو بيهوش ٿي آهي. ڊاڪٽر آيا، علاج نه ٿيو پر هوءَ نه بچي سگهي. صبح جو ان سونهن جي پٽيءَ کي دفن ڪيو ويو. جوان ڌيءَ جي موت سان گڏ، پوڙهي جون آسون اسيدون به مٽيءَ ۾ ملي ويون، ۽ جيتري مري ويو. ٽورن ڏينهن کان پوءِ جاني پائي مري ويو.

منهنجي دل ڏاڍي خوش هئي، ۽ مان چٽ لڳو ۽ سو هوس. جهنگ ۾ گهڻن ويس ۽ وات تي ڪلندي ڪلندي پيٽ ۾ وٽ بڻجي ويا. منهنجي ڪل جو پڙاڏو سڄي جهنگ ۾ ڳونجي ويو. واهڻيءَ تي خوشي وڃان اکين ۾ ڳوڙها هئا. رات جي اونداهه چٽي هاسن پکڙجي وئي هئي، ۽ ماڻهن لڪ ڇپ ۾ پئي ڳالهائيو. گهر واپس پهتس، ته مون وارو سالو، منهنجي انتظار ۾ ويٺو هو.

هي همراھ لوج ۾ ملازم هو، ۽ منهنجي ئي پٽن کيس اها نوڪري ڏياري هئي، گهر ۾ اچڻ سٺ، نوڪرن ڇاڪرڻ کي ٻاهر وڃڻ جو حڪم ڏنس. هاڻي ڪمري ۾ رڳو اسان، ۽ ڄڻا هئاسن. قبر جهڙي سانت هئي. ڪجهه دير اسان پئي هڪ پئي کي گهوڙيندا رهياسين. پوءِ منهنجي مثل ڀڻ جي ڳالهه کولي، ماڏائي ختم ڪئي.

مون، جهٽ پٽ تواني ٿيندي، هن کي چيو ۽ تون ئي پنهنجي پيڻ جو ظالم قاتل آهين. ۽ ڳوڙ ٻندا ٿي وئي ۽ ماڳيون غيبي صداون ٺهيا ۽ گونجڻ لڳيون. ائين پيو پاسم ته چٽي هاسن رت جي درياءَ جون لهرون هيون. چٽ وٽ ۽ ڪري، ڏاڪا ٻڏي چڙهي ويو. مان هن ۾ وانڙو ٿي، ڪمري کڻي مون تي اچي، پر ٻي ويس ۽ وڃي پکيو مانس. هو به طاقت وارو هو، پر اسان ڇرين ۾ سگهه تمام گهڻي هوندي آهي. ٿوري ڇڪڪڻاڻ کان پوءِ ڏسي، ڇاٽيءَ تي چڙهي ويو. مانس. مٿيون ڪٿي گهڻيءَ وڌيون مانس. هن هٿ ڀر هٿا، پر مون کان ڪٿي بچي ها. ٿوري دير ۾ اکيون ٽڪري آيس ۽ زبان لڙڪي ويس. ائين پئي لڳو ڇڻ سڙڻ گهڙي ۾ به ڇڏو ۽ ڪڍي. هن جو منهن ڳاڙهو هو، جنهن تي نيريون رڳون اڀري آيون هيون، ۽ نراڻا ٽي موت جو پگهرهئس. اوچتو زور سان درڪليو، ۽ ماڻهن جو هجوم ڪاهي ۽ ڪنهن پئي چڙهي آهي، ڪنهن پئي چڙهي آهي. مان پنهنجو مثل شڪار ڇڏي، در ڏي پڳس. ماڻهن مون کي جهلڻ جي ناڪام ڪوشش ڪئي. پر چار ڏاڪا ڏنسر ته غلٽ جهڙي ٿي وئي، ۽ ڊگ صاف ٿي ويو. گهڻيءَ ۾ ٽڪري جهنگ ڏي ڊوڙيس. ماڻهو ڪڍ لڳا، پر مان هوا تي سوار هوس. سوين روح مون کي اڏايون وڌيون ٿي ويا، ۽ مون کي سوپ تي مبارڪون پئي ڏنائون. نهٺ پٺيان ايندڙ پيرن جا ڪڙڪا بند ٿي ويا. مون کي خاطري ٿي وئي، ۽ منهنجي سوپ تي ٽهڪ ڏيڻ لڳس. اوچتو منهنجو مٿو ڦريو.

مفتي محمد علي جوڻيجو

ڪاري

ليکڪ گول - منتظربكار: محبوب علي جوڻيجو

گارشا، اڄ هڪ تفريحي پارڪ کي منتخب ڪيو هو. هو پنهنجو سالن جو حسين نوجوان هو. جسم تي پتلون هيس ۽ مٿي هڪ هلڪو ڪوٽ. اها پوشاڪ هر ڀيرو ايترو ڪريل ڪانه هئي، جو هو تفريحي پارڪ ۾ ڪنهن اچي ۽ سوسائٽي جي ماڻهن ۾ ويهي نه سگهي. هو هوريان هوريان هلندي، پٿر مان جڙيل انهيءَ بئنج طرف وڌيو، جنهن تي ويهي هڪ اڏوٽ عمر وارو شخص آرام ڪري رهيو هو. سامهون ساڻي ڇپر جي ٻاري ۾، صاف سٿرن ڪهڙن ۾ بهرل هڪ چئن پنجن سالن جو ڇوڪر راند کيڏي رهيو هو. اهو ڇوڪر شايد انهيءَ اڏوٽ عمر واري شخص جو هو. گارشا انهيءَ بئنج تي، انهيءَ شخص جي ڀر ۾ ٿي ويٺو. انهيءَ بئنج تي هڪ وڌيڪ ماڻهو جي ڪنجائش هئي.

هو گهڻيءَ دير تائين، ڇپر تي کيڏندڙ ڀر ڏانهن نه هاريندو رهيو جيڪو يقينن ڀر ۾ ويٺل شخص سان ئي هو، ڇاڪاڻ ته انهيءَ دوران، هو انهيءَ ڇوڪري کي ڀري نه وڃڻ جي هدايت ڪري رهيو هو.

ورائتي گارشا جي تريءَ تي رکيل سڪي ڏانهن نهاري ڪئي. اهو سڪو اٽڪل ٽي-هڪ سال اڳ، عام سڪن وانگر، رواج ۾ هو، پر سون جي مھانگي ٿي وڃڻ سبب، بند ڪيو ويو هو. هاڻي، انهيءَ سڪي جي قيمت، موجوده سڪي جي قيمت کان سئو دفعا وڌيڪ هئي. ”نه، ادا“ هن شخص، حسرت ڀرئي انداز ۾ ورائيو، هن وقت ته اهڙيءَ حالت ۾ ڪونه آهيان.

”مهرباني، تڪليف ڏيڻ لاءِ معافي ٿو گهران.“ گارشا، پنهنجو هٿ پوئتي هٽائيندي، جهڻي آواز ۾ ”بھتر آهي ته هيءُ نه وڪاسي، جيڪڏهن هڪ ڏينهن جي بڪ اٽڪل ٽي چار ٿي پيو.“ هن بڪ ڏک واريءَ حالت ۾ به هن سڪي ۾ پنهنجي ماءُ جي شڪل ٿو پسان.

”ماءُ جي شڪل!“ پرواري شخص حيرت سان پڇيو.

”هاڻوڪا گارشا هڪ ڊگهو ٽڌو سامه ڪيو ۽ چيو، ”هيءُ سڪو، پنهنجي ماءُ، پنهنجي ڏهن سالگرهه تي سونگي ڏنو هو. سالگرهه جي پٺي ڏينهن، هوءَ هڪ حادثي جي لهيت ۾ اچي وئي هئي ۽ مري وئي. پر هيءُ سڪو اڃا تائين سون وٽ محفوظ آهي. آڳاٽو سڪي کي ڪڏهن به پاڻ کان الڳ ڪونه ڪندس.“ گارشا

نھايت درديلی آواز ۾ ڳالهائي رهيو هو. ”آڳاٽو ڪيترن ملين کان بيروزگار آهيان ۽ بڪ کان به حال ٿي. ڪڏهن انهيءَ سڪي کي وڪڻڻ جو ارادو ڪندو آهيان، پر جڏهن به آڳاٽو ان ڏانهن ڏسان ٿو، تڏهن ان ۾ سونگي پنهنجي ماءُ جي صورت نظر ٿئي اچي. سون کي ائين ٿو لڳي، جهڙڪا سونگي پنهنجي نصيحت ڪري رهي هجي ته ”هٿ سخت تڪليف واري وقت ۾ صبر ڪري هٿان نه ڇڏج.“ آڳاٽو انهيءَ نصيحت تي عمل ڪرڻ جي پوري ۽ پوري ڪوشش ڪري رهيو آهيان. توهان کي ته ڄاڻ آهي ته سائين اسان ماڻهن جي هڪ ئي ته ماءُ هوندي آهي، جيڪا سڀ ڪجهه آهي. صرف هڪ ماءُ ايترو چئي، گارشا جي نڙي خشڪ ٿي وئي ۽ سندس آواز ڀرجي آيو. هن اهو ۾ محسوس ڪيو ته ڀر واري شخص جي اکين مان به پاڻي نڪري رهيو آهي.

ٿوري گهڻي خاموشي رهي. ان ڪرڙوڻي شخص پنهنجي کيسي مان هڪ وڏو نوٽ ڪڍيو ۽ گارشا ڏانهن ڊگهريندي ڇيائين. ”نوٽ ادا، اڳ ۾ ته تون ساڻي وڃي ڪاڌ.“ هن پنهنجون اکيون روسال سان اڳهندي ڇيو، ”سچ ته توکي پنهنجي ماءُ جي انهيءَ آخري نشانيءَ کي وڪڻڻ نه گهرجي.“

گارشا کي يقين ڪونه هو ڪو هن کانسواءِ ڪنهن ٻئي به پن جي انهيءَ طريقي کي

اختيار ڪيو هوندو، ڇاڪاڻ ته هن سمجهيو ٿي ته هن طريقي ۾ وڏي هوشيارِي ۽ ڪوشش جي ضرورت آهي. اهوئي سبب آهي جو هن، جيڏهن سنڌ ۾ اهو ڏٺو اختيار ڪيو هو ۽ ان ۾ ڪامياب رهيو هو، تڏهن ڏاڍو خوش هو ۽ سمجهيائين ته هيءُ هو انهيءَ ڏسڻي کي ڪافي عرصي تائين جاري رکي سگهندو. پر خبر نه آهي ته ڇو، ڪجهه ڏينهن کان پنهنجي ڏسڻي سان ڪم ٿي پيو هو. انهيءَ جو سبب ڪو به نه هوندو ته ڪنهن به شخص جي اڳيان، انهيءَ سڪي جسي داستان شروع ڪرڻ کان اڳ، هن کي انهيءَ شخص بابت ڪجهه سوچڻو پوندو هو ته هو هن جي انهيءَ داستان کان متاثر نه ٿيندو الا جي نه، يا ڪٿي گذريل وقت انهيءَ شخص کان اهڙي نموني خيرات ڪونه وٺي چڪو آهي. اهي خطرا هن کي هر وقت رهندا هئا، ڇاڪاڻ ته انهن هن جا سول پٿرا ٿي سگهيا ٿي. جيڪڏهن قانوني طرح نه، ته به اخلاقي طرح ماڻهو ضرور هن کي ڦٽ لعنت ڪندا. سو، جيڏهن هن کي پورو يقين ٿي ويندو هو ته مذڪوره شخص هن لاءِ بلڪل نئون آهي، تڏهن ئي ان سان هو پنهنجي مراد بيان ڪندو هو.

هڪ ڏينهن، هو انهن ئي خيال ۾، ڪم، صرف بازار جي سنڀال ۾ بيٺو هو ته اچ-تو هڪ فقير هن جي اڳيان هٿ ڏيکاريو، ”بابو جي، الله جي نالي ڪجهه ڏيو. ڪيتري ئي وقت کان پڪو آهيان.“

گارش، ڪه ٿي ڏاڙهيءَ واري جائز ٿي فقير جو جائزو ورتو. هن جي ڪچن ۾ گهڙيون لڳل هيون، هڪ ٻي زمين کان مٽي ڪٽيل هوس، جنهن مان معلوم

ٿئي ٿيو ته اهو فقير سورهن آنا منڊو آهي. فقير پنهنجو سوال، اڳ کان به وڌيڪ انگساريءَ سان ورجايو. گارش جي دل گهريو ته هو انهيءَ منڊي فقير جي غلط فهميءَ تي وڏا وڏا نوڪ ڏئي. پر دن سوچيو ته اهو طريقيءَ نهايت غير مهذبانه آهي، تنهنڪري اهو ارادو ٽرڪ ڪري ڇڏيائين. هن سمجهيو ته معاشري ۾ پن جي اجازت نه ضروري آهي، پر ڪنهن منڊي فقير تي ٿڌولي ڪرڻ جي اجازت هرگز نه آهي، پوءِ چاهي هن جي منڊاڻپ محض دوکو چونه هجي. تنهن ڪانسواءِ هن ڪي اهو احساس ٿيو ته گذريل ٽن ويلن کان هو خود به پڪو آهي ۽ هن جا آندا وڪڙ ڪاٺي رهيا آهن. ممڪن آهي ته هن فقير جي به احساسات هجي، پاڻ ته سائهن کي ڪوڙو داستان ٻڌائي، انهن جي جذبات سان مذاق ڪري، انهن کان رقمون ڦري رهيو آهي. اهو سوچي، هن جو هٿ، پائمرادو، ڪوٽ جي اندرئين کيسي ڏانهن وڌي ويو، هن هڪ ننڍو سڪو ڪڍي، انهي ننڍڙي فقير جي ڇوڙي ۾ وڌو. هن، فقير جي دهان تي وڌيڪ توجهه ڪونه ڏنو، پر ان جي بچي، هو ڪنهن ويجهي سوناري جي دڪان تي چڙهي ويو. اُتي هو، انهي سون واري سڪي کي وڪڻڻ جو پڪو ارادو ڪري چڪو هو. هن کي احساس ٿيو ته سون جي سڪي ڪي ڪيسي ۾ رکي، ٽن ويلن کان پڪو ڀڄڻ سراسر حماقت آهي.

جناب آءُ پنهنجو سون جو سڪو وڪڻڻ چاهيان ٿو، هن پنهنجي ڪوٽ جي اندرئين کيسي ۾ هٿ وجهي، سڪو ڪڍي سوناري جي ڪائونٽر تي رکيو.

ڪائونٽر جي پوءِ ان ويٺل وڏين مڇن واري سوناري، ساهون پيل سڪي کسي ڏٺو ته سندس اکين ۾ رت ٽري آيو ۽ گرشا ڪسي فقير پيرين اکين سان ڏسڻ لڳو ۽ چيائين، ”هي سون جو سڪو آهي! اڙي، تنهنجي پيءُ ڏاڏي به ڪڏهن خواب ۾ سون جو سڪو ڏٺو هو؟“

گارش، سوناري جي اهڙي ڪڙي تنقيد ٻڌي، حيرت ۾ پئجي ويو. هن سڪي ڏانهن ٺهريو ۽ چرڪ ٺڪري ويس. پوءِ جلدي کيس احساس ٿيو ته هن اهو سون جو سڪو غلطي وچان، انهي منڊي فقير کي ڏئي ڇڏيو هو. جيڪو سڪو هن سوناري جي اڳيان رکيو هو، اهو سچ ۽ نه هڪ معمولي سڪو هو، جنهن سان صرف هڪ سڪوت ٺهي خريد ڪري سگهجي ٿو. ”اڙي“ هن جي زبان سان بي اختيار ٺڪري ويو. سون هن فقير کي غلطيءَ وچان، سون جو سڪو ڏئي ڇڏيو. هن چيو، پنهنجو سڪو کڻي، وانڙن وانگر، سوناري جي دڪان تان هيٺ لٿو.

تنهنجي پيءُ به ڪنهن کي خيرات ڏني هئي! سون کي آيو آهي بيوقوف نائن. گارش، اهي لفظ سوناري جي واتان ٻڌا، هر ٽي الحال ته هو خود به بيوقوف پئجي ويو هو. پئجي، هن فقير کي هڪ معمولي سڪي جي بجاءِ هڪ قيمتي سون جو سڪو ڏئي ڇڏيو هو. سوناري جي چوڻ موجب، هن کي هڪ هئي ته سندس پيءُ برابر اهڙي سخاوت ڪانه ڪئي هئي. هو به ٽي پرانگهون ٻڌي، اچي انهيءَ واردات واريءَ جاءِ تي پهتو. پر هاڻي ته انهي منڊي فقير جو اتي نالو نشان به ڪونه هو. ڪجهه قدمن تي، هڪ چئن لائين واري گاڏيءَ ۾، هڪ اهاج ويٺو هو

ماڻهن جو توجهه پنهنجي
بيوسيءَ ڏانهن ڇڪي رهيو هو.
گارشاءُ انهيءَ کان، بندي فقير
بابت ڪٿي ڪٿي ڪيس ان جا
پار ڏٺو.

صاحب، ڇهين بجي کانپوءِ
هو گهر هليو ويندو آهي ۽ ان
کانپوءِ هن فوٽ پٺ ڪري آڻي
سڄايندو آهيان جيڪڏهن
تو نه نڪي خبر خبرات ڏيئي آهي
ته ڪنهنڪي به ڏٺي سگهو ٿا،
ان جو ثواب هر حال ۾ توهانڪي
ٿي ملندو. انهيءَ بنگلي فقير،
گارشاءُ ڏانهن هر اميد نظرن سان
نهاريندي چيو، پر ويجهو رو گرشا
هائي خبرات ڏيڻ جهڙو ڪٿي
رهيو هو. هو ته خود فقير ٿي پيو
هو. هن پاڻ ڏانهن ايندڙ ڪنهن
پيشي فقير ڏانهن رخ ڪيو،
جيڪو پنهنجي ڏهن کن لولو هو.
ها، ان جو نالو لارينو آهي.
لولي فقير چيو، پوءِ هن گارشاءُ
کي انهيءَ فقير جو ڏس ڏنو.

وڏي سهراني، گارشاءُ چيو
انهي ٻڌايل ڏس طرف روانو
ٿي ويو. جڏهن گارشاءُ انهي
سمجهيل پتي تي، يعني لارينو
جي جڳهه تي پهتو، تڏهن هن
کي يقين ٿي ويو ته انهيءَ لولي
فقير کيس غلط پتو ڏنو آهي،
ڇاڪاڻ ته جنهن جڳهه جي
دروازي تي هو پهتو، انهي جي
عظمت ۾ شوڪت ٻڌائي رهي
هئي ته اندر ڪو لکا پتي ماڻهو
ٿي رهندو هوندو.

هن هڪ وانهڙوءَ کان پڇيو،
هن جواب ڏنو، ”هاڻو، جناب
لارينو جو بنگلو اهوئي آهي.“
”بنگلي“ جناب جا
لفظ ٻڌي، گارشاءُ جو دماغ ڦرڻ
لڳو، ممڪن آهي ته انهي نالي
وارو ڪو پوشخص انهي بنگلي
۾ رهندو هجي ۽ هو وڏو امير
هجي. هو سوچ ۾ پئجي ويو ۽
اڳتي وڌي رهيو هو ته بنگلي جي

دروازي تي چوڪيدار بيٺو هو،
جنهن سخت لهجي ۾، هن کان
پڇيو، ”ڪنهن سان ملڻو آڻو؟“
جناب لارينو صاحب سان،
گارشاءُ جي زبان مان ٻي اختيار
نڪري ويو.

ته پوءِ، اندر هليا ويو،
لارينو صاحب ڇهين بجي کانپوءِ
گهر ۾ ٺي ملي سگهندو آهي.
چوڪيدار ٻڌايو.

گارشاءُ کي پساد آيو. ڦٽڻ
واري ڪاڏي ۾ ويٺل فقير به
اهوئي ڇهين بجي جو ڏڪرڪو
هو. هيستائين ته ڳالهون ۾ ٻڌندڙ
ٿيون اچن، چوڪيدار ته کيس
اندر وڃڻ جي اجازت اڳ ۾ ئي
ڏني چڪو هو، جلدي هن پاڻ
کي بنگلي ۾ اندر داخل ٿيندي
محسوس ڪيو. اڳيان، اڌ ڊڄن
کي سنگ مرمر جا ڏاڪا هئا،
جن کي لا تعموري طور پاس
ڪندي، هڪ وسيع لاهريءَ ۾
ويي نڪتو، اڳيان هڪ سهڻو
دروازو هو، جو بند هو، مٿان
ڪال پيل به هو، هن ڏٺو ڪندڙ
دل سان، ان پٺ تي آڱر رکن
ڙو ڏنو. جواب ۾ جلدئي
دروازو کليو ۽ هڪ سترهن ارڙهن
سالن جي خوبصورت چوڪري
جناب لارينو صاحب... ۽

ٻاهر نڪتي، فرمايو، هن
گارشاءُ کي هٿ کان مٿي تائين
ڏٺو.

هاڻو، مون سان گڏيا
اچو. چوڪريءَ چيو، مون ٿي
لاءِ پئجي ڏٺائين، گارشاءُ هن جي
پويان هلڻ لڳو. هائلي هو
ڪارندو ۽ اچي پهتا، جتي
عاليشان غاليچو وڇايو پيو هو.
خبر نه آهي ته، گارشاءُ پاڻ
کي چور محسوس ڪري رهيو هو.
هو سوچي رهيو هو ته هن گهر
جي رهائڪو سان جيڪو ڪم
مڪر وڏو ماڻهو هو، پر معاشري
۾ به ڪو اعليٰ مقام حاصل ٿيس

ڪهڙي طرح هيئن چئي سگهندو
ته ٿوري دير اڳ، هن کانئس
خبرات ورتي هئي هن کيس
معمولي سڪي جي بدران
قيمتي سونو سڪو ڏنو هو. اهو
سوچي، هن جي منهن تان پگهر
ريلا ڪري وڃڻ لڳو. هائي هو
سوچي رهيو هو ته هن بنگلي ۾
داخل ٿي، هن وڏي غلطي ڪئي
آهي، جنهن جي سزا کيس جلد
ٿي وڃي هوندي.

ڪارندو جي چڙهي تي،
چوڪريءَ منهن ڦيرائي سربلي
آواز ۾ چيو، اوهانڪي ڪاڏي
واري ڪمري ۾ هلڻو هوندو،
ڇاڪاڻ ته هو هن وقت ڪاڏو
ڪاٺي رهيو آهي. اوهان ساڻس
اتي ئي ملو.

ته پوءِ آڻي وٺو آيو
آهيان. گارشاءُ رڪجي ويو.
”ٿيو، پوءِ ڪنهن وقت اچي
ساڻس گڏجاڻي ڪندس.“ ائين
چئي، هو پوئتي موٽڻ لڳو.

نه، نه. اهڙي ڳالهه
ڪانهي. لارينو صاحب نهايت
فراخدل ماڻهو آهي. هو انهيءَ
ڪو به ڪو به محسوس ڪونه ڪندو
آهي. ساڻس ملڻ وارا گهڻو ڪري
ماڻهي کانئس وقت ٺي ملي ويندا
آهن. چوڪريءَ سامهون وارو
دروازو کوليندي چيو، اچو.
لاچار چوڪريءَ سان گڏ هو
۾ اندر داخل ٿيو. هائي، هو
وڏي هال ۾ هو، جنهنجي
چت هائي مٿي هئي ۽ جنهنجي
وچ ۾ رنگين پوري شيشي جو
هڪ وڏو فانوس روشن هو. فرش
تي صندو غالچو وڇايل هو.
هال جي وچ تي ٽي ۽ وڏي
ميز رکيل هئي، جنهن جي
چوڌر ڇهه ڪريون ٻيون هيون،
ڪريءَ ڪسانو، ٻيون
سڀ ڪريون خالي هيون. هن
وقت انهيءَ جي جسم تي اهو
اڳئين تڳڙين وارو وڪرو ڪونه

هو، پر ڪفایت ٿيڻي وڳو اوڍيل
هوس ۽ اڳيان ٿيڻي ٿيڻي جا
طعام رکيل هئس.

”اچو، اچو، ويهو.“ هن
مائي ڪاٺيندي چيو ۽ پنهنجي
هٿ ۾ جهليل پڳل ڪڪڙ جي
ٽنگ ٻليٽ ۾ رکندي، هن جي
استقبال لاءِ اتي ڪڙو ٿيو.

”جناب، مون کي ڪارشا
چوندا آهن.“ هن هڪ ڪندي چيو.
”ڪارشا، اچو.“ لارينو
صاحب، پرواري ڪرسيءَ ڏانهن
اشارو ڪندي چيو. ڪارشا جي
وهڻ ڪانهيو، چوڪريءَ کي
چيائين ”هلا، هاڻ تون ڀل وڃ.“
چوڪريءَ ادب سان سر جهڪيو.
”هال مان ٻاهر هلي وئي، ڪارشا
پنهنجي پراسان ويٺل شهنش تي
ڦڙتائيءَ سان نظرو ڏي. برابر
اهو ئي منڊڙو فقير آهي پر هن
کي ڪيئن چوي ته ”تون ٿورو
اڳ، صراف بازار ۾ پسي رهيو
هئين.“ مون توکي خيرات ڏنسي
هئي، پر غلطيءَ وڃان، هڪ
معمولي سڪي جي بدران توکي
ٿيڻي سڪو ڏنو هوم.“

”ٻڌايو، ڪيئن تڪليف
ڪئي اٿو؟“ هن ڏاڙهيءَ واري
سان ڳالهايو. ڪارشا ائين محسوس
ڪيو، جهنگ هو ڪونگرو هو.

”اڙي، مون توهان کان
مائيءَ بابت پڇيو ئي ڪونه.“
لارينو چيو.

”مهراڻي، آءٌ مائي کائي
آيو آهيان.“ هن ڪوڙ ڳالهايو.
”ته ڇا ٻڌايو. آءٌ اوهانجي
ڪهڙي خدمت ڪري سگهان ٿو؟“
لارينو چيو. پراسان رکيل شراب
جي بوتل مان هڪ ننڍو ڪلاس
پري، ڪارشا جي سامهون رکيائين.
ان سان گڏ، هڪ سونهري رنگ
جو سگريٽ ڪيس ۾ جديد قسم
۾ لائينر به هن طرف سرڪايائين.
”آءٌ سمجهان ٿو ته مون توهان کي
اڳ ڏنو آهي.“ هن چيو.

”اها منهنجي خوش قسمتي
آهي جو مون کي سڃاڻو ٿا. اڄ
شام جو ئي مون توهان کي
خيرات ۾ هڪ سونو سڪو ڏنو
هو.“ ڪارشا ڳالهايو.

”مون جو سڪو ڏاڙهي واري
گهر ڇڏڻ واري عمل کي
في الحال ته منسوخ ڪيو.“ هائو.
ڪارشا چيو، ”مون سڪو معمولي
سڪي جي بجاءِ، توهان کي هڪ
سونو سڪو ڏنو، ٻيءَ حالت ۾،
مان توهان کي هن وقت تڪليف
نه ڏيان ها.“

”ڳالهه ته اعتبار جهڙي ڪونه
آهي.“ ڏاڙهيءَ واري چيو، هن جو
لهجو ٻڌائي رهيو هو ته هن کي پڻ
ان جو ته اعتراض ضرور آهي، پر هي
ڳالهه تسليم ڪرڻ لاءِ تيار نه آهي ته
هن کي ڪو، ڀل ۾، سونو سڪو
ڏيئي سگهي.

ڪارشا شراب جو ڪلاس خالي
ڪندي چيو، ”جناب، اهو سڀ
ڪجهه غلطيءَ سبب ٿيو.“

لارينو، ٿوري دير خاموش
رهڻ کانپوءِ مشڪرو
هٿ جي اشاري سان ڪارشا جو
ڏيڻ شراب جي بوتل ڏانهن
چڪرائين. ”ڏاڍو عمدو شراب
آهي.“ ڪارشا پنهنجو ڪلاس ڀريو
دٺو ڀريو ۽ چيو،
”هائو، پوءِ ڇوڪالي آهي.“

لارينو چيو.

”ها، ته جناب عرض
ڪري رهيو هوس ته انهيءَ
سوني سڪي جي پوئين هڪ
دردناڪ ڪهاڻي لکيل آهي،
نه ته ڇا.....“

”وڌيڪ وضاحت جي
ضرورت نه آهي. منهنجا دوست،
اهڙيون ننڍيون وڏيون غلطون
انسان ڪندو ئي آهي.“ لارينو
ڳالهه کي مڪيندي چيو ۽
ميز تي رکيل گهڻي دٻائين.
جواب ۾، ساڳي چوڪري،
هلا، اچي حاضر ٿي. ”هلا،“

منهنجو پٽ وارو لباس نه کڻي
اچ، اچ، سون ان جا ڪيسا ڪونه
ڪوليا آهن.“

”اچو آيس، جناب.“ ائين
چئي، چوڪري واپس هلي وئي.
آئي ته اها ڦڙل پوڻاڪ کڻي
آئي، جيڪا صراف بازار ۾،
ڪارشا انهيءَ فقير کي جسر تي
ڏئي هئي. لارينو ميز جي هڪ
حصي تي خالي ڪيو ۽ هلا-
ڪان اها پوڻاڪ وٺي، کيس
مان ريزڪاري ڪڍي، کڻي
ميز تي اونڌائين. ڪارشا حيران
ٿي ويو، جو اها چڱي خاصي
وڻم هئي. ان ۾ ننڍا وڏا سڪا
موجود هئا، پر انهن سڀني ڏان
ڌار، اهو سونو سڪو ڪان
ڇمڪي رهيو هو.

”اهو آهي جناب.“ ڪارشا
پنهنجي آڱر سان ان سڪي
ڏانهن اشارو ڪيو.

”ٺيڪ آهي. پنهنجو سڪو
کڻي وٺو.“

”مون کي افسوس آهي، جو
ٿوري غلطيءَ سبب اوهان کي هٿ
اچڻ جي تڪليف درپيش آئي،
حالانڪ آءٌ سمجهان ٿو ته
منهنجي غريب خاني تي اچي،
توهان منهنجي هٿ الزاني ڪئي
آهي.“

”جناب، هيءُ سڪو آءٌ
واپس ڪونه وٺان ها، ...“

”جهڙ انهيءَ ڳالهه کي،
ڪا ٻي ڳالهه چيو.“ فقير هٿ
جا اشارا ڪيا.

”جناب، اهو ڪڏهن
به واپس نه وٺندا، ليڪن مجبور
آهيان. آءٌ توهان کان حقيقت
ڪونه ٻڌائيندس. سچ پچ ته اها
ٽي منهنجي ڪل موٽي آهي. آءٌ
ڪيترن ئي ويلن کان پڇو آهيان
صراف بازار ۾، بيهي، ان کي
وڪڻڻ جو ويچار ڪري رهيو
هوس، ته ايتري ۾ توهان اچي

تسوصو ۶۵

پڇي وٺجان.

جڏهن گهڻو اڳتي هلي ته
ڪنهن کان ڏس ٿو پڇيم جنهن
چيو ته مولائي دي چا ٻيو ڪرين
لوڪ لڏڻ تي چري اڏڻ تي —
تڏهن ته اهو ٻيو وڃين.

اهو ٻڌي سوڀان ڪيم.
سوچيم ته ساڳي چوڪري ملي
ته پچائن ته هي چا ڪيڏو
مدد ته ٿي پري، مون غريب جا
تم بردس ۽ لاه ڏسي ڪڍي
چڏيند. وقت الڳ برباد ٿيو ۽
سهنجن ٽنگن مان وٺاسن اي ۽
ڊي ختم ڏيا. پر ترقي يافتا ملڪن
جون چوڪريون هونديون آهن
پوئو ته ڪي ڪڍي ڏيون وٺ
ڏين. هوءَ هٿ ڪونه اٿي ايتري
پڪ اٿم ته چائي وائي غلط ڏس
نه ڏسو هٿائين. سندس معلومات
اڏوري هوندي، تنهن جي سزا
اسان کي ڀوڳڻي پئي. بهرحال،
جتان پٽ شروع ڪيو هو، اتي
موني آيس.

ڪجهه وقت سامهي پئي،
پئي طرف رخ رکيم. هاڻ فرق
هي هو ته چوڪرين کان ڊچي
ڊچي ڏس ٿو پڇندو هوس — ر
سج ته هي آهي ته ڏري گهٽ
چوڪرين کان ڏس ٿو پڇي
چڏي ڏنم.

سموڊيا جو ٿيلو جيڪو

جهه ڊالر ڀاڙو ڏني بس ۾
ڊائون ٽائون (برائي شهر وارو
مرڪزي علائقو) روانو ٿيس.
مون کي مارشل علائقي ۾ وڃڻو
هو. سو نقشو ته ڪوليم پر اهو
علاقو لڳي ئي ڪونه هو. آخر
سهنجي پر ۾ ويٺل ڪو عورت
جي روح ۾ رحم اچي ويو سو
سهنجي واهر ڪيائين ۽ نقشي ۾
اها جاءِ ڳولي ڏنائين. ڊائون
ٽائون ۾ لهي نقشو ڪوليم ۽
سهنجي سمجهه آهر اڳڙين تي
زور رکي هڪ طرف ڌڪيندو
ويس. سوو خيال آيو ته ڪٿي
غلط رخ ته نه ورتو اٿم. هميشه
وانگر ڪنهن چوڪريءَ کان
پڇڻ لاءِ واجايم. سامهون ۾
نوجوان ۾ وات وڪيل چوڪري
واج مينهن هڪ ڪندي اچي
رهي هئي. ”ايڪس ڪيوزي“
چئي سندس وات روڪيم ۽ ساڻس
اندر جو حال اورويم. چوڻ لڳي
ته هڪ جي مٿ تي هلندو وڃ،
جتي روڊ ڪٿي اتي ڪنهن کان

سرنش ڪيلڊونين جو جهاز
ٺهريءَ جو هوسٽن (آمريڪا)
جي انٽرڪانٽيننٽل ايئر پورٽ
تي پهتو ته هوائي اڏي تي
اميرگريشن وارن مون کي سوا
مهيني جي داخلا ڏني.

ايئر پورٽ جي ڊيوٽي ٿري
غائب ٿان ڏيڍ ڊالر ڏني هوسٽن
شهر جو نقشو ورتم دنيا جي
اڪثر هوائي اڏن تي سياحن کي
اهڙا نقاشا ملندا آهن پر هتي
معاملو نرالو هو. مون وٽ ٽريولرز
جيڪ هئاسي مٿان لاءِ ايئرپورٽ
جي هڪ بئنڪ ۾ ويس پر همراه
ٻڌايو ته اسان هڪ ميڪرو
ڪميشن وٺنداسين. جيتوڻيڪ
ڪيتريون بئنڪون ٽريولرز جيڪ
تي ڪميشن نه وٺنديون آهن، پر
هيءَ بئنڪ ته ڪميشن گهري
رهي هئي ما مجبورون ڏيئي پئي،
چاڪاڻ ته مون وٽ روڪ ڊالر
نه هئا، ڪميشن جو ٻڌي سڀ
ٽريولرز جيڪ مٿان بدران ٿورا
جيڪ وٺيم.

ڪلهي ۽ لنگهائي ڇڏيو هو
 مو. ۽ هلندي هلندي ٿئي پيو.
 چوندا آهن ته ۱ ڪي ڪي ڏک
 ۱ ڪهڙا سو مونسان به ساڳي
 ويڙن ٿي رستي تي هڪ هنڌ
 نوڏس پڙهڻ ته ۲ خبردار! هتي
 خطرناڪ هئا موجود آهن سو
 وڌيڪ احتياط ڪرڻ لڳس.

خير ناهي ته ڇو هوسن ۽
 به آمريڪا جي هڪ ٻئي شهر
 لاس اينجلس وانگر سانجهي ٿيندي
 ماڻهو ڪيڏانهن لڳي وڃن ٿا.
 رستا گهڻو ڪري سنان هوندا
 آهن. اهڙي حالت ۾ هڪ ٽڪاوت
 هجي ۱ ٻيو هڪو ڪڍي پوي نه
 سمجهو ته لاه ٿي نڪري ويا.
 جيئن رات جي آوندم وٺي هر
 طرف ڇانئجي نئين منهنجو سامه
 ويو سگهندو ڇا ڪاڻ ته آمريڪا
 ۱ سلامتي ۽ حفاظت وورپ جي
 پست ۾ گهٽ آهي.

چوندا آهن ته سڀني ۱ سور
 ويا پٽندا پاڻ ۾، مونسان به
 ڪجهه اهڙي حالت هئي پر مون
 کي به موت پنهل (دوست عزيز
 ناريجي) ڏانهن وڃڻو هو سو
 ڏونگر ڏاريندو ۱ ڪشالا ڪڍندو
 هلندو رهيس. وڏي مشڪل کان
 پوءِ گهريل پتي تي پهتس، دل
 ۱ ڏاڍو خوش ٿيس ته هيڏي
 ساري جدوجهد ڪان پوءِ عزيز
 کي ڳولي لڌو اٿم. گهڻي

وڃايم ته اندران هڪٿي جي
 پونڪڻ جو آواز موت ۱ مليو
 ۱ ڪنهن شخص انگريزيءَ
 ڳالهائو ۽ چيائين ته هڪ ڪوبه
 اهڙو ماڻهو نه ٿو رهي ڪجهه
 دير کان ۱ هڪ ڪري همراھ
 دروازو کوليو. چيائين ته هڪ مون
 کان اڳي جيڪي ماڻهو رهندا
 هئا تن کي مان نه سڃاڻان ۽ نه
 ڪو سندن ڏس پتو معلوم اٿم.
 ڪجهه. وقت اڳ ۱ پوليس هٿ آئي
 هئي جيڪا هنن جو ڏس پتو مون
 کان پڇي رهي هئي ۱ مون کي

ته ڪابه خبر ڪانه هئي تنهن
 ڪري پوليس جي ڪانه
 نه ڪري سگهيس.

بهر حال پوءِ خبر پئي ته
 پوليس عزيز بدوان ڪنهن ٻئي
 جي تلاش ۾ هئي.

عزيز اٽڪل ٻه ورهيه اڳ
 مون کي اها اڀريس ۱ وقت
 ڏني هئي جڏهن هو ڪراچي ۾
 آيو هو. ويڻ ڪان اڳي سندس
 دوست نبي بخش کوسي کان ان
 اڀريس جي تصديق ڪرائي
 هئس. مون کي وڌيڪ پرڻائي
 ان ڪري ۱ ٿي ته پنهنجي گهر
 اهو پتو ڏني آيو هوس جتان ڪجهه
 ضروري خط اچتا هئا.

هان پويان پير ڪرڻ کان
 علاوه ٻيو ڪوبه چارو ڪونه هو.
 ۱ هونل تي آيس ته ڪرو
 ڪونه مليو البت هڪ ٻي هونل
 اسٽار جو ڏس مليو. تنڪسي
 انگري ٿئي ڪير جو نيوپارڪ
 ۾ تنڪسي وارن جا هٿ لڳل
 هئا. وڏي مشڪل کان ۱

هونل وٽ پهتس. هونل مٿي
 هئي سو ڏاڪڻ ڳولڻ بدوان
 هٿ ويٺل هڪ ننگرو نوجوان
 کان ڏس پڇيم. جنهن ڏس ته
 پڌايو پر جهٽ پٽ چيائين ته
 هڪ ڊالر ڏي، پڇيم ڇا جو؟
 چيائين ته ڏس ڏيڻ جو. پٺا ته
 ڪونه ڏنم پر تنڪڙ ۾ هونل جي
 ڏاڪڻ تي چڙهي ويس ته بتان
 ڳچيءَ ۾ گهٽ نه پوي. هونل
 جي استقبالياتي هٿ ۱ تنڪسن
 (ٽيڪساس جو رهائو ڪولڊيم انگريز)

هو تنهن فارم ڏنو جنهن تي
 تاريخ جي خاني ۱ ۱۳/۴ لکيم
 ته نوڪيائين. آمريڪا ۱ بهربان
 مهنو ۱ ۱ تاريخ لکندا آهن
 سو ڪٿي ۱۳/۴ لکيائين
 جنهن جو مطلب هو ته
 اپريل جي تيرهين تاريخ
 ڪري ۱ آيس ته بجليءَ جا
 پٽ، سعودي عرب وانگر اٿا

نظر آيم يعني پٽن هٿ ڪرڻ
 مان پٺه وامي ويندو ۱ مٿي
 ڪرڻ سان ڀرندو آهي.

خير ناهي ته ننڊ ڇو نه ٿي
 اچي. رات جو ساڍي ٽن ڌاري
 ٽيليفون ڪولي اٿس. مختلف
 چينل تان مختلف پروگرام
 هلبي وهيا هئا. هڪ
 اٺ ٽي بهر مختلف چينل تان
 پروگرام هلن ٿا تنهن ڪري اسان
 جي ملڪ وانگر ماڻهن کي
 سڄيون هڪ ئي چينل جا
 پروگرام نٿا لڌا پون.

سڄي رات سوچيندو هيس ته
 هوسن جوڙي وسع شهر ۾ عزيز
 کي ڪيئن ڳولي لهندس. ۱
 ته هن شهر ۾ ٻيو ڪير
 واقفڪار ڪونه هو ٻيو ته
 آمريڪا ۾ ڪيترا ماڻهو غير قانوني
 رهن ٿا تنهن ڪري ڪنهن کي
 پنهنجو ڏس پتو نٿا پڌائين. ٽيون
 ته ترقي يافته ماڻهن جا ماڻهو
 ٻين جي معاملن ۾ تنگ اڙائڻ
 پسند نه ڪندا آهن تنهن
 ڪري ٻين ماڻهن سان واقفيت
 گهٽ رکندا آهن. اڪثر اهڙا
 ماڻهو آهن جيڪي سالن کان
 رهن ٿا پر پنهنجي پاڙيسري کي
 نه ٿا سڃاڻن. انهيءَ صورتحال
 ڏاڍو منجهائي وڌو.

لنڊن ۱ هوس ته ڊاڪٽر
 ڪي. ڪي. الفان پڌايو هو ته
 هوسن ۱ اسان جو هڪ سنڌي
 ڊاڪٽر هاليوٽو ڪيٿن سالن
 کان رهي ٿو. ڊاڪٽر هاليوٽي
 جو فون نمبر سڀي نه سگهيو ۱
 سندس سڄو نالو معلوم ڪرڻ مون
 ۾ ضروري نه ڄاتو جو عزيز جو
 آسرو هئس.

هونل تان ٽيليفون آڀرڻ
 کي فون ڪيم ۽ ڪيس ڊاڪٽر
 هاليوٽي جو نمبر پڇيم ۽ ڪيس
 پڌايم ته مون کي سندس ذات
 ياد آهي، سڄي نالي جي خبر
 ڪانهيم. آڀرڻ نمبر ڳولي ڏنو

ته ڊاڪٽر کي فون ڪيو. ڇهائين
نه عزيز، مشتاق شورو، منظور
شاه وغيره سون وٽ ايندا آهن
پر مون کي خبر ڪانهي ته
ڪٿي رهن ٿا؟ پر پوءِ به ڊاڪٽر
منهنجي واهر ڪرڻ جو واعدو
ڪيو.

هاڻ وڌيڪ پريشان ٿي پيس.
لنڊن کان سڌو هوسٽن، عزيز
سان ملڻ آيو هوس. هاڻ جيڪڏهن
ملڻ کان سواءِ ئي هليو وڃان
ها ته وڌيڪ ڏک ٿئي ها. وڏن
وڏن اسٽورن ۾ ڪيس ڳوليندو
رهيس. ڪجهه پاڪستاني ملها
انهن کان به ٻيا ڪم پر ڪنهن
ڏس ڪونه ڏنو. پاڪستاني ته
ايترو ته هيسل هئا جو کلي طرح
ڳالهائڻ لاءِ به تيار نه هئا.
ڇاڪاڻ ته گهڻو ڪري سڀني
غير قانوني حيثيت ۾ آمريڪا ۾
رهن ٿا ۽ فقير، فقير کي نه
سهي جي مثال طور هڪ ٻئي
تي چئني هئي انهن کي اسڪرپشن
واڻ هٿان ڏيهه نيڪالي ڏيارڻ
کان به نه مڙندا آهن ته جيئن
جا خالي ٿئي ته ان تي پنهنجن
مائهن کي نوڪري ڏياري سگهن.
ڪراچيءَ جو هڪ گجراتي مليو
ڇهائين ته هڪ لون نمبر ڏيان
ٿو. اوهان جو هڪ سنڌي نوجوان
غلام شير آهي، ان کي اوهان
جي دوست جي ضرور خبر هوندي.
پر مون ڪسان اهو بار بار واعدو
ووتائين ته سان غلام شير کي
اهو ڪڏهن به نه ٻڌائيندس ته
مون کي سندس لون نمبر ڪنهن
ڏيو آهي. غلام شير کي ٻه ڀيرا
لون ڪم ۾ آيو هو نه مليو
ڇاڪاڻ ته موڪل تي هئو.

ٻئي ڏينهن ڊاڪٽر هاليوٽي
کي لون ڪيو. ڇهائين ته ويسٽ
هير تي هڪ وڏو شاهنگ
سينٽر گيلريا آهي. اتي هڪ
سنڌي هندوءَ جو دڪان آهي،
مون کي سندس دڪان جو نالو

ياد نه آهي. ۲-۳ ڪلاڪ ڳولا
ڪندؤ ته ملي ويندو.

هوسٽن ۾ بسن جو سٽر
تمام خراب آهي. هڪ ته بسون
گهڻي دير کاتوڙو اچن ٿيون،
بسن جي گاڏين نه ٿي ملي.
تنهن ڪري بسن جو نمبر معلوم
ڪرڻ واسطيدار اسٽاپ معلوم
ڪرڻ ۾ ۲-۳ ڪلاڪ لڳي
ويا. بهرحال، خوش آسمتي منهنجي
جو صحيح بس ملي وئي ۽ اچي
گيلريا شاهنگ سينٽر وٽ لٿس.
جيڪو هوسٽن جو سڀ کان وڏو
شاهنگ سينٽر آهي. هيٺ گرائونڊ
ليول تي اسڪيپنگ (برق تي
هلڻ) جو نقلي ميدان ٺهيل آهي
جنهن تي هر وقت نوجوان ڇوڪرا
ڇوڪريون ۽ ننڍڙا ٻار، پرسان
ڪرائي تي پيرن جا ڦٽا وٺي
هاندا رهن ٿا. شاهنگ سينٽر ۾
هر قسم جا دڪان ۽ هوٽلون
موجود آهن. آخر مختلف دڪانن
۾ واجهائڻ شروع ڪيو، هتي
رهندڙ اسپيني نسل جي ماڻهن جا
مهاڻا، اسان ايشيائين سان
حيرت انگيز طور ملڻ ٿا تنهن
ڪري ان هندوءَ کي ڳولڻ ۾
تڪليف ٿي رهي هئي. ۲-۳
ڪلاڪ هيڏانهن هوڏانهن رلڻ
کان پوءِ هڪ هنڌ ويسٽ آف
انڊيا دڪان تي نظر پيو
دڪاندار کان پڇيو ته ڇا اوهان
سنڌي آهيو؟ هڪدم ڇهائين هئا.
ان ڪسان پوءِ پنهنجو تعارف
ڪرايائين ته سندس نالو راجڪمار
پڳوان آهي. هاڻ هڪ جي هنڌ
واري دڪان جي مالڪ آهن.
اصل ميرپورخاص جا آهن ۽ ڪجهه
وقت اڳ ميرپورخاص گهمي به
آيا آهن. جڙانو ۾ وڃڻ واريون
يادون کانس اڃا به نه وسريون
آهن. ڇهائين ته اچڪلهه شاوڻ
سان وڃڻ ٿا، هيٺ ۾ ٿڌ ته
مٿي به ٿڌ. اڳ جڙانو ۾
وڃندا هئاسن جي جڙانو ۾

ٻائي ٿڌو هوندو ته مٿان سج جو
ڇمڪندو هو. وڃڻ جو رڙو ئي
تڏهن ايندو هو. ماڻهو ڏاڍو مزيدار
هو. هاڻ ٻڌايائين ته اوهان جي
دوستن مان ڪير نه ڪير مون
وٽ روزانو ايندو آهي، اڄ به
ڪير نه ڪير ضرور ايندو. ٿوري
دور کان ۾ عزيز جو هڪ دوست
علي نواز هاليوٽو اچي ويو جنهن
مون کي عزيز سان اچي ملايو.
اهڙي ريت ٽن ڏينهن کان هلندڙ
منهنجي جدوجهد آخر ڪامياب
ٿي.

عزيز سان منهنجي واقفيت
تڏهن ٿي، جڏهن کان روزاني
هلال پاڪستان ڪراچيءَ کان
پنهنجي نئين دور جي شروعات
ڪئي. اسان ٻنهي اخبار ۾ سب
ايڊيٽر جي حيثيت ۾ ڪم ڪندا
هئاسن. عزيز ٻارن ۾ ٻار آهي،
تنهن ڪري ٿورن ڏينهن ۾ ساڻس
اهڙي واقفيت ٿي وئي جن ته
ورهن کان هڪ ٻئي کي سڃاڻندا
هجن. تن ڏينهن ۾ مان رڊيو
پاڪستان جي سينئر نيوز
آرگنائيزيشن (سي-اين-او) جي
سنڌي خبرن ۾ به ڪم ڪندو
هوس. جڏهن سي-اين-او-
راولپنڊي هلي وئي ته مان
ڪم طور هلال پاڪستان
مان وابستا ٿي ويس ۽ عزيز
ناريجي سي-اين-او مان گڏ
وڃي راولپنڊيءَ جا وڻ واپا.
۱۹۷۱ع عزيز رڊيو پاڪستان ڇڏي،
پاڪستان ٽيليويزن جو نيوز
پروڊيوسر بڻجي ويو. جڏهن راولپنڊي
کان سندس ڪراچي بدلي ٿي ته
تعليم حاصل ڪرڻ لاءِ موڪل
وئي اول لنڊن ويو ۽ هوسٽن
(آمريڪا) ۾ پهچي ويو. هاڻ
فيلمي سان هوسٽن ۾ رهي ٿو!

آفريڪا جو جيتوڻي عورتون

(الطاف شيخ جو سفرنامو)

■ Facing Mount Kenya

تفصيل سان لکيو آهي. هن قبيلي جون شيڊياڻيون گهري سامان کي چمڙي جي گول پٽي سان پٽي مٿي بدران پٽيءَ تي رکي اهو پٽو پنهنجي نرڙ تي نهي. گهڻي سامان ۽ گهڻي چمار بار کڻڻ ڪري اڏڙوٽ عمر تائين، ان چمڙي جي وڏيءَ جو نرڙ ۾ گوپ ٿي ويندو اٿن. هن قبيلي جي عورتن لاءِ ڇانورن جي ڳوٺ يا پيو ڪوبه اڏاوتي مٿو بار کڻڻ نه ڪا وڏي ڳالهه آهي نسي ڪانه. ڏکڻ لاهين ۽ ڏهين تي نه گڏهه ۾ سن سوا نار مس ٿي ڪئي.

اوپر آفريڪا ۾ اڃا تائين ڪيترن ئي شيڊي قبيلن ۾ مرد ڪان وڌيڪ زالون رکن. جنهن جا ڪيترائي معاشي، رواجي، سرداري قسم جا سبب آهن. مڙسي ڏيکارڻ لاءِ يا ڪڍي دولت ۽ طاقت جو رعب وھارڻ ۽ گهڻيون شاديون ڪيون وڃن ٿيون. عبيدي امين جهڙي سڌريل ۽ مسلمان پيءُ ۽ رکن ته ظاهري شاديون ڪيون ۽ هر سرڪاري تـڙڙي غير سرڪاري جلبي جلوس ۾ سندس ڪاري ۽ تـڙڙي گهڻي ڪاري رنگ جا پيار ڦرندا رهندا هئا. بهرحال، آفريڪا ۾ اڄ به ماڻهوءَ جو شان پٽي دولت مان نه ۽ ڀار پندا ڪرڻ جي قوت مان

نه ان جو مقابلو ڪري سگهي. ڏڏو وڃي ته اڄڪلهه يورپ، آمريڪا ۽ ايشيا جي سڌريل ملڪن جهان، سنگاپور، هانگ ڪانگ جو به اهڙو حال وڃي رهيو آهي. عورت وڌندي مهر مارڪيٽن ۽ پاڇي گوشت جي مارڪيٽن مان شاهنگ ڪندي، سامان ڏيندي ۽ ڪار ڊرائيو ڪندي.

هڪ شيڊي دوست کي چيو ته يار ڪيترائي آفريڪي شيڊي اڄڪلهه شاهوڪار آهن، جن وٽ سائڪلون به آهن. گهٽ ۾ گهٽ اهي ڇو پٽا ڪڍو ننڍا گڏا يا ٽرائي يا ڪا ٻي اهڙي ڦڻن واري شئي وٺن جنهن ذريعي سامان سولائيءَ سان ڏيئي سگهجي. اهو ڪم عورت کان ڇو ٿو ورتو وڃي؟

ورائين: ”ان ڪري جو هتي عورتن سستيون آهن. ۽ ٻي ڳالهه ته انهن لاءِ اسپيئر هارڊن جي به ضرورت ناهي.“

خاص ڪري آفريڪا جي ڪيڪوڊو قبيلي جي عورتن مان ته حد کان وڌيڪ ظلم آهي. ڪينيا جو صدر ۽ ماڻو مانو تحريڪ جي ليڊر ”جوسو ڪينيٽا“ جو تعلق به انهي ئي قبيلي سان هو. هن قبيلي جي عورتن جا لڳا هتي آفريڪا ۾ ڪيترن کان پٽيا، اکين سان ڏسي سگهبا ۽ ڪتابن ۾ پڻ بيان ٿيل آهن. ان بابت پٽا جوسو ڪينيٽا پنهنجي ڪتاب

سنڌ جي ڳوٺسڻن ۾ اڪثر ڏسبو، ته عورتن پنهنجن هاري مڙس جي ماني مٿي تي اٿن رکي پيون وينديون جو ڏسڻ واري کي لڳندو ته ڇاڻ ته ماني پيدا ڏڏ جو لڏو ڪرو. پر هو اڏو ته چڱيءَ طرح رکي هلن ٿيون جو مڃل آهي جو مٿي تان ڪا شي به ڪري! اهڙي طرح هتي آفريڪا ۾ به عورتن جو حال ساڳيو آهي. هٿ خالي باقي هر شي ۽ سندن مٿي تي.

هنن آفريڪي زالن لاءِ مشهور آهي ته ڪين ڪا به شي ڏي ته ڪڍي مٿي تي رکنديون. سامان ڏيڻ جو گڏو ڏين ته اهو به مٿي تي رکي هلنديون. واقعي هنن جيتري عورتن جو هي هڪ نڌو ڪمال آهي. هڪ ڀار بلقان پٽل هوندي ته هڪ ٻيٽ اندر ۾ مٿي تي گهري هڙ سامان جي تنهن سڏن وري گاسيٽ جو شيشو يا ڪا اهڙي شيءَ جا عام حالتن ۾ ٿوري لوڏي ٽٽي ڪري پٽي. هٿ پٽي خالي يا وڌ ۾ وڌ هڪ ڏنڊي رکنديون. گڏهه ڇهر کي هڪلڻ لاءِ يا رول ڪٽڻ کي پڇاڻڻ لاءِ باقي مرد اڪثر سامان نه کڻن. اهي رئيس اڳيان رستو ڏاهيندا هوش هوش ڪندا هلندا. چون ٿا ته اڳئين زماني ۾ به ائين هوندو هو. مرد ان ڪري به اڳيان هلندو هو جيئن ڪو جهنگلي جانور يا دشمن راه ۾ اچي وڃي

لڳايو وڃي ٿو، ساڳيو حال اڳ زماني ۾ هو. قلوبطرا به چون ٿا (گهٽ ۾ گهٽ هاليوڊ فلم ۾ ته) پنهنجي مڙس / پيار کي چوي ٿي ته موسان شادي ڪر منهنجي چيلهه موڪري آهي توکي ڏن ٻارن جو جنسي ڏيکارينديس، ڪٿي رن آفريڪي ماڻهن جو اهو عقيدو آهي ته ان جي ئي ڌرتي سٺو فصل ڏئي ٿي جيڪو حاڪم ٻار ڄڻ مڙس ماڻهو آهي.

ڪن قبيلن ۾، خاص ڪري مسلمانن ۾ ڇوڪرين جي شادين ماءُ ۽ ڄو به هٿ ۽ دخل ٿئي. پر بنٽو قبيلن ۾ ڇوڪريءَ تي اهڙو زور زبردستي ناهي. هوءَ مڙس کي ڏسڻ وائڻن بنا هن وٽ هارسل طور نٿي پهچي. مڙس ۽ ڀيءَ ٿورو گهڻو ظالم هر موساڻيءَ ۾ ٿي سگهن ٿا پر بنٽو قبيلن ۾ ڇوڪري هروڀرواڻ ڏئي مڙس جي حرم جو ڳجهه يا شو-پس ٿي نٿي رهي. هوءَ پنهنجي مڙس کي پاڻ ئي پسند ڪري ٿي ۽ ڪترين حالتن ۾ مڙس کان وڌيڪ ڪمائي ٿي. جيئن اسانوت ڪٽريون هٿياريون ذاتيون ۽ ڀيل باگڙي، ڪولهي، پاليشاهسي، گرگليا وغيره - جنکي اسان ڪٿي ايترو تهذيب يافته نه سمجهون

جو هو بڙهيل گڙهيل نه آهن پر هٿي پونجيءَ جي معاملي ۾ چڱا خاصا اڃا اجرا ڪپڙا پائڻ وارا سندن فرضي هوندا. ۽ سٿين قومن جي ذاتين جون زالون يورپ جي عورتن کان به وڌيڪ آزادي ماڻين ٿيون. سگهاري ۽ پورهيت هنن ڪري مڙس سان ڪلهو ملائي ڪمائين ٿيون: قٽيون چونڊڻ، پانچيون ۽ گدرا ونگا بوڪڻ، مٽي ۽ ڪاغذ جا رانديڪا ٺاهي وڪڻڻ - ويندي پني پيسو جمع ڪن ٿيون مڙس جي ڪمائي تي پاڙين نٿيون. سو هي آفريڪي، بنٽو زبانون ڳالهائيندڙ غير مهذب ڇوڪرين جو گهٽ ۾ گهٽ اهو ته رعب هلي ٿو ۽ منجهن ڪجهه وڌيڪ بهتر قبيلو: مثال طور ”چاگوز“ جون ڇوڪريون ته شاديءَ وقت به ڦريو وڃن - جي هنن کي ڪٽڙ ڪپڙو وڃي ته سندن ڏسڻ وارو مڙس ڀدي قسمر جو آهي.

ڪٽر قبيلن ۾ اهو آهي ته شاديءَ وقت ڇوڪريءَ جو (ڪنوارو) هٿ ضروري هجي ۽ شاديءَ کان اڳ يا پوءِ ڪنهن ڌارئين سان جنسي تعلقات کي خراب سمجهيو ٿو وڃي ۽ ان طرف ابڙو ڌيان رکيو ٿو وڃي

جو ڪن جي ڇوڻ مطابق، ڪن علائقن ۾ اهو رواج عام آهي ته ڊگهي سفر تي وڃڻ کان اڳ مڙس، زال تي مخصوص به-ري جو انتظام ڪري ويندو آهي جنهن کي Infibulation سڏجي ٿو. اهو طريقو تمام ظالمانه سمجهيو وڃي ٿو.

ان کان علاوه هتي جي رواجن مطابق جيسين هڪ ڀار ٿڃ ٿي آهي ته ان وچ ۾ ٻين خراب سمجهيو وڃي ٿو. ساڳي وقت ٻار کي ٻن سالن کان اڳ - ٿڃ ڇڏائڻ به صحيح نٿو سمجهيو وڃي. ان ڪري اهڙن قبيلن ۾ عورتن گهٽ ۾ گهٽ ٻن سالن جي ساهي پئڻ بعد ٻار ڄڻن. (۱) ان بابت هڪ اها به ٿوري پڌراني ٿي وڃي ته ٻيٽ ٽپڻ شرط، عورت ٻچي ڏانيءَ ۾ قريسل Semen سندس ٿڃ جي کير تي زهرات جو اثر پيدا ڪري ٿي. پر برٽ ڪنٽرول جا بعد ڏکيا طريقا استعمال ڪيا وڃن ٿا. (۱)، (۲).
(۱) ڪتاب MAU MAU AND THE KIKUYU ليکڪ ايل. ايس. اي. ليکي، صفحو ۱۹.
(۲) ڪتاب KNOWING AFRICAN ليکڪ ايدون ڊيلون سمٿ.

آپگهات ڪندڙن کي ناجائز طرح رياستن جي حقن ۾ ٽپي پوڻ جي الزام هيٺ سزا ملڻ گهرجي (گابريئل لائوب)

چرچيو

لالچ، ساق، ڪمپي، ٺڳي، بدعاشي ۽ شرارتن جا چار ڪونهن. اسان چريسا، اوليائن واري زندگي گذاريون ٿا.

هنن. عوام هنن کي هاڳل خانو چوندا آهن. هي هاڳل خانو آهي يا بهشت، مان هن هڪلاپ ۾ خوش آهيان. چو ته هتي هج،

زمين ۽ آسمان گهريون کائڻ لڳا، ستارا نهجا پئي. وڻ ماڻ هئا ۽ مونکي ڏاڍي نند اچي وئي. هوش ۽ آس، ته هتي

ڪافڪا

جو تنقيدي اڀياس

سيد
علي عباس
ترجمو:
غلام حسين
نگري

خط آهي. هيءُ خط هن پنهنجي ماءُ کي ڏنو ته آها سندس پيءُ کي پهچائي ڇڏي پر ماءُ مصلحت کان ڪم وٺي آمو رکي ڇڏيو ۽ پنهنجي مڙس کي نه ڏنو. پنهنجي پٽ کي واپس موٽائي ڏنائين. هـ ن خط ۾ ڪافڪا انهي ڊپ جي چنڊ ۾ اٿس ڪافي آهي جهڙا هن کي هيءُ جي طرفان محسوس ٿيندو رهيو. انهي چنڊ ۾ اٿس سان هنجي ننڍپڻ جي ذهني وارداتن ۽ ڪيفيتن کي سمجهڻ ۾ مدد ملي ٿي. هـ هنڌ لکيو ٿو:-

”توهانجي سامهون پنهنجي خود اعتمادِي بحال نه رهي سگهي. انهي جاءِ تي جرم جي احساس مونکي پنهنجي گهرجي ۾ آڻي ورتو.“

”توهانجي ڊپ پنهنجن عضون کي بري طرح متاثر ڪيو ۽ آئون احساس جرم جو شڪار ٿي ويس.“

خود اعنه دي جي انهي اٿڻ ۽ احساس جرم جي ڪري ڪافڪا سڄي ڄمار ذهني ۽ جذباتي هڪائي يا بلسوخت کان وانجهو رهيو. هڪس پروڊ لکيو ٿو:-

”هڪ ڏينهن ڪافڪا مون کي چيو ”آئون ڇوڪرين جو ڏاڪو ٿي ڪڍڻ به بالغ نه ٿي سگهندس بلڪه سڌو ٺٽ ٻوڙو ٿي ويندس.“

تعليم جا شروعاتي مرحلا طئي ڪري ڪافڪا پراگ جي ڪارل فرڊيننڊ جرمين يونيورسٽي ۾ داخلا ورتي. هيءُ جي خواهش مطابق قانون جي تعليم حاصل ڪرڻ لڳو. هڪي قانون کان سخت نفرت هئي. هو هر وقت خيالن جي دنيا ۾ گم رهندو هئو. هنجو دلي لاڙو ادب ۽ لطيف لئن ڏانهن هئو. ۱۹۰۶ع ۾ هن قانون جي سند حاصل ڪئي. هڪ سال عدالت ۾ وڪالت به ڪندو

جي ماءُ جيولي ڪافڪا جي دوست ۽ سوانح نگار هڪس پروڊ کي پڌايو ته ڪافڪا ننڍپڻ کان اڪيلائي پسند هو. ڪمزور ۽ ڊڄندو هئڻ ڪري هو هميشه پاڻ جيئڻ پين ڇوڪرن سان راند روند ڪوٺڻ کان به گهربل هئو. هـ هڪڙي ڪتب ۾ وڌو قصا ڪهڻيون پڙهندو رهندو هئو. ڪافڪا جي اڪيلائي پسندي جو هڪ ٻيو سبب هيءُ به هئو ته ماءُ ۽ پيءُ هنجي ذات ۾ ڪابه دلچسپي نه وڌندا هئا. هنجو پيءُ پنهنجي ڪاروبار ۾ ايڏو رڌل رهندو هئو جو پنهنجي پٽ سان ڳالهائڻ به نه سگهندو هئو. ماءُ صبح کان شام تائين ڪور جي ڪم ڪار ۾ مصروف رهندي هئي. انهي ڪري اهڙي حالت ۾ هو پنهنجي ماءُ پيءُ جي انهي پيار ۽ پاپوءَ کان محروم رهيو جيڪا پيار ۽ خود اعتمادِي پيدا ڪندي آهي ۽ ايندڙ ڪين حالتن جو ڪاميابي سان مقابلو ڪرڻ جي لائق ڪرڻ بڻائيندي آهي. اهڙي معروسي ٿي هنجي نراساني ۽ مرده دلي جو مکيه سبب آهي.

سن ۱۹۱۹ع ۾ ڪافڪا پنهنجي پيءُ کي ڏيکيو خط لکيو جيڪو هڪ سئوڪان به وڌيڪ ملعن تي پکڙيل هئو ۽ غالباً ادبي دنيا جو ڊگهي ڊگهو

فرانز ڪافڪا ۴ جولائي ۱۸۸۳ع جو پراگ جي هڪ خوشحال يهودي مڙس ڪافڪا جي گهر ۾ پيدائو. جيڪو پولڊ ڪافڪا کي ڪافڪا سڏيندا آهن جنهن جي معنيٰ آهي ڪانءُ مڙس ڪافڪا جي واري لکڙهه ۾ ڪانءُ جي تصوير چاهي ويندي هئي. خود ڪافڪا به لکيو آهي ته پنهنجي نالي جي معنيٰ ڪانءُ آهي جيڪو ٺپاڳ ۽ شر جي نشاني آهي. عبراني ٻوليءَ ۾ هن جو نالو اسخل رکيو ويو، جيڪو صوف خاندان تائين ئي محدود رهيو. ڪافڪا جو ڏاڏو هڪ ٿلهو سگهارو ڪاسائي هو. ايترو طاقتور هو جو اٿي جي پوري ڏنڊن سان جهلي کڻي ويندو هو. هڪ دفعو هن اڪيلي سر خانو بدوش حملي آورن جو مقابلو ڪري کين پڇاڻي ڇڏيو. فرانز ڪافڪا جو پيءُ مڙس به سگهارو ۽ جسيم هو. هن جو ننڍپڻ ڏاڍي غربت ۾ گذريو هو. هن ڏينهن رات جي اٽڪ پورهن سان ڪافي دولت ڪمائي هئي. اڪثر پنهنجي انهيءَ ڪارناسي تي پڏائيندو هو. فرانز ڪافڪا ننڍپڻ کان ئي سهڙو سڀڪو ۽ سڪل لڳندو هو. هو سڄي ڄمار پاڻ کي پنهنجي ديو ۽ پيءُ جي سامهون بلڪل حقير ۽ ننڍڙو محسوس ڪندو رهيو ۽ هميشه هن کان ڊڄندو رهيو هن

رہو. ۽ ۱۹۰۵ ۾ وڃي ڪم ڪري ۽ ملازم ٿي ويو. دفتري ڪم جي ڄاڻ حاصل ڪرڻ کانپوءِ پنهنجي ٻيءَ جڳهه تي ڪارخاني ۾ ڪم ڪرڻ لڳو. هنجي ٻيءَ جڳهه تي ڪارخاني جي نظرداري هنجي حوالي ڪئي ته هو ڏاڍي بيزاري ۽ ٻڙا محسوس ڪرڻ لڳو. انهن ڏينهن ۾ هو چوندو هئو ته آئون هالنڪي انهي ٻار جيئن ڀانيان ٿو جنهنڪري نهٺ جي لڪڻ سان ڪڍبو ويو هجي. ٻيءَ جي ڀڄ ڪان هو ڪم کان انڪار ڪري نٿي ڪري سگهيو. اهڙي بيزاري ۽ ٺڪاوٽ جي ماحول ۾ هن آهنگات جو به بهاريو. پنهنجي دوست ميڪس بروڊ کي اهڙو اطلاع ڏنو. ميڪس هنجي ماءُ کي خط لکيو ۽ ماءُ هنڪس ڪارخاني وڃڻ کان روڪي ڇڏيو ۽ هنڪس جي پيائين ته هو سندس ٻيءَ کي ڪوڙ هڻي ٻڌائيندي ته ڪاٺڪا ڪارخاني ويندو آهي. ميڪس بروڊ لکڻو ته ڪاٺڪا جواني جي شروعات ۾ ڪل مک نوجوان هئو. هن ۾ مزاج جي لطيف حس به هئي پر نراساني ۽ غمگيني جو ٻاڇو اڪثر هنجي دل ۾ داغ ٿي ڇانيل رهندو هو. برلن ۾ رهن دوران هو ميڪس بروڊ سان گڏ ڪاٺڪن پيش جي معائنن ۾ شريڪ ٿيندو هئو. هونئن جي نوڪريائين سان لئون لڳائيندو وڌندو هئو. انهن مان هڪ جو نالو هانس هيو. شهر جي ڪسيائين سان به سندس لڳ لاڳاپو رهيو. انهن صحبتن جا اثر هنجي فحش نگاري جي صورت ۾ هنجي ڪن ڪهاڻين ۾ ڏسجن ۾ اچن ٿا. پر عورت جي آغوش ۾ هنڪس اها آسودگي نه ملي سگهي جنهن لاءِ هو سڄي حياتي وڃهائيندو رهيو. هڪ خط ۾ ميڪس بروڊ کي لکيو.

”ڪنهن آئون هڪ ڪسيائي سان گڏ هوٽل ۾ ويس ته مون هن مان ڪا راحت مائي ۽ نه هو ۽ مون سان مطمئن نٿي سگهي.“

هنڪي پهرين پهرين پنهنجي آبا سان محبت ٿي ۽ هڪ ننڍي چوڪري سان عشق ڪرڻ لڳو. چوٿو ”پهرين عورت هئي ۽ آئون ٽاهر بڪار هئس. ٻي ٻار آهي ۽ آئون ٻچي ٿو آهيان.“

جواني جي شروعات ۾ هنڪي پنهنجي مزدانگي تي به هڪ هنو. برلن ۾ هو هڪ چوڪريءَ جي دهر ۾ ڦاسي پيو ۽ هو به هنڪي ڄاڻڻ لڳي ۽ اڳتي هلي سندن منجهن ٿي ويو. پنهنجن سالن تائين هو هڪ ٻي سان بيار ڪندا رهيا ۽ هنڪي سلهر جي بيماري ٿي پئي جنهن ڪري چوڪريءَ سان ٽاٽا توڙي ڇڏيائين. الڳ ٿيندي هن چوڪريءَ کي لکيو.

”آئون هڪ ڀوت آهيان مون کي وساري ڇڏي ۽ اڳتي جهان خوشي ۽ سک سان زندگي گذار.“

انهي چوڪريءَ بعد هڪ ٻي نوجوان سان شادي ڪئي. فرانزڪي آگسٽ ۱۹۱۷ ۾ وائين رت اچڻ لڳو. هڪ ٻي ٻي نفسياتي هارو سمجهي علاج کان پرهن ڪندو رهيو ۽ سلهر جو اهو موذي مرض ئي هنجي موت جو سبب بڻيو.

ڪاٺڪا جو دوست ۽ سوانح نگار ميڪس بروڊ هڪ نفسياتي ۽ جوشيلا صيهوني يهودي هئو. انهن ڏينهن ۾ صيهوني تحريڪ زور وٺي رهي هئي. ميڪس جي چوڻ تي ڪاٺڪا به انهي تحريڪ ۾ شامل ٿي ويو ۽ عبراني زبان سکڻ لڳو. ۱۹۲۲ع ۾ هو برلن جي ”صيهوني گير“ ۾ ويو جڪو هڪ يهودي

ڊاڪٽر ليحان قائم ڪيو هو. انهي تحريڪ جي ئي نتيجي ۾ اڳتي هلي فلسطين ۾ يهودي رياست قائم ٿي. ڪاٺڪا انهي رياست لاءِ ڪم ڪرڻ لڳو. انهن ڏينهن ۾ ئي هنجي ملاقات مارٽن پوپر، فوانز وولف، اوٽو بڪ وغيره سان ٿي جيڪي صيهوني ڪارڪن هئا. انهن مان مارٽن پوپر يهوديت جي مطابقت موجوديت سان ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي ۽ مذهبي حلقن ۾ نالو پيدا ڪيو اٿس. هڪ ڏينهن ”صيهوني گور“ ۾ ڪاٺڪا نوجوان چوڪري کي ڏٺو. هڪا مڇي چلي رهي هئي. ڪاٺڪا منهن ڇڏو ڪري چيو ”ههڙا نازڪ هٿ ۽ هي ڪم ڪري ڏاڍي واڙهي ۽ ڦڪي ٿي ۽ اها چوڪري هئي دوراڻائيت جنهن سان ڪاٺڪا جو آخري انگ اڙيو. دورا عبراني ٻولي ڄاڻندي هئي ۽ هو انهي کان عبراني زبان سکڻ لڳو ۽ انهي موت ۾ هو انهي کي عشق جو سبق سيکارڻ لڳو. آخر هو برلن هليا ويا ۽ مسواڙ جي گهر ۾ زال مڙس جهان رهڻ لڳا. انهن ڏينهن هنجو مرض وڌي وڃڻ ٿيو. هن ڌارا جي ٻيءَ کي خط لکي دورا سان ٺڪج ڪرڻ جي اجازت گوري ۽ پوڙهي يهودي انڪار ڪري ڇڏيو. بيماريءَ جا پويان ڏينهن هن اسپتال ۾ گذاريا جتي دورا هن جي ڏاڍي توجه سان خدمت ڪئي پر هو موذي مرض جي حملي کان بچي نه سگهيو ۽ اتي ئي ۱۳ سالن جي عمر ۾ سال هئي. ميڪس بروڊ چوٿو ته هڪ ڪاٺڪا نفسياتي اهڃ هئو. لکن لکنن ڪسان ٺهائيندو هئو. هو حقيقتن سان مهاڏو اٽڪائڻ

جي لائق نه هئو ۽ فيصلي جي قوت دل محروم هئو.

”هن مونکي ڇڏي، بالزاک جو مٿو آهي آئون هر رڪاوٽ کي توڙي ڇڏيندس. منهنجو مٿو آهي هر رڪاوٽ مونکي توڙي ڇڏيندي.“

آخر ميڪس جي همت ڏيارڻ تي ڪافکا لکڻ شروع ڪيو. هنجي جوت تي ۽ هنجون چند ڪهاڻيون ٿي ڇپجي سگهيون. هنجي پهرين ڪهاڻي ”ٽيوپي“ آهي جيڪا ۱۹۱۲ع ۾ لکي ويئي هئي. هيءَ هڪ فرمانبردار پٽ جو قصو آهي جنهن کي هنجو پيءُ ضدي سلطان سڏيندو هئو. پيءُ جي روش کان تنگ ٿي پٽ هڪ ڏينهن آبگهات ڪري ڇڏيو. درياه ۾ ٽپو ڏيندي هن رڙ ڪري ڇڏيو هئو. ”بيارا ابا ۽ بيارا ابا“ مون هميشه توهان سان پير ڪيو آهي. هن ڪهاڻيءَ ۾ دهشت ۽ غم جا اهي عناصر چمڪا آهن جيڪي هنجي ٻين ڪهاڻين ۾ به موجود آهن. ڪافکا دوستو سڳي جو وڏو واکاڻيندڙ هو. دو-تووسگي جا ڪردار گناهه ۽ ڏوهه انهي ڪري ڪن ٿا ته جيئن اهي بيشماني مان لذت حاصل ڪري سگهن. ڪافکا وٽ به پيڙا هائڻ جي ساڳئي ڪيفيت ڏسڻ ۾ اچي ٿي. هو پنهنجي روزناسي لکي ٿو.

”اڄ صبح هڪ عرصي کان هو مونکي هن خيال مان لذت محسوس ٿئي ته منهنجي دل ۾ خنجر ڪهايو پيو ويهي.“

ڪافکا جو ڪجهه به لکيو آهي انتهائي ڊپ ۽ دهشت جي حالت ۾ لکيو آهي ۽ رونا لڊ ڪري جي چواڻي اها دهشت جنون جو ئي ٻو نالو آهي. مرڻ کان اڳ ڪافکا وصيت ڪئي هئي ته هنجون سڀ لکڻيون باهه جو بک ڪون وڃن. هنجي دوست ميڪس بروڊ

هنجي وصيت تي عمل نه ڪيو. هنجا ٽي ناول ”آسٽرڪا“ ”مقدس“ ”محل“ ڇپائي پڌرا ڪيائين. اهي ٽيئي ناول اڻهروا آهن. ”مقدس“ جي پڇاڻي ضرور ٿيل آهي پر اها ائين اچي ٿي ٿيل آهي جو پڙهڻ جي تسڪين نٿي ڏئي هڪ ڦاڪا جا انگل هڪ سٺو قول ۽ روزناما به محفوظ ٿيل آهن جن مان هن جي نظريه حيات جي پرک پوي ٿي. هو لکي ٿو: هر شئي حواسن جو ڌوڪو آهي.

ڪٽنب، دفتر، دوست، بازار، عورت سڀ ڌوڪا آهن. جيڪي ڪڏهن ويجهن اچن ٿا ته ڪڏهن پري ٿي وڃن. ويجهي ۾ ويجهي سڃاڻي اها آهي ته آئون هڪ تهه خانسي ۾ بند ڏيوار مان سٺو هٽي رهيو آهي. جنهن جون نه دريون آهن ۽ نه دروازا.

انهي نراساني ۽ بيچارگي جي حوالي سان مارٽن بيوبر لکيو: ”ڪافکا جي ”دروازي“

ماڻهوءَ جو مثال جيڪو ڪو وڏي دروازي جي سامهون آس نڳو ويٺو آهي. اهو دروازو سڄي جي دنيا ۾ وٺي ويهي ٿو. هو ان ۾ اندر وڃڻ جي اجازت گهرندو رهي ٿو پر ناڪام نٿي ٿو. آخر هنجي موت کان ڪي گهڙيون اڳ پڌرايو ويهي ٿو ته هي دروازو هن لاءِ ئي کليو رکيو ويو هئو. بس دروازو هٿي به کليل آهي. اهڙي طرح هر شخص جو پنهنجو دروازو آهي جيڪو هن لاءِ کليل رهيو پر هو ڇاڻي نٿو ۽ نه ڇاڻڻ جي لائق آهي. ڪافکا جي ٻن ناولن ”محل“ ”مقدس“ ۾ انهي مثال جي وضاحت ملي ٿي. ”مقدس“ زمان/وقت جي دوري آهي ۽ ”محل“ ۾ مڪان/هند جي. (ڪافکا ۽ يهوديت)

ڪافکا ۽ مذهبي مائٽو ۽ بڪو يهودي هئو. هو مذهب ڊپ کي هڪ ڀري لاءِ اڻ ٿر سمجهيو.

”دهشت ڊپ صرف منهنجي قدر نه آهي ۽ اها منهنجي ذاتي همت آهي بلڪه روز ازل کان سڄي ايمان ۽ يقين رکڻ وارن جي دهشت آهي.“

انهي قول مان پتو پوي ٿو ته ڪافکا ڪرڪڙ ڊڄندڙ ڊڄندڙ ڊڄندڙ هو. ڪرڪڙ ڊڄندڙ هو ڪتاب ”مصف“ هن جي اپياس هيٺ رهندو هئو. هن جو (ڪافکا جو) دهشت وارو مذهبي تصور ڪرڪڙ ڊڄندڙ کان ٿي ورتل ٿو ڄاڻجي. ڪافکا جي لايعنيت جي سمجهڻائي ڏيندي ميڪس بروڊ چوي ٿو ته هنجون لکڻيون سولائي سان سمجهه ۾ نٿون اچي سگهن ڇو جو هو سٺين سڏي ڳالهه ڪي به ڏوسرين، پيچيده ۽ تضاد واري انداز ۾ بيان ڪري ٿو. ڪوئيءَ واري ڪهاڻيءَ لکيو.

”ڪوئيءَ چيو هئا افسوس دنيا ڏينهن ڏينهن سوڙهي ٿيندي پئي وڃي. شروع شروع ۾ اها ايتري ڪشادي هئي جو مونکي ڊپ هئو ته هميشه ڊوڙندي ڊڪندي وهنديس. مونکي اهو ڏسي خوشي ٿي ته منهنجي ساڄي ڪاٻي ۾ واريون آهن. پر اهي ديوارون هاڻي ايتريون ويجهيون اچي ويون آهن جو آئون آخري ڪوڏسي ۾ پهچي ويهي آهيان جنهن ڪنڊ ۾ ڳوڙ ڪسي آهي جنهن ۾ ڳوڙي وڃڻ تي مجبور ٿي پوندس.“

پليءَ ڇو، ”توڪسي صرف رستي بدلڻ جي ضرورت آهي.“ هنکي هڙپ ڪري ويهي.

هڪ هنڌ لکي ٿو. انهي متعلق مائٽو هڪ دفعو چيو، ايتري هڪ ڇو آهي. جيڪڏهن توهان علامتن کي سمجهو ته

خود علامت ٻڌجي ويندا ۽ روزمره جي پریشانين کان بچي پوندا. ۱۰
 ٻي چيو - ”آئون شرط لڳايان ٿو ته اها ۱۰ هڪ علامت آهي.“
 پهرين ۱۰ - ”تون ڪٿي وئين.“

ٻي چيو - ”هر بدقسمتي سان علامتي طرح.“
 پهرين چيو - ”نه حقيقت ۾.“
 علامتي طرح ته تون هارائي وئين.“

انهي تضاد گذرڻ لاءِ علامت جي وضاحت ڪندي ڪامو هڪ اهڙي نسي مثال کان ڪم ورتو آهي. چيو ٿو -

”ڪاڪا فضول پئي جي وضاحت ۾ ربط ۾ ترتيب کان ڪم وٺي ٿو. توهان انهي ٻاڳل جي آڪائي تي ته ٻڌي هوندي جيڪو وهجڻ جي حوض ۾ مڇيون جهلسي رهيو هئو. هڪ ڊاڪٽر هن کان نفسياتي علاج لاءِ سوال ڪيو، ۱۰ ڇا مڇيون ڪنڊيءَ کي چهي رهيون آهن؟“

ٻاڳل وڏائيءَ واري لهجي ۾ چيو ”اڙي بيوقوف. نه اهي نه وهجڻ جو حوض آهي.“
 مڪس بروڊ چيو ته رڳو ڪهاڻين ۾ ئي نه پر عام ڳالهه ٻولهه ۾ به ڪاڪا جو اهو ڍنگ هئو. هڪ ڏينهن هن مڪس کان انهي ڳالهه جي معافي گهري ته هن هنجو اهايو وقت ضائع ڪيو. ”انهي لاءِ مونکي معاف ڪج. ڇو جو آئون ٻئي ٻانگي معاف نٿو ڪري سگهان.“
 پنهنجي بيماريءَ دوران هڪ ڏهاڙي ڪاڪا ڊاڪٽر کي چيو -

”مونکي ماري ڇڏ، جي نه ته تون منهنجو لافل سڏين.“
 ڪاڪا جي ناولن ۽ افسانن کي ناسي جرمني ۾ مقبوليت حاصل نه ٿي سگهي ڇو جو ناسي

يهودين ۱۰ انهن جي لکڻن کي ڏڪار جي نظر سان ڏسندا هئا. مهاڀاري لڙائي جي بچائيءَ تي هنجي ناولن جا ترجما اولهه جي ڪيترن ئي زبانن ۾ شايع ٿيا ۱۰ هنکي وڏي شهرت حاصل ٿي ويئي. جنگ کانپوءِ جي ڊنل يورپ ۾ ڪاڪا جي دهشت، خوددشمني/هاڻ ويريپڻو ۽ لاءِ علامت کي انهي ڪري مقبوليت حاصل ٿي جو جنگ جي تباهيءَ کان سڀ ماڻهو ڏاڍا ڊنل ۽ هيسيل هئا. مغربي ادب ۾ انهن ڏينهن لاءِ علامت ۽ لاءِ علامت جي نسي ۽ ادبي تحريڪن کي واڌ ملي رهي هئي. انهن حالتن ۾ ڪاڪا جي ناولن جي وڏي واڪ آجيان ڪئي ويئي ۱۰ انهي ماراه ۽ واکاڻ ۾ زمين آسمان ملائي هڪ ڪيو ويو. پورا حقيقت پسندي هنکي پنهنجي صف ۾ شمار ڪيو، حالانڪ ڪاڪا جي زندگي ۾ اها ترڪيب جڙي نئي نه هئي. جيڪي ماڻهو ذهني سڪون جي ڳولا ۾ مذهب ڏانهن موٽي رهيا هئا تنکي ڪاڪا ۱۰

روحانيت جو پڻه مليو. فرانسيسي ادب ۾ جڏهن موجودهيت پسندي زور ورتو ته ڪاڪا ٽي ڪرڪ ڪارڊ جي اثرن جو جائزو ورتو ويو ۽ ڪو هنکي وجودياتي لاءِ علامت جو جهنڊو جهولائيندڙ قرار ڏنو. ڪن تنقيدنگارن ڪاڪا کي حاضر دور جو دانتي، گونٽي ۽ شيڪسپيئر مڃيو آهي، ڇو جو هن، هن دور جي داخلي اذيت جي ترجماني ڪئي آهي. هڪ نقد هنجي ۽ تروست ۽ جوائس سان ڪريو ۽ ٻيو هنکي ٻو ۱۰ دوستو وڪي جو مٿ سمجهيو.

هنجي هم وطن راڪي ۽ هنجي وچ ۾ هڪجهڙا قدر تلاش ڪيا وڃن ٿا. هن جو فرانڊ ۽ هرل سان ۱۰ رابطو ڪنڊيو هو آهي. ايرڪ فرام هنجو نفسياتي جائزو

ورتو آهي ۽ هلمٽ - هرز ڪسي ڪاڪا. هر هنڌ جنسي علامتون ڏسڻ ۾ آيون آهن. آڊن هنجي ماحولياتي بھلو ڪسي چئو ڪيو آهي. ايسودواس جو خيال آهي ته ڪاڪا جي ناولن کي هنجي نقدن، جيڪي هر ڳالهه ۾ نفسياتي ۽ عمراني اثرن جي کوجنا ڪندا رهيا آهن، پنهنجون من گهڙت، معانون ڏيون آهن. انهن سٺن اڳواٽ قائم ٿيل نظرين کي انهن ۾ ڏيئي پنهنجي خيال مطابق نتيجا ڪڍيا آهن. نفسيات ۽ عمرانيات جي اصولن کان اڻ ڄاڻ هئڻ ڪري انهن جي ترجما نسي ڦٽڪري ۽ مٿ ڇري آهي. ڪاڪا جي شهرت ڏي هاڻي گهرڻ لڳي ويئي آهي. جڏهن کان هنجي روزنامي مان هنجي چرياب واري دهشت جي ٻڌرائي ٿي آهي ته ناول ۾ گونٽي يا دانتي جي آفقي نقطه نظر ڪسي نٿو ڳوليو وڃي ۽ انهن جي اجائي قابيل ڪري انهن مان اجايون رمزون ۽ راز ڳوليا وڃن ٿا. ايڊينڊ ولسن نهايت ڪلسي دل کان ڪم وٺي هنکي ٻي درجي جو ناول نگر سڏيو آهي. البته جيڪي حلقا اڄ به لاءِ علامت جا پرچار ڪن آهن سي هنجي عظمت کي پيرائڻ لاءِ اصرار ٻڌيو بيٺا آهن. پنهنجي لاءِ علامت جو جواز هنجي چرياب واري دهشت ۾ پائڻ ٿا. ۱۰ هن وانگيان پنهنجن ڪهاڻين ۾ انسان جو ڏڪر ڀلين، ڪتن، ڪوئن، بانڊرن ۾ مڪين جي حوالي سان ڪري نام نهاد ابدي عدالتن جي نشان دهی ڪن ٿا. جوڊ جي لفظن مطابق اهي ماڻهو مشاهري نسي پائي ڇاڇوئين ٿا ۽ پنهنجي پر ۱۰ ٻڌائين ٿا ته اسان ته سنجي جي اونھان ۾ بهجي ويا آهيون. ستم مٿان ستم هيءَ آهي ته هڪي چڱا سوچارا

صحيح دماغ وارا ليڪ
 "جديدت" جي انهي خلت
 ڪالڪا جي نموني جي منجهه
 منجهه ۽ جديد ڪي ڪان ڪم
 وٺن ٿا.

انهن جي حالت انهي منهن
 منڍي مالهو وائڳي ڀوڳ جهڙي
 آهي جيڪو ڪنهن چرني جو
 نقل ڪندي ڪلٽيون ڪائڻ
 شروع ڪري ڏئي. ڪالڪا جي
 نالي کي مٿي ڪڻڻ ۽ يهودي ليڪنگن
 خاص طرح مارڻ ڀرور ۽ ورلڊ
 وغيره جو وڏو هٿ آهي ۽ هنن
 ڪالڪا کي مائسي الهاد جي
 مقابلي ۾ مذهب جو جهنڊو
 جهولائيندڙ قرار ڏنو آهي. جڏهن
 ته ڪالڪا جنهن مذهب جو
 پيڙهڙو آهي سو بدترين لهر جو
 صيهونيت آهي. جنهن جي پڙه
 ئي تنگ دلي، تنگ نظري،
 تعصب، اگرائي ۽ جنون تي ٻڌل
 آهي.

ڪالڪا جي ناولن تي
 مونجهاري، ڊپ، نراسائي ۽
 لائقيت جي فضا ڇانيل آهي.
 آسٽن وارن ڇيو آهي.

ڪالڪا جي دنيا ڪنهن
 صحيح دماغ شخص جي دنيا
 نه آهي. هن دنيا ۾ ٻڌڻا آهي،
 لهر آهي جهڙوڪر ڪو مالهو
 مٿي پر ٻهي ڏسي رهيو هجي يا
 ڪنهن ڪريل آئيني ۾ پنهنجي
 ٿيڙي صورت ڏسي رهيو هجي.
 ڪالڪا کي سندس ٽن

ناولن جي ڪري مشهوري ملي
 جيڪي هن جي منشي پهاڻاڻ
 شايع ٿيا. "آرميڪا" "مقدمو"
 "محل". انهن ٽن ناولن ۾
 برسرار، منجهيل ۽ بي ربط انداز
 ۾ فرد کي الجھاتل ٿوڻ خلاف
 ڪشمڪش ڪندي ڏيکاريو ويو
 آهي. نتيجا ڪردار نفسياتي خلل
 جي شڪار آهن ۽ مريض جهڙا
 آهن جيڪو هرل انهي وچار ۾
 رهي ٿو ته هر شخص سون ڪي

ايڏائڻ چاهي ٿو. منهنجي خلاف
 مارڻ سٽي رهيو آهي. مونهنجي
 ايڏائيندڙ ۽ مٽائيندڙ جي ميدان
 نٿو ڪري سگهي پر هنکي هي
 ويساهه ويهي ويو آهي ته
 نه ڪو شخص ڪٿي نه ڪٿي
 هنجي ايڏائڻ جون سڌائون سٽي
 رهيو آهي. هن جي ناول
 "آرميڪا" جي مختلف ٻين ۾
 ڪو به ربط ۽ سلسلو نه آهي.
 انهي ڏس ۾ آسٽن وارن چويو
 ته جڏهن لاشعور جو اظهار ٿي
 مقصد هجي ته هٿ ۾ منطقيت
 ڪٽڻا لپندي. پر هتي ته ڪو
 به مقصد نه آهي، انهي ڪري
 مونجهاري جو رنگ وڌيڪ ڳوڙهو
 ٿي ويو آهي. "مقدمو" به اهڙي
 ريت ڪجهه چڙوچڙ والهن جو
 سڙو آهي. انجو هڪ ڪردار
 پيرسٽر عورت آهي جيڪا پهرين
 باب ۾ اچي غائب ٿي وڃي ۽
 ٻيو وري آخري باب ۾ اچي
 هلڪي جهلڪ ڏسڻ ۾ اچي ٿي.
 انهي جو برڪزي ڪردار
 جوزف ڪي (K) آهي جنهن تي
 مقدمو هلايو ويو آهي. جوزف کي
 ڪا به ڪل نه آهي ته هن تي
 مقدمو ڇو هلايو پيوڃي. مقدمي
 جي ڪارروائي مان به ڏوهه جي
 ثبوت جو ڪو به پتو نٿو پوي.
 نه ئي انهي ڳالهه جي خبر پوي
 ٿي ته خفيه عدالت هنکي ڇو
 سوڳهو ڪيو آهي. عدالت جو
 ڪمرو اونڌاڻو آهي جنهن ۾
 ججن جون صورتون به چڱي طرح
 ڏسي نٿيون سگهجن. آخر ۾
 سٺو لباس پهريل ٻه مالهو اچن ٿا
 ۽ تمام شائستگي سان جوزف کي
 چون ٿا، پلائي ڪري هلو. هو
 ڇپ چاپ انهن جي ڪٽيل وڃي
 ٿو. شهر کان ٻاهر وڃي اهي
 هن کي ماڻ ٿي ماڻ ۾ پئجي
 هڪ ڇپ تي ليٽائڻ ٿا ۽ نهايت
 سڪون ماڻ هن جي مٿي ڏڙ
 کان ڌار ڪري ڇڏين ٿا. سرن
 کان اڳ هو چوي ٿو "ڪٿي
 جيان".

هن جي ناول "محل" کي

مطلق طرح شاھڪار ۽ مڃيو
 وڃي ٿو ۽ هن ناول کي
 مابعدالطبعياتي، ذهنياتي ۽
 رزمياتي ناول چيو وڃي ٿو. هن
 ناول تي لغاشي جو رنگ چانيل
 آهي. بيڪس برود انهي ناول جا
 گهڻا فحش حصا ڪاٽي ڇڏيا
 آهن. اها لغاشي ڪليل آڪهاڙپ
 واري نه آهي جيئن هنري ملر يا
 لرننگ هيرس وٽ آهي بلڪه
 اهڙي لغاشي آهي جيڪا ناول
 جي ٽاڇي ٻيئي ۾ لهندي
 ويئي آهي. هن ناول ۾ جيڪا
 هوس پرور لغاشي چانيل آهي
 انجي ڪري هن جي اها مذهبي
 تاويل قبول ڪرڻ جهڙي نٿي
 لڳي ته جوزف ڪي (K) خدا
 تائين پهچڻ جي ڪوشش ڪندو
 رهي ٿو يا علامتي زبان ۾ ڪٿي
 هيئن چئجي ته "محل" خداڻي
 رهنمائي جو درجو رکي ٿو.
 ڪالڪا جي ڪهاڻين جو
 اڀياس هن جي جيون ڪٿا ۾
 روزنامي مان معلوم ٿيا آهن.
 انهي اڀياس کانپوءِ هن نتيجي
 ڪڍڻ کانسواءِ رهي نٿو سگهجي
 ته هو ذهني خلل جي انهي
 ڪيفيت جو مريض هئو جنهن کي
 شزوفرينيا SchizoPhrenia
 چئجي ٿو. انهي سبب جي ڪري
 هو سڀني حياتي ڊپ، گهٽي،
 اڻالڪائي، نراسائي ۽ غمگيني
 ۾ شڪار ٿي رهيو، انهي جي
 ڪري ئي هو پنهنجي خاندان
 ۾ معاشرتي ماڻ ٺاهه نه ڪري
 سگهيو. انهي نفسياتي مرض جا
 آثار ننڍپڻ ۾ ئي ظاهر ٿي ويا
 هئا. ان مان گذر سگهه ۾ مبتلا
 ٿي ويو ته موت جي خوف هن
 جي دهشت ۾ وڌيڪ ڪوڙاڻ ۾
 ڪام پندا ڪري ڇڏي. انهن
 حالتن ۾ لکيل قصن ۾ ڪهاڻين
 آفاقي يا مذهبياتي رسون ۽
 اهيان تلاش ڪرڻ جي بجاءِ
 انهن کي هڪ ٻيڪار ذهن جون
 تخليقون قرار ڏيڻ جو فيصلو
 صحيح ٿيندو.

سندس کلیہ جو اسٹی پی کاٹی
رہیا ہئا۔

وطن پرستي اسان جي
 ڪلاسيڪل ادب جو اهم جز
 بڻي رهي آهي. اسان جي
 سڀني ڪلاسيڪي اديبن،
 دانشورن ۽ شاعرن ان کي
 پنهنجي ايمان جو حصو سمجهيو
 آهي.

حمل جي عمر ٽيهن پنجنهين
 سالن جي هئي جو ميرن جي
 ٺاهيلن ۾ ناتفاقا هئا جو فائدو
 وٺي، فرنگين نهايت ئي، مڪاري
 سان، سنڌ پنهنجي قبضي ۾
 ڪري ورتي هئي، جيئن جو
 حمل کي اڳ ئي احساس ٿيل
 ٿو ڏسجي ۽ سندس گهرائي سان
 ڏسندڙ اک ان سڄي ماحول کي
 تازي ورتو هو. جنهن لاءِ عوام
 کي خبردار ڪندي چيائين ته:-
 ”هلي مٿي ۽ سر، مٿان ڪرين
 مهراڻ ۾“

ٻنهنجي ديسي ماڻهن کي،
ٻنهنجي ديسي ٻوليءَ ۽ ديسي
اهڙان، اصطلاحن ۽ سلامتن ۾
سمجھائڻ اسان جي ڪلاسيڪل
ادب جو هڪ خاص سول ۽ مٿو
ٻڌي رهيو آهي. سنڌي ماڻهو
چڱيءَ طرح سان ڄاڻي سگهي
ٿو ته ٻولي مٿي پرڳڻو مطلب
۽ مفهوم ڇا آهي؟ ۽ سو به
سھڻاڻ جهڙي مست اڻ ڄھل
۽ البيلي درياءَ ۾ جيڪو اسان
جيءَ ڌرتيءَ ۽ ڌرتيءَ ڄاڻو جي
ورق جو وسيلو آهي. جنھن جو
لڙاڻيل ۽ ميانجهڙو ٻاڻي اسان
جي، جيءَ جو جياو، ۽ اسان
جي ماءُ ۽ سرير کي سگھ ۽
سونهن بخشيندڙ آهي. جنھن لاءِ
حمل چئي ڇڏيو.

”حمل حب وطن جي - اندر
روح رهي
هيءَ وطن پرستي آهي، هيءَ
”حب الوطن من الايمان“ جي
ڪسو صفحو ۶۵

ملڪ جي سڀني
شاعري جو مجموعو
خاني جو پوڄو

احساس ڏياري، عملي جدوجهد جي ميدان ۾ آڻجي، ته جيئن وهي اٿن براريءَ کان پاڻ آڄو هڪڙن جي جاکوڙ ڪن. جنهن گهاٽه جو اسان جي شاعر ۽ اديب حمل فقير کي احساس هو ۽ کيس خبر هئي ته اهڙو اڻانگو سفر، ”برن جي بلائن“ جي مثال آهي. حمل هن معاشري ۽ سماج جي ڏاڍن مڙسن يا ظالمن قوتن کي ”بلائون برن جون“ ته سڏيو آهي.

■ بلائون ٻرن جـون - ڏسيو
ڪين ڏران .

حمل ڦٽي جي آڏو ان وقت
جي سنڌ جي سماجي بدحالي
۽ عوام جي مسڪيني هئي. ۽
جيڪا ان برابريءَ واري سماجي
حالتن جي ٽڪرائن ڪري وجود
۾ آيل هئي. سنڌ جو عوام ان
جانيه ۾ ڳڙهي ۽ ڳڙهي رهيو
هيو، ۽ ڏک ماڻهن جا ڏاج
ٻنهي چڪا هئا. جنهن لاءِ
حمل جي واٽن ٺڪيو.

”ڈک مارن، ڈک کارن۔
ڈک ہٹ کلیجا کاون۔“

هن مان ثابت آهي ته حمل
نقير، جيڪو هڪ ڏاهو شاعر ۽
اديب هو، ان کي ماڻهن جي
پڪ، بيروزگاري ۽ بدحاليءَ جو
نه رڳو احساس هو پر اندر
هڪ پٽڙا عني، جنهن جا ڏک
چرني ڪرڻ واريءَ همد تائين

سند جي ضمير ۽ ضمير ۽ غلام دوستي ۽ انسان ذات سان پيار ۽ همدردي جا جذبا ۽ محبت آهن. ۽ سنڌيءَ ۽ ٺٽيءَ جي مزاج تي اهي ٺٽي عنصر سنڌيءَ سان سنڌيءَ طرح ئي انداز ٿيندا هئا رهيا آهن. ان لاڳو سنڌ جي همدردن جو دل ڦلاسافرو ۽ اديبن ۽ دانشورن ۽ شاعرن ٽنهن عنصرن جي پيغام کي پڙهيو، پرڏيو، پنهنجي وٽ ۽ وس آهر ان کسي عام ڪيو آهي. اهي ٺٽي اهڙيون وڻون آهن جن جي انسان ذات کي ملڪن ۽ دنيا کي، هن کان اڳ ۽ هن کان ۽ هر دور ۽ ضرورت آهي، هيءُ پيغام سنڌ ڏرتي جي ميراث آهي ۽ هيءُ پيغام سنڌ جي ضمير جي ضمير جو آواز آهي. هيءُ عالمگير امن، اتحاد ۽ خوشحاليءَ جو پيغام آهي. هن پيغام کي اسان جي ڪلاسيڪل شاعرن ۽ اديبن ۽ عالمن ۽ رڳو چاتو، سچاتو پر ان کي هنن سان هٽايو، به آهي. ۽ ماڻهن کي سمجهايو به آهي. هن پيغام جي ڦهلاءَ ۽ پکيڙ ۽ گهٽ جو مقام سڀ کان مٿاهون آهي. جيتوڻيڪ ان جا شارح ۽ مبلغ پکيڙ ۽ کان اڳ ۽ پوءِ اسان جي ڪلاسيڪي ادب ۾ وڏي ڀاڱي ۽ مرتبي جا مالڪ ٿي گذريا آهن. جهڙوڪ سيون شاهه عنايت، خليفو نبي بخش ۽ مڃل سرمست ۽ شامي ۽ بيدل ۽ بيڪس ۽ حمل آهن. عملي ۽ سڌارن ۽ شاهه عنايت شهيد، مخدوم بلال ۽ ٻيا ئي گذريا آهن.

هن ٻيڻام جي منفيوم ۽
مقصود جو معور هي رهيو آهي ته
مردن-يا کي اسن جو رستو
ڏيکارجي، وطن سان آڳاٽو
رڪجي ۽ هيٺي ۽ پيڙهي-ل
لاڙ واه-ر وسيلو ٿجي.
کين پنهنجي اهديت ۽ مقام جو

نانڪ جو اصل نسل

ڊاڪٽر نواز علي شوق

(يونان جا مشهور ورپر امانگار)

ڊرامي جا گهڻي ڀاڱي ۾ ۾ قسم بيان ڪيا ويا آهن. هڪ ڏک وارو ۽ ٻيو خوشيءَ وارو. هتي يونان جي مشهور ٽريجيڊي ۽ ڪاميڊي ڊراما لکڻ وارن جو مختصر احوال پيش ڪجي ٿو:

ڊورين ۽ آءِ اوئين

قديم زماني جي يونان ۾ ۾ معزز قومن آباد هيون. هڪ ڊورين ۽ آءِ اوئين. ڊورين، هڪ ترقي يافته ۽ رڪنڊڙ ۽ جنگجو قوم هئي. جنگ جون ڳالهون سندس طبيعت ۾ ايترو تـمـ ملي ويون هيون جو سندن عام ڪچهري ۾ ڄڻ جنگ جو ميدان معلوم ٿيندي هئي. ڊورين بهار جي وڻندڙ موسم ۾ ”باڪس“ جي ٻوڙا وارو ميلو وڏي ڌوم ڌام سان ملهائيندا هئا. هر سندن ناچ ۽ گاني تي ساهين وارو رنگ ايترو ته چانيل هوندو هو جو سندن ناچ ۾ ڄڻ فوج جو ڪوچ ڪرڻ معلوم ٿيندو هو. سندن راڳ ٻڌڻ وقت ايئن معلوم ٿيندو هو، ڄڻ ڪو جنگي نظم پڙهي رهيو آهي. سندن گيت بلڪل وحشيانه هوندا هئا، جڏهن آءِ اوئين ساڻن گڏ اچي رهيا ته انهن باڪس ٻوڙا ۾ پنهنجا گيت به شامل ڪيا، جن کي هو پنهنجي زماني ۾ ”ڊيٽي ريمب“ چوندا هئا، جيڪي باڪس ٻوڙا ۾ نچندا هئا ڳائيندا هئا تن کي ڪورس چيو ويندو هو.

ايري ان: ۵۸ قبل مسيح: ڪورنٽ جي هڪ شاعر

۽ ڪرائسٽي ايڊري ان انهن گيتن جي سڌاري طرف ڌيان ڏنو. ٽريجيڪ ڪورس ايجاد ڪيا. جن ۾ اٽڪل پنجاه ماڻهو شامل هوندا هئا، جي باڪس جا مددگار پنهنجا هئا. ۽ ڪريون جون ڪلون هائڊي ڪرائيندي وڃائيندي قربان ڪه جو طواف ڪندا هئا. ان کان وڌيڪ هڪ ڀر قربان ڪندا هئا. ان قرباني جي پڪڙن ۽ ڪلن جي هڪجهڙي سبب انهن گيتن کي ٽريجيڊي چوندا هئا. يوناني زبان ۾ TROGUS جي معنيٰ آهي پڪڙ ODE جي معنيٰ آهي گيت. اهڙي ريت باڪس ٻوڙا جي ذريعي ٽريجيڊي وجود ۾ آئي.

ٽس پس ۵۳۵ ق - م

هيءُ يونان جو هڪ مشهور شاعر ۽ ڊرامي جو مؤجد هو. هن باڪس ٻوڙا جو هڪ نئون باب کولي، حقيقي ڊرامي جو بنياد وڌو. ڪورس جي لاڳيتي ڳائڻ سبب ماڻهو بيزار ٿي ويندا هئا. خود ڳائڻ وارا به لڳتا ڳائي ڳائي ڳائي ڳائجي هوندا هئا. انهيءَ ڪمزوريءَ کي دور ڪرڻ لاءِ ٽس پس يوناني ديوتا مان ڀلائي وڌي، ڊرامي جي طرز تي ڪجهه ڪهاڻيون لکيون، جن ۾ ٽس هو پڻ يا ڪو ٻيو شخص ڪا تختي تي بيٺي به، سائين ٿي پڙهيندو هو. ان وچ ۾ ڪورس وارن کي ساهي پڻ جي وڏي ملي ويندي هئي انهن ڪهاڻين ۾ ٽس ايوي سوڊ چيو ويندو هو.

فري نيكس

ٽس پس جيڪو ڪم پنهنجي هٿ ۾ کنيو هو، تنهن کي توڙي ٽئين پنهنجي ڏم سگهيو. سندس هڪ شاگرد فري نيكس پنهنجي استاد جي ان ڪم جي ۾ پورائي ڇڏي ۽ هڪ ڪم ڪيو. هن ڏٺو ته ڪورس ٻڌي ٻڌي ماڻهن جا ڪن ٻڄي يا آهن ۽ هينئر هو ان سان صفا بيزار ٿي چڪا آهن، تنهن ڪري ڪنهن شيءَ اچي ڪئي وڃي. هن سوچ ويجهو ر کان پوءِ نو ٽريجيڊيون (الهيه ڊراما) لکي تيار ڪيون، جي هڪ ٻئي پٺيان هڪ ٻئي ڏيکاريون ويون. پر ڪورس به پنهنجي ڪم تي جاري رهيو. ڪورس يا ايوي سوڊ ۾ اڳ عورتن شامل نه ٿينديون هيون، پر هن اها ٻڌندي ختم ڪري ڇڏي ۽ رتن کي به ڪورس ۾ شامل ڪيو ويو. ان دور ۾ يونانين کي اهڙو غرور هو جو هو پاڻ تي ڪنهن جي نڪته چيني برداشت نه ڪندا هئا. اهڙي ناموافق حالتن ۾ فري نيكس جي هڪ ٽريجيڊي ”گرفتاري (هيوپ) سالي ٽس“ ٻڌائي ۽ ڏيکاري وئي. ان ٽريجيڊي ۾ يونانين تي خوب لعنت سلاست ڪئي وئي هئي. بس پوءِ ته سڄل ڪهڙا رام سڄي ويو. هر طرف کان روئڻ پڻ جا آواز اچڻ لڳا. آخر ٽريجيڊي بند ڪئي وئي. فري نيكس تي ڪيس هليو ۽ شش هڪ هزار درهم ڏنڊ وڌو ويو. سندس اها ٽريجيڊي ضبط ڪئي وئي. جڏهن فري نيكس ڏٺو ته هينئر ڳالو تمام خراب ٿي چڪي آهي، تڏهن هن هڪ ٻي ٽريجيڊي لکي، جنهن ۾ هن يونانين جي بعد تعريف ڪئي. ان ٽريجيڊي کي وڏي مقبوليت حاصل ٿي ۽ اهڙي ريت

فرید کس یونانین جو پسندیدہ
شاعر بنجي ويو.

ايسی کاٿی لس :

هيءُ يونان جو مشهور شاعر هو.
هن ڊرامي جي اصلاح ۽ وڌا
ڪارناما سر انجام ڏنا ۽ جهڙي
ریت ”ٿس پس“ ڊرامي جي
فن جو موجد آهي، اهڙي طرح
باقعدہ ڊرامي جو بنياد وجهندڙ
ايسی کاٿی لس آهي. هن
ڪورس کي گهٽ اهميت ڏني
۽ ان جي بجاءِ مڪلمن کي
خاص اهميت ڏنائين. ان کان
اڳ صرف هڪ ايڪٽر اچي
تقرير ڪري هليو ويندو هو پر
هن هڪ وقت ۾ ٻن ايڪٽرن
جو هجڻ لازمي قرار ڏنو ۽ هن
ان ڳالهه تي به زور ڏنو ته هر
ايڪٽر پنهنجي حيثيت مطابق
ڪهڙا بهري عوام آڏو اچي، هن
ستر ترجيدون لکيون. پاڻ به
سڌو ايڪٽر هو، چون ٿا هڪ
ڀيري پنهنجي هڪ تسريجدي ۾
منهن تي ڪاٺو هڻاڏو پوانتو
پوتو ۽ ڇهائين هو هو جڏهن ڀارت
ڪرڻ لاءِ عوام آڏو آيو ته سندس پوانتو
منهن ڏسي، ڀار ٻپ ۾ سري ويا
۽ ڪترين هٿ ڀرين عورتن جا
ڀار ڪري پيا.

افسوس جو سندس پيا سڀ
ڊراما زماني جي لاهين ۽ ڏهين
جي نذر ٿي ويا، باقي ايسی سندس
صرف ست ڊراما بچي ويا جي
ڪافي مشهور آهن. سندس ٻين
ڊرامن جا اڄ صرف نالا رهجي
ويا آهن.

سندس ڊراما بعد دهشت ناڪ
هوندا هئا. مذهبي اڳواڻن جا
ڪڏا ڪرنوت ظا هر ڪري،
کين خوب خوار خراب ڪندو
رهندو هو. سر بازار کين سڏيون
ٻڌائيندو هو ۽ سندن ويچارا
ڪڍي کين خوار خراب ڪندو
هو. هو نه صرف هڪ وڏو ڊرامه
نويس ۽ اداڪار هو پر بهادر

سڀني به هو. هڪ ڀيري
هڪ بيلڪ جلسي ۾ جڏهن
ترجيدني نويسي جو ان ۾
سندس هڪ حريف هم عصر شاعر
”سوفوڪليس“ کي ڏٺو ويو ته
کيس سخت صدمو پهتو ۽
دل برداشت ٿي ڪيڏانهن هليو
ويو.

سوفو ڪليس

حقيقت هيءُ آهي ته
ابتدين ڪوششن جي باوجود
ڊرامي ۾ اڃا وڌيڪ
اصلاح جي ضرورت هئي ۽ اهو
ڪم ”سوفوڪليس“ جي مٿان
ٿيو. هن يوناني اسٽيج تي
ڪيتريون ئي نيون ڳالهون رائج
ڪيون. هن اها قاعدو مقرر ڪيو ته
اسٽيج تي هميشه ٻن بجاءِ ٽي
ايڪٽر موجود هئڻ گهرجن ۽
سندن پوشاڪ ٻڙ ڪيدار هجي.
سوفوڪليس سورهن سالن جي ڄمار
۾ ڊراما نويسي شروع ڪئي ۽
ڪل ۱۳ ڊراما لکيائين.
هن ”اوڊي پس“ بابت جيڪي
ٽي ترجيدون لکيون، سي هن
لحظ کان قابل غور آهن ته انهن
جو اثر يورپ جي ڊرامي تي
تي پيو. ”اوڊي پس“ جي
ڪهڙي ۽ هيءُ ترجيد آهي
ته هڪ هٿ پنهنجي سڳي ماءُ
سانڻا ي ڪري ٿو ۽ پنهنجن ٻن
جوڙيءَ ۽ ٻيءَ پنهنجي ماءُ جو
سڙس ۽ هٿ ۽ پنهنجي ٻيءَ
رقيب ۽ قاتل بنجي ٿو. هيءُ
عجيب ۽ غريب ترجيد يونان
جي هڪ اعليٰ ترجيد شمار ڪئي
وڃي ٿي ارسطو جهڙي شخصيت
به ان جي تعريف ڪئي آهي.
ان کان علاوه اها به هڪ حيرت
۾ وجهندڙ ڳالهه آهي ته قديم
روم ۾ سڪا، مذهب فرانس ۾
والٽس ۽ انگلنڊ ۾ ڊرائيڊن
جهڙن برگزيده شخصن، ان
قسم جون ترجيدون لکڻ تي
لغز ڪيو آهي.

ان مان اهو نه سمجهيو وڃي
ته سوفوڪليس ڪو لڇو يا بدعاش
هو. حقيقت ۾ هو نهايت ئي
شريف انسان هو.

هو عمر جي آخري ڏينهن
قائدين ڊراما لکندو هيو. جڏهن
سندس عمر سئو سالن کان وڌي
وئي، تڏهن سندس ناخالق هٿ
مٿس تهمت پئجي ته هو
هينئر هوش نه آهي، بدحواس
ٿي چڪو آهي. سوفوڪليس
عدالت ۾ جواب ڏيو ته پنهنجي
نازي تصنيف يعني ”اوڊي پس“
جو ٽيون جلد پيش ڪيو. عدالت
فيصلو ڏنو ته ۱۱ جو شخص
ههڙو شاهڪار ڪتاب
لکي سگهي ٿو، تنهن کي چرو
سڏڻ وڏي حماقت آهي.

يورپي دور

ان زماني ۾ يورپ ٻڌيز جو
به وڏو نالو هو. سقراط سان سندس
دوستي هئي. هن ان دور
جي ماحول مطابق ۷ ڊراما
لکيا. هو پهريون شاعر آهي،
جنهن اسٽيج تي فلسفيا ڳالهون
پيش ڪيون. هن ترجيڪ شاعر
۽ ڊراما نويس جو موت به هڪ
وڏي ترجيد آهي، هڪ
ڀيري شڪار گاهه ۾ شڪاري
ڪتن مٿس حملو ڪيو ۽ سندس
جسم ٽڪرا ٽڪرا ڪري
ڇڏيائون.

يونان جو عظيم قابل احترام
شاعر، فوج جو جنرل ۽ ماهر
رهواسي، آخري عمر تائين
اسٽيج تي ڀارت ڪندو رهيو.

سڪندر اعظم

سڪندر اعظم جي دور
حڪومت کان اڳ ائينز ۾
۱۴ ترجيدون تصنيف ٿي
چڪيون هيون. سڪندر جي
زماني ۾ سڪندريه عالم ادب
جو مرڪز ۽ ڊرامي جو
ڳڙھ بنجي چڪو هو.
اڪثر محققن جو خيال آهي ته

بقايا: گداگري

هر مون هاڻي عهد ڪيو آهي ته خواه بکيوني مري وڃان، پر ڪنهن کي نه هڪ ڪوڙي ڪهاڻي ٻڌائي، بيوقوف ڪونه بنائيندس. توهان جي شخصيت مونکي نئون رسو ڏيکارهيو آهي..

”ٺيڪ آهي، منهنجاءو ست، هر هڪ کي محنت ڪري ٿي. پنهنجي روزي ڪمائي کائڻ گهرجي. مون ڏانهن نهار. صبح ڇهن بجي کان شام جو ڇهن بجي تائين، وڏي جانفشاني سان ٿو ڪريان ۽ پنهنجي ضرورتن کي پوري ڪرڻ ۽ ڪنهن جو محتاج نه آهيان. توکي به گهرجي ته باقاعدي محنت ڪرين.“

”هلدا، فقير چوڪري کي سڏيو ۽ چيو، ”مير تي هن همراهه لاءِ کاڌو به رک ۽ هڪ بوتل به آڻ.“

چوڪريءَ جهلندي کاڌو رکيو ۽ بکيل گارشا کاڌي تي ڪري پيو.

وہا ۾ مون سوچيو ته اوهان نه ڪيترن ئي ويلن کان بکيا آهيو. منهنجي ڪيسي ۾، انهيءَ سوني سڪي کانسواءِ هڪ ٻيو به معمولي ننڍو سڪو موجود هو. هيءُ ڏسو. گارشا پنهنجي ڪيسي مان اهو ننڍڙو سڪو ڪڍيو ۽ ڏيکارهيو. ”مون هي سڪو توهانکي ڏيڻ گهريو ٿي، پر غلطيءَ سبب، سونو سڪو ڏني ويس. هي سڪو اوهان خيرات ۾ وٺڻ چاهيو ته حاضر آهي.“

”نه، نه، ٻٽ، فقير سڪو هن ڏانهن موٽائيندي چيو، ”مون کان وڌيڪ، هن سڪي جي توکي ضرورت آهي.“

”توهان جي مرضي.“
”ها، نه ڪيترن ويلن کان بکيو آهين.“

هاڻو، سچ ڳالهائڻ پر ڪونه حرج نه آهي. آڳ ڏن هفتن کان هڪ جڳهه تي ملازم نه آهيان، پر بگهار ملڻ ۾ اڃا دير آهي.

بقايا: حمل جي شاعري

نشریح آهي، جيڪا اسان جي هر ڪلاسيڪي شاعر جي واتان ٿي آهي.

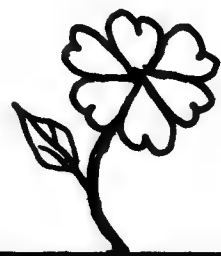
جيڪڏهن ٻڌائي جي واتان دوست ملڻا دلدار، عالم سڀ آباد ڪرين، نڪتو آهي ته ڪوڙيو حمل به ڪونه آهي. ان عالمگير دعا جي پيغام کي ورجائڻ ضروري ڄاڻندي چوي ٿو. آءٌ سارنگ آءٌ آهيون تنهنجي آري،

آتر، اوڀر ٻار ڏي، وار سڻو واءِ،
ته ٿر ٻر جاءِ بجاءِ، عالم آسودو ٿئي.

ڊرامي جو فن ڪندڙ ۽ سندس پيءُ جي حڪومت جي اثر ۾ هٻٻ ڀرپور ۽ ايشيا ۾ مقبول ٿيو ڇو ته جڏهن هو ڪو سڪ فتح ڪندا هئا ته اتي ڊرامي جا جشن ملهائيندا هئا ۽ اهڙي ريت اتان جي باشندن کي ڊرامي جو چڱو چڪائڻي ايندا هئا. ڪندڙ جي علم پروري سبب ڊرامي کي اوج ۾ ڪمال حاصل ٿيو. شاعر جو حوصلو وڌيو. انهن شاعرن مان ست ”صبح سياره“ جي نالي سان مشهور آهن. جن کي ٿرپارڪر لسڪن ۾ وڏو ڪمال حاصل هو. سڪن آهي ته عربن ۾ ”صبح سهاره“ جو خيال ”صبح سياره“ کي ڏسي پيدا ٿيو هجي.

ازاڪيل

هڪ سئو سال قبل مسيح ازاڪيل نالي هڪ يهودي، يوناني زبان ۾ هڪ ڊرامو لکيو. ان ڊرامي ۾ حضرت موسيٰ عليه السلام فرعون جي ڪشمڪش ۽ اسرائيلي قوم جي هجرت جا واقعات ڏيکاريا ويا آهن. ان ڊرامي جو مقصد اهو هوندو يهودين کي موسيٰ عليه السلام جي آمد جي خوشخبري ٻڌائي وڃي ته جيئن سندن حوصلا بلند ٿين ۽ کين اها ڳالهه ذهن نشين ڪرائي وڃي ته غلامي واري ذات ٿورا ڏينهن آهي. جڏهن حضرت موسيٰ عليه جن وري هن دنيا ۾ ايندا ته زماني جا سڄي فرعون مٽيءَ ۾ ملي ويندا.

تنگ نظري ۽ صرف پنهنجي دٻڳڙيءَ جي دعا گهرڻ، اسان جي هنن آدرشي شاعرن جي مزاج جي خلاف هو. جڏهن به هنن ماڻهن جي لاءِ پنهنجي اوڙي پاڙي جي لاءِ پنهنجي ديس ۽ ديس واسين لاءِ دعا گهري آهي ته سڄي دنيا کسي، سڄي منسار کي ۽ سڄي عالم جي آدم کي نه وساريو آهي. ڇاڪاڻ ته اهو اسان جي ديس جي خمير جي خمير جي مزاج وٽان نه آهي، سنڌ جي ماڻهن جي سڄي احساس، امنگ ۽ مزاج ۾ پنهنجي خبر ڪهرڻ کان اڳ، ٻئي جو خبر ڪهرڻ جي تمنا ۽ تسانگهه هوندي آهي.

دڪريڪ ديسرنامو

نصير مرزا

”ڪتاب ۽ صاحب ڪتاب
تي هڪ نظر“

پڻين ڪجهه سالن کان سنڌي ادب ۽ سفرنامن جو نهايت گهڻو ناماچار ٿيو آهي. خوش قسمتيءَ سان پڻين نبي ڪجهه سالن کان اسان جي مانوارن سنڌي ليکڪن عام مياهن کي ڏيهه - پرڏيهه جي ياترا جا موقعا مڙهي سوايا مليا آهن. ۽ انهن مان ڪن ليکڪن سڄاڻ ماڻهن، پنهنجي پرڏيهه جي سير سفر جا تجربا، مختلف عنوانن سان سينگاري، سنڌي ادب جي پڙهندڙن کي ڪتابي صورت ۾ ڏنا به آهن. سفرنامن جو سنڌي توڙي ٻي دنيا جي ادب ۾ هڪ وڏو ونڊ جڙي ٿو. اهو عام پڙهندڙ جيڪو سنجيده ادب ڏانهن اک کڻي نه ڏسڻ نٿو چاهي سفرنامي جي وسيلي، ادبي چوس ڪڍي ادب ڏانهن به وڌي اچي ٿو. ان لحاظ کان سفرنامو چڻ ادب کي پڙهندڙ جو تعداد ٺاهي ڏئي ٿو. اڄڪلهه ته، مختلف سنڌي ادب جي نقادن اها ڳالهه فرائديءَ سان مڃي به آهي ته پڻين ڪجهه سالن کان افسانوي مجموعن سان گڏوگڏ پڙهندڙن جو تعداد وڌائي ڏيڻ ۽ سنڌي سفرنامي جو به هڪ اهم ۽ پرور رول آهي پر سوال آهي ته، ادبي صنفن ۾ سفرنامي جي ڪهڙي تعريف ۾ مقرر ڪجي. ان جو جواب به نهايت سولو آهي. يعني آرٽسٽڪ ڍنگ ۾ لکيل صحافت کي سفرنامو چئي سگهجي

ٿو. صحافت ان ڪري جو سفرنامو ڪنهن به حالت ۾ ادب جي تخليقي صنف ناهي. پر فڪشن جي ٻين صنفن ناول، افساني سان سفرنامي جي ڀيٽ ڪجي ڏسي ته، ان جو دامن ڪجهه وڌيڪ ڪشادو نظر اچي ٿو ۽ اهو هن حوالي سان به ته هن صنف ۾ ليکڪ پنهنجا نجا ذاتي، شخصي، داخلي ۽ خارجي جذبا، تجربا ۽ مشاهدا بنا ڦيرڦار جي فرائدي سان بيان ڪري پڙهندڙن جي ڄاڻ وڌائڻ سان گڏوگڏ کين وندرائي به سگهجي ٿو. انسان ازل کان خاندان بدوش ۽ فطري طور تي نواڻ پسند ۽ نئون نئون دنياڻون ڏسڻ گهڻن ڦڙن جو شوقين رهندو اچي. پر سنڌ جي عام ماڻهو سان وري هيءَ ڏچو آهي ۽ گهڻن جي چاهنا جي باوجود، غربت جي گهڻائي ۽ ناڻي جي اڏائي ڪري ائين نٿو ڪري سگهي. اهڙين هاجيڪار حالتن ۾ سنڌي ٻوليءَ جو ڪو ليکڪ، ڪو سڄاڻ، ذهين ماڻهو ناڻو چيلهه سان پڌري، سڄو سفر ڪري، موٽي اچي سفر جون ساروڻون لکي ڪتاب پڌرو ڪري ٿو ته چڻ هو پنهنجي انهن عام ماڻهن تي احسان ڪري ٿو ۽ ڪي سفر نسا ڪري سگهن. تازو بازار ۾ آيل، هندستان جي سير سفر بابت سفر نامي ”ديس پرديس“ جي گوتمن ۾ گهمائڻ کان اڳي ننگ جي سڌ ۾ هلي ڇو نه اها اوک ڍوڪ ڪريون ته، ان جو ليکڪ مانوارو سليم قريشي آهي ڪهڙي

شي!! مشهور افسانه نگار به ناهي. ڪڏهن ڪنهن اخبار ۾ هن ڪو ڪالم به ناهي لکيو. ان لفظن جو چتر ڪار يا حسن پرست شاعر به ناهي. ته آخر آهي ڇو ڳالهه نهايت سٺين سنڌي آهي. يعني جيڪڏهن اوهان ادب دوست آهيو ته ضرور سندس نالي کان واقف هوندو جي نه آهيو ته پڌرو سليم قريشي حيدرآباد جي اهم ادبي ڪتابن جي مرڪز ”ادبيات“ جو ”روح رواڻ“ ۽ ”مشهور ڪتاب فروش“ آهي. اهائي ادبيات جتان ڪتاب، ڊائريون، نوٽ بڪ، ڪاغذ ۽ قلم خريد ڪري سنڌ جا اديب ۽ شعر ڪهاڻيون ۽ مقالا، مضمون لکي لکي دنيا کي الوداع چئي چڪا آهن. ۽ ڪي ڇوڻ وارا آهن سليم قريشيءَ جي حوالي سان منهنجي ذهن جي ڪلبن سان ۽ جيڪي ڳالهائون ڪورينٽن وانگر لکيل آهن، چاهيان ٿو هن سفرنامي ۾ ديس پرديس جي حوالي سان ٻاهر ڪڍندو هلاڻ.

سليم قريشي طبيعت جي لحاظ کان بيحد قربانجو ماڻهو آهي. جيتري قرب منجهان سائنس ساڻو ان کان ٻيڻو قرب ڏيندو. ٻاهران جيترو سلجهيل ڪلچرلڊ، بولسڊ، اندران اوترو ئي گجهو. هرڻ هماءَ وانگر وٺ نه ڏيندو. لفظي ڏي وٺ ۾ ٺاهڙ گهوڙي وانگر گهمائي گهمائي ساريندڙ شخص آهي. هي سليم قريشي! بقول سائين نثار حسينيءَ جي: ”اصل ڪنهن کي به وٺ نه ڏيڻ وارو.“

سليم قريشي جي ڪاوڙ ۾ به هڪ پنهنجو اسٽائيل آهي. لفظي ويڙهه ۽ سندس جملا ڏينپوءِ جي ڏنگ کان گهٽ ناهن هوندا. جرح اهڙي ڪڙي ڪساري لهجي ۾ ڪندو جو سامهون ويٺل ماڻهو ته بي بنا رڳيون ڪرڻ جي چڙهي ويندو. بحث

ٽوڙي عام ڳالهه ڀولھ ۾ ماڻھو سندس ساهون ٻيا لائونٽري وانگر ڦرندا. پاڻ ٻوڙلندو. يعني ڪانگ کي لڙ ۾ مڙو.

ڏٺو وڃي ته سليم قريشي پنداشي مسافر آهي، ڇو ته پاڻ صفر مهيني ۾ ڄائو آهي. وڏو ڇوڏا آهن. صفر جي مهيني ۾ جيڪو چمندو آهي، سدائين صفر ۾ هوندو آهي. قلم ڪوڙ نٿو لکرائي ته مون به سليم قريشيءَ کي گهڻو تشو سفرن ۾ ڇڪڻ ۾ ڏٺو آهي. ڪڏهن حج ڏانهن ته ڪڏهن سج هيٺان رستن تي. ڪڏهن پنڌ ته ڪڏهن ويسا تي. ڪڏهن ريل ۾ ته ڪڏهن جبل ۾. ڪڏهن هندستان سان ايندي ته ڪڏهن افغانستان ڏانهن ويندي. هڪ سان سليم قريشي جي وڏن منجهان ڪو ”قريشي صاحب“ ”خانم بدوش“ رهيو هوندو ۾ هن کي انهيءَ وڏي ٻڌڙي جي ئي چڱي آهي.

هي سفرنامو ديس پرديس سليم قريشي جو پهريون ۽ ٻيو ڀيرو ڏي ڪتاب آهي. ڪتاب جي منڍ ۾ سليم جي هيءَ اسٽيٽمنٽ ته: ”مون پنهنجي زندگيءَ ۾ ڪڏهن به ڪجهه نه لکيو آهي.“ حيران ڪري ٿي ڇڏي. اهڙو پختو ۽ سگهڙ هائي سان لکيل نثر ته اسان جا گهڻا مشهور نثر نگار به ناهن لکي سگهندا. جنهن معصوم، سادگي، سلوٽائي ۽ رواني سان سليم سنڌي ٻولي لکي ڏيکاري آهي سچ بچ ته تازيون وڇائي کيس داد ڏيڻ لاءِ دل چوي ٿي. ڊگهن ڊگهن بي ترتيب جملن جي ڀيٽ ۾ ننيڙا ننيڙا جملا ۾ هر جملي جو ڌانقو به مختلف. ڪن ۾ مزاح ته ڪن ۾ طنز. ڪن جملن ۾ ڪرب ته ڪن ۾ وري اداسيءَ ۽ ڀريو اظهار. مطلب ته سائين سان

ملندي شهر ۽ منظر ڏسندي ڪهندي جيئن محسوس ڪيو آهي، لفظن ۾ هوبهو آهي ئي ذهني ڪيفيتون رد عمل رکڻ ڪبا آهن. نثر ۾ اها خوبي فقط اهو ماڻهو ئي پيدا ڪري سگهي ٿو جنهن کي پنهنجي ٻولي تي چڱي دسترس هوندي آهي.

هن سان ائين ڪونه چوندس ته ديس پرديس لکي سليم قريشي سنڌي سفرنامي جو رخ پاڻ ڏانهن موڙي ڇڏيو آهي. پر سندس سفرنامي ۾ هي خوبي ٻين جي ڀيٽ ۾ پنهنجي نئين آهي ته هن گهمائڻ ڦيرائڻ سان گڏوگڏ سفر ۾ آيل خرچ کان به پنهنجي پڙهندڙ کي آگاهي ڏني آهي. انهي لحاظ کان هي سفرنامو نون ياترين جي لاءِ ڄڻ هڪ گائيڊ بڪ آهي.

ٽيڪنگ جي لحاظ کان هي سفرنامو جيتوڻيڪ روزنامي سا ڊائري جي انداز ۾ لکيو ويو آهي. پر بيان کي وٽر دلچسپ بنائڻ ۽ پڙهندڙ جو تڄسرو ڏانهن لاءِ انساني جي ٽيڪنگ کان به ڪم ورتو ويو آهي. يعني ٿورو اهم ۽ دلچسپ بيان ڪشي اڌ ۾ ڇڏي هي جملو لکن ته: جنهن جو احوال اڳتي هلي ڪندس!

ديس پرديس ۾ سليم جا مشاهدا گهرا، معصوم ۽ وڻندڙ آهن. بقول ڊاڪٽر الانا صاحب جي: ”ليکڪ منڍ کان ئي اها ڳالهه ذهن ۾ رکي آهي ته هو پنهنجي لاءِ نٿو لکي“ اهوئي ڪارڻ آهي جو، سليم قريشي جو انداز ڄاڻ ڏيندڙ ۽ پڙهندڙ کي اگر ڪان وٺي گهمائيندڙ آهي. بلڪل ان ڀار وانگي جيڪو حيرت ڀري حيراني سان بازار مان گهمي گهر موٽي پاڻ جيترو ٻين ڀارن کي حسرت سان ٻڌائيندو آهي. مون آڻ ڏٺو،

مون گڏهه تي هڪ ٻوڙو ۾ ٻار به ڏٺو. مون هي ڏٺو. مون هو ڏٺو وغيره. ديس پرديس جي مطالعي سان معلوم ٿئي ٿو ته سليم قريشي هندستان ۾ هڪ مهينو کن رهي هڪ مڪمل ۾ پرسڪون زندگي گذاري آيو آهي ۽ مرڪنڊر سڪ سان همدست ڄاڳوٺ شهر منظر ۾ ماڻهو ڏسندو مختلف اسٽيشنس تي بيٺل ماڻهن کي ”هه“ ۽ ”هه“ ۾ ڇوڏو سنڌ موٽيو آهي.

ڏٺو وڃي ته سليم صاحب هي سفرنامو شاعر ۾ ٻار جي حساس اک سان ڏسي پيو لکيو آهي. ڪٿي ڪٿي ته هن اهڙا معلوماتي مشاهدا لکيا آهن جن ڏانهن ڪڏهن ڌيان ئي ناهي ويندو. مثال طور: قوهاري جو ٻائي ستر نوٽ مڙي وڃي هيٺ ڪري ٿو.

ميٽا بازار ۾ ۲۴ دڪان آهن. تاج محل جي چوڌاري مڙي گل ۱۶ گيلريون آهن. هاليڪا بازار جي ڏاکڻ ۾ ۲۸۷ ڏاڪا آهن.

وغيره... ان کان سواءِ هن سفرنامي ۾ سليم جو وڪ وڪ تي ٿاڻو نوت ڪرڻ پڻ سندس ذڪر ڪرڻ جهڙو مشاهدو آهي. مثال طور:

”اس ساڍي ڇهين وڳي آڪري بهتي يا ساڍي ڇهين وڳي ننڊ مان جاڳيس“ يا ”ڏين وڳي سمهي رهيس“ يا ”ڏهن وڳي مانسي ڪاڌي مين“ وغيره...

سليم جي سفرنامي جون هي اهڙيون خوبيون آهن جيڪي ٻڌائين ٿيون ته پاڻ نهايت حاضر دماغ ۽ سجاڳ اک سان هندستان گهميو آهي. مڙي جي ڳالهه وري به هي آهي ته، پنهنجي انهيءَ من پسند مشغلي

آزادي کانپوءِ سنڌي افسانوي

ادب جي اوسر

ليکڪ: شمس الدين عرساڻي

صفحہ: ۳۸

قلمت: سٺ رهيا

انسٽيٽيوٽ آف سنڌ ايجي جي اشاعت—سلسلي جو هي ڇهه-يون ڪتاب شمس الدين عرساڻي صاحب جي سالن جي پورهئي جو ثمر آهي، جيڪو هي ايڇ ڊي جي ٽيسٽ طور لکيو ويو. سنڌي افسانوي ادب جي ورهائڻي کان پوءِ ٿيل ترقي کي فري گهٽ مڪمل طرح سان سهڙي هڪ اهم دستاويز اڳيان آندو ويو آهي.

هن ڪتاب پڙهڻ سان، ان نتيجي تي تصديق ٿئي ٿي، ته سنڌي ادب معنيٰ ترقي پسند ادب، ماڻهن ۽ انهن جي مسئلن کان ڪڍيل ادب هائي ڪنهن ڪٽ ۾ ڪونه ٿو اچي ۽ لائق مصنف سمورا احوال سهڙڻ وقت سماجي ورثي کي پنهنجو ڪري، هر ادبي لاڙي کي اولهه جي اثر ۾ مڪاني، سياسي، ثقافتي ۽ معاشي حالتن جي لاڳاپي سان ڏٺو آهي. ان سائنسي مؤلف جي پٽرائسي

يعني ڏانهن ۽ پسي ڳڻپ واري ڪرت ڪنهن مجبوري سبب نٿو پوري ڪري سگهي ته، انهي جو به ذڪر ڪري ٿو.

مانواري سليم قريشي جو لکيل هي سفرنامو ڏيس ٻڌيس هر لحاظ کان هڪ معياري ۽ سائين جهڙو ڪتاب آهي ۽ جيستائين هندستان يا ڪستان جون سرحدي راهون ۽ ٻانهون هڪٻئي لاءِ کليل آهن، ايندڙن ويندڙن هي سفرنامو هڪ سٺو رهبر ۽ وندرائيندڙ گائيڊ ثابت ٿيندو رهندو. هن سفرنامي جو ٽائٽل مشهور چترڪار فتح جي فن جو ڪرشمو آهي.

ڪتاب تي تبصرو

ڌار ڌار چنڊ ڇان ڪٿي آهي ان ڪري سڏين ٿي جي اديبن لاءِ هي هڪ سٺو ڪتاب آهي. انهن سڄي ڳالهين هوندي جيڪا هرڪو پڙهندڙ محسوس ڪندو، سا اها ته ڪتاب ۾ جيڪا ڀولي هڪم آندي وئي آهي ان تي هتان واري اردو اثر پاسي ٿو.

سنڌالاجي وارن اهڙو سٺو ڪتاب ڇواني سٺو هڪم ڪيو آهي.

فلسطين ۽ سامراج

ليکڪ: رنوف نظاماڻي

ڇپائيندڙ: جياپو پبليڪيشن

ڪراچي

قلمت: اٺ رهيا.

عالمي معاملن تي قلم ڪندڙ ليکڪ رنوف نظاماڻي جي هن ڪتاب جو مهاڳ ۱-م لاشاري جوليڪيل آهي، جنهن ۾ ڪتاب جي اهميت جي چنڊ ڇان ڪندي ڪتاب کي ساراهايو ويو آهي. ڪتاب جو ٽائٽل حق جي سوڀ جو پٽڙو اڇيان آهي. لبنان ۾ فلسطين تي وهيل تازي ويل جي پس منظر ۾ سڌي ۽ اٺ سنڌي طرح ڪهڙين ڌرين جو هٿ آهي، ۽ صيهونيت جو عالمي سامراجيت سان ڪيترو گهرو سڱ آهي تنهن بابت سنڌي ۾ هڪ اهم ڪتاب آهي. ٻي اهم معلومات جيڪا ڪتاب ڏني وئي آهي سا خود فلسطيني مزاحمت تحريڪ جي اندروني چنڊ ڇان آهي، جنهن موجب حقيقي انقلابي قوتن جي اڳواڻن ۽ فلسطينين جي منزل مائي وٺڻ واري راه ۾ ٿيل اؤسر تي روشني وڌي وئي آهي. هي سنڌي ۾ هڪ سٺو ڪتاب جو واڌارو آهي.

ڪندي هڪ هنڌ ۾—وي ٿو. حقيقت ۾ فن سماج جي ڪڪ مان پيدا ٿئي ٿو. ۽ ان جو چشمو سدائين مادي ۽ ارضي زندگيءَ مان لٽي ٿو.

مورهن بان واري هن ڪتاب جا پهريان نو باب افسانوي ادب جي تاريخ ۾ اؤسر تي لکيل آهن، جنهن ۾ ٻيوڪ ادب کان جديد سنڌي افسانوي ادب جي شروعات، انگريزي دؤر ۾ ناول جي ترقي، مختصر ڪهاڻي جي فن ۾ ٿيل تجزيي ۽ ارتقا تي روشني وجهڻ سان گڏ، سنڌي ۽ بنگالي ڪهاڻين جو تقابلي مطالعو ڏنو ويو آهي. ٽئين باب کان پوءِ جديد افسانوي سنڌي ادب جو سمورو احوال تفصيل سان ڏنو ويو آهي. هر هڪ ليکڪ جي، لکڻ ۾ اختيار ڪيل ورتاءُ، ۽ جن پرڏيهي يا ڏيهي لاڙن جو ان ليکڪ تي اثر آهي تنهن تي روشني وجهڻ سان گڏ نهايت صفائي سان راءِ به پيش ڪئي وئي آهي. ان حساب سان هي ڪتاب جتي حوالي جي ڪتاب جي حيثيت رکي ٿو، آڻي تنقيد جي ڪيتر ۾ به سندس ڪارج آهي. ادب ۾ سماجي شعور ۽ معاشري جي هر اهم واقعي جي حوالي يا لاڳاپي سان ادبي تخليقن کي ڏٺو ويو آهي، جتي ون يونٽ واري هٽل جي اثر ۾ پيدا ٿيل ادب جا تفصيل آهن، آڻي ۱۱ واري زمانسي ۾ ڪجهه حلقن ۾ نرمانسي ۽ پاڻڪائي جي نتيجي ۾ پيدا ٿيل ادب جي به چنڊ ڇان ٿيل آهي. ڳالهه ته مصنف سنڌي ادب جي وڏن نالن جي اهميت کي محسوس ڪندي، (جنهن کان ڪنهن صورت ۾ نوائي نه سگهجي) انهن مان هر هڪ جي

زراعت :

زراعتي ترقياتي بئنڪ طرفان قرض جون سهوليتون

انسان جون ٽي بنيادي ضرورتون رهيون آهن يعني پيٽ اجهو ۽ لٽو. انهن ٽن بنيادي ضرورتن جي پوري ڪرڻ خاطر انسان دنيا جي وجود ۾ اچڻ کان هن وقت تائين ڪوشاڻ رهيو آهي. ٿورڙي ئي ڌيان ڏيڻ سان معلوم ٿيندو ته انهن ضرورتن مان پهرين هن ضرورتن لاءِ يعني پيٽ ۽ لٽي لاءِ انسان سڌيءَ طرح زراعت جو محتاج آهي. پيٽ لاءِ کاڌه خوراڪ انسان سڌيءَ طرح زراعت مان حاصل ڪري ٿو. اهڙيءَ طرح ڪپڙو پڻ زرعي پيداوار يعني، ووتڻن مان حاصل ڪري ٿو. انسان جي ٽين ضرورت يعني اجهو پڻ گهڻي ڀاڱي سڌيءَ طرح زراعت تي دارومدار رکندڙ آهي. خوش قسمتيءَ سان اسان جو ملڪ بنياديءَ طور زرعي ملڪ آهي ۽ زرعي وسائل لاءِ قدرت جي طرفان مالا مال آهي. اهڙي سبب آهي جو اسانجي ملڪ جي تقريباً ۵۰ في صد آبادي زراعت سان وابسته آهي.

ڪپهه يا ووتڻن جي پوک سنڌ ۾ صدين کان ٿيندي اچي ٿي ليڪن اڳئين زماني ۾ ڪاشتڪار ووتڻ ۽ پيون، اناج واريون پوکون وغيره صرف پنهنجن روز مره جي ضرورتن پورين ڪرڻ لاءِ پوکيندو هو. ڇاڪاڻ ته اڳئين زماني ۾ ڪپڙي ٺاهڻ جا ڪارخانا وغيره ڪونه هوندا هئا ۽ هر هڪ پنهنجي ضرورت جو ڪپڙو اڏائڻ وغيره جي مدد سان تيار ڪندو هو. تنهن ڪري ووتڻن جي پوک پڻ اڪثر ڪاشتڪار صرف پنهنجون ضرورتون پوريون ڪرڻ لاءِ پوکيندا هئا، پوءِ جڏهن يورپ جي ملڪن ۾ ڪپڙو ڪارخانن وسيلي وڏي پيماني تي تيار ٿيڻ لڳو تڏهن انهن ڪارخانن جون ضرورتون پوريون ڪرڻ لاءِ ووتڻن جي پوک ۾ پڻ واڌارو ٿيڻ لڳو.

سنڌ ۾ ووتڻن جي پوک ۾ اصل واڌارو واهن جي سرشتي قائم ٿيڻ کانپوءِ شروع ٿيو ۽ ڪپهه ٺاڻڻ جي ڪارخانن جو پڻ بنياد پيو.

اڳئين زماني ۾ جيئن ته بئنڪون يا ڪي ٻيا ادارا وجود ۾ ڪونه آيا هئا، تنهن ڪري جهڙيءَ طرح ٻئي فصل وانگر ڪپهه پوکڻ لاءِ پڻ ڪاشتڪار کي پوک جي لوازمات پوري ڪرڻ لاءِ زياده تر پنهنجن زرعين تي پڙڻو پوندو هو. پيسي جي ضرورتن پورين ڪرڻ لاءِ عاموڪار يا سيڪ ڏانهن رجوع ٿيڻو پوندو هو. انهن سڀني سببن ڪري هر فصل اڪثر ڪري پنهنجون ضرورتون پوريون ڪرڻ لاءِ پوکيو ويندو هو. ان وقت هر فصل ۾ ڪن لاءِ هرايون مروج جنسون ڪم آنديون وينديون هيون ۽ وٽڻن جي معلمي ۾ پڻ ڏسي ڪپهه نالي قسم جي جنس پوکڻ جو رواج هوندو هو. پوءِ آهستي آهستي نيون جنسون پڻ اچڻ لڳيون، جن مان اين-ٽي نالي جنس سنڌ ۾ سڀ کان وڌيڪ ڪامياب

وڃي ۽ ٻوڪڻ لڳي جا اڄ به گهڻي انداز ۾ ٻوڪي وڃي ٿي.

سند ۾ ڪجهه جي ٻوڪ لاه خيرپور، نواب شاھ، حيدرآباد، ميرپورخاص، ٽنڪڙ ۽ سکر ضلع جي ڪجهه حصي جي زمين سڀ کان زياده موزون رهي آهي. انهيءَ ڪري ڪجهه جي ٻوڪ هن وقت تائين انهن ضلعن اندر محدود رهي آهي.

پاڪستان جي وجود ۾ اچڻ کانپوءِ پهريون ڀيرو ادارو جنهنجو بنياد گورنمنٽ آف پاڪستان زراعت جي ضرورتن لاءِ گهريل نائو پورو ڪرڻ لاه رکيو سو ائگريڪلچر ڊولپمينٽ فنڊس ڪارپوريشن يعني اي-ڊي-ايف-سي-هو. هن اداري سنه ۱۹۵۲ع کان ڪم ڪرڻ شروع ڪيو. ۱۹۵۶ع ۾ گورنمنٽ جڏهن ڏنو ته صرف اي-ڊي-ايف-سي زرعي ضرورتن لاءِ گهريل نائو مهيا ڪرڻ لاه ڪافي نه آهي ته ٻئي اداري يعني ائگريڪلچر بنڪ آف پاڪستان جو پڻ بنياد رکيو ويو. اڳتي هلي سنه ۱۹۶۱ع ۾ انهن ٻنهي ادارن کي ملائي زرعي ترقياتي بنڪ آف پاڪستان جو بنياد رکيو ۽ ان وقت کان اڄ تائين هي ادارو زراعت جي ضرورتن کي پورو ڪرڻ لاه ڪوششون ڪري رهيو آهي.

پاڪستان ۾ زراعت جي ضرورتن لاه گهريل نائو ٻن وسيلن سان حاصل ڪيو وڃي ٿو.

۱- گورنمنٽ ادارن وسيلي ۲- خانگي ذريعن وسيلي. گورنمنٽ ادارن ۾ پاڪستان جي وجود ۾ اچڻ کانپوءِ ۱۹۴۱ع تائين زرعي ترقياتي بنڪ- ڪوآپريٽو سوسائٽيون ۽ روٽريٽو (قنوي قرضن) زرعي قرض مهيا ڪرڻ جا ادارا رهيا. ۱۹۴۲ع کان اسٽيٽ بئنڪ آف پاڪستان ملڪي ڪامرسيل بئنڪن لاه پڻ ضروري قرار ڏنو ته اهي پڻ زرعي قرض مهيا ڪن. خانگي شعبي ۾ ڪميشن ايجنٽ شاھوڪار ۽ بهراڙين ۽ دوڪاندار، عزيز ۽ دوست احباب زرعي قرض مهيا ڪري رهيا آهن، گورنمنٽ ادارن ۾ سڀ کان وڏو زرعي قرض مهيا ڪرڻ جو ادارو زرعي ترقياتي بئنڪ ٿي رهيو آهي، جنهنجو اندزو هيٺ ڄاڻايل چارٽ مان بخوبي ڪري سگهجي ٿو.

سال زرعي بئنڪ جا ڏنل قرض باقي ادارن جا ڏنل قرض جملہ قرض

۱۹۴۰-۴۱	۹-۳ ڪروڙ	۱۰-۳ ڪروڙ	۱۹۰۵ ڪروڙ
۱۹۴۱-۴۲	۸-۰	۸-۰	۱۶
۱۹۴۲-۴۳	۱۴-۰	۱۶-۰	۳۳
۱۹۴۳-۴۴	۴۱-۵	۵۱-۵	۹۳
۱۹۴۴-۴۵	۴۰-۰	۶۴۰۰	۱۰۴
۱۹۴۵-۴۶	۵۳-۰	۹۴۰۰	۱۴۷
۱۹۴۶-۴۷	۶۴-۰	۱۱۲-۰	۱۵۶
۱۹۴۷-۴۸	۷۴-۰	۱۳۰-۰	۲۰۴
۱۹۴۸-۴۹	۴۲-۰	۱۸۰-۰	۲۲۲
۱۹۴۹-۵۰	۷۱-۰	۲۲۹-۰	۳۰۰-۰
۱۹۵۰-۵۱	۱۰۷-۰	۳۶۸-۰	۴۷۵

مٿي ڏيکاريل چارٽ مان نظر ايندو ته سرڪاري ادارن طرفان ڏنل قرضن جو

انگ هر سال وڌي رهيو آهي. ٻئي طرف جيڪڏهن ايڪڙيج، جمل پيداوار ۽ في ايڪڙ پيداوار تي وجهي ته ان ۾ پڻ هر سال واڌارو ٿيندو رهيو آهي. جنهنجو ثبوت هيٺ ڏنل چارٽ مان ملي سگهي ٿو جو فقط وئشن جي فصل بابت ڏنل آهي.

سال	ايڪڙ	جملي پيداوار	في ايڪڙ سراسري پيداوار
۱۹۷۶-۷۷	۴۶,۶۲۰۰۰	۲۴,۴۶۰۰۰ (ڪٽڙيون)	۶ مٺ
۱۹۷۷-۷۸	۴۵,۵۲۰۰۰	۳۲,۳۳۰۰۰	۸
۱۹۷۸-۷۹	۴۷,۲۷۰۰۰	۲۶,۶۲۰۰۰	۷
۱۹۷۹-۸۰	۵۲,۰۲۰۰۰	۴۰,۹۶۰۰۰	۱۰
۱۹۸۰-۸۱	۵۲,۶۷۰۰۰	۴۰,۹۶۰۰۰	۱۰

زرعي ترقياتي بئنڪ جا قرض واپسيءَ جي مدي جي لحاظ کان هيٺين ٽن قسمن ۾ ورهايل آهن:-

۱- ننڍي مدي وارا قرض جي هر هڪ زرعي فصل لڳائڻ لاءِ هر قدم تي گهربل سوازمات پوري ڪرڻ لاءِ ڏنا وڃن ٿا. جنهن ۾ بچ، پاڻ، جيت مار دوائون، جيت مار دوائن جا قورارا، ڪپهه، ڪمند، تماڪ، پٽاٽا ڪيلا وغيره جي فصلن جي گڏ ڪرائڻ لاءِ مزدوري، ديسي زرعي اوزار خريد ڪرڻ، ڪچن واٽر ڪورسن جي کوڙائي ۽ صفائي، زرعي مشينري جهڙوڪ ٽريڪٽرن، ٽيوب ويلن لاءِ ڊيزل تيل ۽ بجليءَ جي بل جي ادائينگي ڪرائڻ لاءِ ڪڪڙن ۽ مال موڙشي جي خوراڪ وغيره. هنن قرضن جي واپسي جو وڏو وڏو مهين تائين آهي.

۲- وچولي درجي وارا قرض:

جهڙوڪ ڍڳن ۽ ڍڳي گاڏين، موڙشي ۽ مرغين پالڻ، ڪيلي ۽ پيٽي جا باغ لڳائڻ، زمين جي سڌاري، جهنگل ڪٽائي، زمين جي همواري، ويٺ ٽريشر خريد ڪرڻ، گهريلو زرعي صنعتن، ٽريڪٽر ۽ ٽيوب ويلن جي مرمت ڪرائڻ ۽ کوهن کوٽائڻ وغيره. اهڙن قرضن جي واپسيءَ جو مدو وڏو وڏو ۵ سال آهي.

(۳) ڊگهي مدي وارا قرض:

جهڙوڪ ٽريڪٽرن ۽ ان جا اوزار خريد ڪرڻ، ٽيوب ويل ۽ لفٽ پمپ لڳائڻ، ڪيلي ۽ پيٽي کانسواءِ ٻيا ميون، جا باغ لڳائڻ، گدام ٺهرائڻ، سرد خانن ٺهرائڻ، زراعت سان واسطو رکندڙ ڪارخانن، چانور چڙڻ جا ڪارخانا لڳائڻ ۽ مڇين جي پالنا، ڪڪڙن جي پالنا جا گهر وغيره. هنن قرضن جي واپسي جو مدو ۵ سالن کان وڌيڪ آهي.

زرعي ترقياتي بئنڪ قرض ٽن قسمن جي ضمانت تي ڏئي ٿي:

- ۱- حائداد، جهڙوڪ زرعي زمين، مڪان وغيره جي گروي
- ۲- شخصي ضمانت، ڪوبه ڪاتيڊار يا ... رويو ماڻه يا ان کان وڌيڪ پگهار رکندڙ سرڪاري ملازم ضمانت ڏئي سگهي ٿو.
- ۳- ڪپهه ۽ ڪمند جي فصلن جي ڊفالت ڪپهه ۽ ڪمند جي ڪارخانن جي ضمانت تي:

زرعي بئنڪ کان ورتل قرض ٻين بئنڪن جي قرض کان وڌيڪ سستو پوي ٿو. ڇاڪاڻ ته زرعي بئنڪ جي قرضن تي وياج ٻين بئنڪن جي وياج کان گهٽ آهي.

زرعي بئنڪ هرفسمر جو قرض ۱۱ سيڪڙي جي حساب سان ڏئي ٿي، نئين ڪٽيدارن لاءِ وڌيڪ سهولت پيدا ڪرڻ لاءِ ۵۰۰۰ هزارن تائين ورتل ننڍي مدي وارا قرض جيڪڏهن ڪاشتڪار فصل کڻي سان فوراً ادا ڪريڻو ته ان حالت ۾ زرعي بئنڪ وياج ۱۰ سيڪڙي جي حساب سان وٺي ٿي. قرض تي وياج ۱۲ مهينن ۾ هڪ دفعو لڳائي ٿي. ٻيون بئنڪون وياج هر ۳ مهينن کانپوءِ لڳائن ٿيون. اها ڳالهه پڻ ياد رکڻ گهرجي ته زرعي بئنڪ يا ڪنهن ٻئي گورنمنٽ اداري کان ورتل قرض ڪاشتڪارن واسطي ان حالت ۾ ڪمائڻو ٿي سگهي ٿو ته هو انجو صحيح ۽ وقتائتو استعمال ڪري. اسانجا ڪاشتڪار پاڻ عام طرح سان ان ڳالهه تي خاص ڌيان نٿا ڏين. هو زرعي قرض بجاءِ زراعت جي واڌاري جي ٻين غير پيداواري ڪمن ۾ خرچ ڪن ٿا جنهنجو نتيجو اهو نڪري ٿو ته هڪ طرف زرعي جنسن جي پيداوار ۾ واڌ نٿي ٿئي ۽ ٻئي طرف ڪاشتڪار لاءِ اهڙن قرضن جي واپسي پڻ مشڪل ٿيو پوي. اڳتي هلي اهڙو قرض وقت تي ادا نه ڪرڻ سبب ان تي ڪافي وياج چڙهيو وڃي ۽ ڪاشتڪار لاءِ نه صرف مالي مشڪلاتون پيدا ڪري ٿو بلڪ بئنڪن جي هڪ هنڌ رکجي وڃڻ سبب ٻيا ضرورتمند ڪاشتڪار پڻ جائز قرضن جي سهوليت کان محروم رهجي وڃن ٿا. انهن ڳالهين کي مدنظر رکندي زرعي ترقياتي بئنڪ پنهنجي عملي جي زيرنگراني قرض ڏيڻ جي اسڪيم شروع ڪئي آهي. ان اسڪيم جو مکيه مقصد اهو آهي ته بئنڪ ڪاشتڪارن خاص طور نئين ڪٽيدارن کي صحيح ۽ گهٽ ۾ گهٽ وقت اندر جيترو ٿي سگهي اوترو جلد ۽ سندن گهر جي دروازي تي قرض مهيا ڪري ڏئي. نه فقط ايترو بلڪ انهيءَ اسڪيم تحت بئنڪ جي عملي جو اهو به فرض آهي ته هو ڪاشتڪارن کي وقتاً فوقتاً جديد زرعي طريقن بابت فني مشورا ڏيندو رهي ۽ سندن ٻين روزمره جي مشڪلاتن ۾ پڻ معاون ۽ مددگار رهي، هن اسڪيم جو به طرفو فائدو ٿيندو. هڪ طرف بئنڪ جو عملو ڪاشتڪارن کي وقتائيتون قرض جون سهوليتون ۽ جديد فني ڄاڻ مهيا ڪندو رهندو ٻئي طرف کين ڪاشتڪارن سان سڌيءَ طرح واسطي ۾ اچڻ ڪري ان ڳالهه جو موقعو پڻ ملندو ته هو ڏسي سگهي ته ڪاشتڪار زرعي قرضن جو صحيح استعمال به ڪري ٿو.

آئون پڻ پنهنجن ڪاشتڪار پائرن کي صلاح ڏيندس ته اهي پڻ ان ڊوڙ ۾ دنيا جي ٻين سٽريل ملڪن سان شامل ٿي ڪجهه ۽ ٻين جنسن جي پوک ۾ واڌارو آڻي نه صرف پنهنجي آمدنيءَ ۾ واڌارو آڻين بلڪ قوم ۽ ملڪ جي خوشحاليءَ ۾ پڻ هٿ وٺائين. هن ڏس ۾ ڪاشتڪارن کي ڪافي ٺاڻي جي ضرورت ٿيندي جنهن لاءِ زرعي ترقياتي بئنڪ ڪاشتڪارن سان هر طرح جو تعاون ڪري رهي آهي ۽ انشاءِ الله آئينده پڻ ڪندي رهندي.

سالي آبادگار جي ٿورن سان

سائنس :

زندگيءَ مٿي موت جو ويڇو

ڊاڪٽر مسز صالحا اختر سهاڳ

گذريل ڊسمبر جو واقعو آهي، جڏهن زويارڪ ۾ ويه سال عمر وارو ٿامس پنهنجي ماءُ - ٽي ۽ ڏي مارڪو سان گڏ رستي تي ٽيليفون جي ٽاورن وغيره جي مرمت جو ڪم ڪري رهيو هو، ته اوجھو ڏي مارڪو ٽوڙ ٿي ويو. ٻيو - وچارو - نوجوان ظاهر ٿيو. انهيءَ شرط ٿامس جي سيني ۽ ٻيٽ تي چالو ۽ جا ٿي وار ڪيائين. ٻيو ڏي مارڪو ٿامس جي واتان، ”الله منهنجو ٻيٽ“، ”اسان، اسان“ ٻڌو. ۱۱ هڪدم ٿامس کي ڦهڪو ڪندي ڪرندو ۽ حملو ڪندڙ کي ڀڄندي ڏٺو. ڏي مارڪو جهٽ ٻيٽ پنهنجي ڪريل ماڻي ۽ ٿامس ڏانهن پڳو پنهنجي جيڪيٽ ٿامس جي ٻيٽ ۽ سيني مٿان وجهي رت بند ڪرڻ جي ناڪام ڪوشش ڪئي. ڏي مارڪو ڊوڙ ٻائي ڀري واري هوٽل مان اسپتال فون ڪئي. فون ڪمپنيءَ جي گڏي جيڪا سامهون بئبل هئي تنهن ۾ ۶ نمبر فـڊاور ۸۲ ڪلوگرام ڳري ٿامس کي وجهي اسپتال ڏانهن روانو ٿيو. ان وچ ۾ انگل ۳ منٽ کن گذري ويا هئا. ٿامس ساهه ڪونه ٺهي ڪندو، سندس اکين جا تارا هڪ هنڌ بئبل هئا ۽ هڪ ٽڙا ٺي ويا هئا. سندس آڏا ٻيٽ کان ۸ انچ ٻاهر نڪري آيا هئا. ٻن منٽن کان

ٻيو ٿامس ڪونگري ۽ غرڙاٽ سان اڀو - ساهه ڪندو - جنهن مان سندس ماڻن کي ٿامس جي جيتري هٿن جي اميد نظر آئي. اسپتال تائين پهچندي هن کي پنج منٽ لڳي ويا پر ڇاڪاڻ ته اسپتال ۾ اڳواٽ فون ٿي چڪو هو. گاڏي خطري واري هارن سان اسپتال جي حد ۾ داخل ٿي تنهنڪري اسپتال جي هر وقت تيار هنگامي مرڪز جو عملو خبردار ٿي ويو هو ۽ ٿامس کي ايمرجنسي ڪمري ۾ سنا ڪنهن وقت وڃائڻ جي پهچايو ويو. پڙهندڙن کي ٻڌائڻ ضروري آهي ته لفظ موت / مئل کي ڪيترن ئي لفظن ۾ سمجهاڻي سگهجي ٿو. ڪجهه سال اڳ نائين (۽ هاڻي ۱۰) سنڌ جي پوراڙيءَ وارن علائقن ۾ جتي نئين زماني جا طبي اوزار موجود نه آهن (لفظ موت / مئل آهي، ساهه جو نه کڻڻ، ٺهڻ جو ٻيٽي وڃڻ ۽ اک جي پٽيءَ جي چرپر ٿيڻ). موت جي انهي تشريح مطابق ٿامس مري چڪو ۽ ۱۱ - پر موجوده طبي سائنس مطابق، ۱۱ - مري جي حالت موت جو ڳڻي آهي يعني حالت بهتر مان خراب ٿي ۽ ٻيو موتي بهتر ٿي سگهي ٿي. ساڳئي وقت جديد ڊاڪٽر صاحبين جو چوڻ آهي ته، ”جس جي اهم عضون جي خراب ۽ بگاڙ ٿيڻ

۱۱ ڪجهه وقت لڳندو آهي. تنهنڪري اهم عضون کي ختم ٿيڻ کان اڳ - صحيح ڪري سگهجي ٿو. ۱۱ - ڇو وڃي ٿو ته جيڪڏهن مغز کي ڪو نقصان پهچي ته - اه - ۱۱ - ڪيئن بهجن بنا، انگل ۱۱ - ڪجهه منٽ ڪم ڪري سگهندو، ۱۱ - بگاڙ ٿي ويندو. تنهن ڪري جيڪڏهن مغز کي ڪو نقصان پهچي ۽ خرابي ٿئي، ۽ ۱۱ - جڏهن ڇهن منٽن اندر مريض کي طبي مدد ملي وڃي ته اهو ٿي سگهي ٿو. بگهن لاءِ اهو عرصو ٻن کان چاليهه منٽ آهي، جيري اڳڪر لاءِ اهو عرصو ٿورو وڌيڪ آهي. تنهن ڪري ڏٺو ويو آهي ته ”طبي طرح سان دل جي حرڪت بند ٿيڻ ڪري موت اُمرده“ مريضن کي جڏهن وقت تي مدد ملي ويندي آهي (مثال يا بجليءَ جو شاڪ) ته اهڙا مريض ٻي ويندا آهن. پر ٿامس جو قصو ته ڏاڍو اوکو هو. سندس جسم جو اڌ کن رت ضايع ٿي چڪو هو. سندس ٽائيل ٻيٽ ۽ آڏن مان ڪندگي ٻاهر ٻي نڪتي، سندس دل ۱۱ - جگر ۱۱ - چالو لڳل هو، پتو ڪٿل هو ۱۱ - کڻي ڦڙ ڪم ڪرڻ ڇڏي ڏنو هو. پڙهندڙن لاءِ اهو به واضح ٿو ڪجي ته حادثن ۾ ڪڏهن ڪڏهن ڪي اهڙا نقصان ٿيندا آهن جن ۾ مريض جيئرو نه هوندو آهي پر کيس دائمي نقصان پهچندو آهي مثلاً بيهوش رهڻ، فالج وغيره. اڇوتو وري ٿامس ڏانهن هارن ٿامس جي ايمرجنسي ڪمري ۾ پهچڻ سان عملو جهٽ ٻيٽ چرپر ۾ اچي ويو. سڀ کان پهريائين زبان ٽيل رت جي ڪوٽ ۾

ڪرڻ لاءِ O. نڪيو ڪروپ وارو رت ڏنو ويو ۽ اوڻ نڪيو ڪروپ وارو رت اٽڪل سڀني انسانن لاءِ موزون هوندو آهي ۽ هڪساڻي حالت ۾ جتي مريض جي رت جي هڪساڻي ڪرڻ وقت نه هوندو آهي، تڏهن مريض کي ڏنو آهي، هن جي بيهڪار ڦٽڻ کي هلائڻ لاءِ سندس نڙ ڪهڙي ذريعي ٽيوب وڌو ويو ۽ مٿين ذريعي ساهه کڻڻ واري عمل کي ٻيهر شروع ڪيو ويو. اٽڪل چئن ڪلاڪن ۾ ٽاسي کي رت جا ۳۱ پونٽ ڏنا ويا جيڪو عام مالهو موجود رت کان ٿيو آهي.

ٽاس جي دل جي رفتار مان ڊاڪٽرن اندازو لڳايو ته سندس رت جو مٿيون دٻاءُ ۲۰-۳۰ هو جڏهن ته عام طرح سان مٿيون دٻاءُ ۱۲۰ هوندو آهي پر جهٽ کانپوءِ اهو ۱۱ ختم ٿي ويو.

ٽاس تي خوني حملي ڊاڪٽرن جي هٿرادو ساهه کڻائڻ جي وڏي ڏهد منت ڪن گذري ويا هئا، رت ۾ موجود گلوڪوز کي جڏهن تازي آڪسيجن ملندي آهي ته اهو ڪاربن ڊاءِ آڪسائيڊ ۽ توانائي ۾ تبديل ٿيندو آهي، پر جسم کي جڏهن آڪسيجن نه ملندي آهي ته اهو ڪاربن ڊاءِ آڪسائيڊ ۾ تبديل ٿيندو آهي. انساني رت جو ٻي اڇ عام طرح سان هڪڙو ڪار ۴۵۸ هوندو آهي ۽ ۴۵۹ يا ۴۶۰ خطرناڪ سمجهو ويندو آهي، پر ٽاس جي رت جو ٻي اڇ ۴۵۴ هوندي ۽ ٽاس جي رت جو ٻي اڇ ۴۵۴ ڊاڪٽرن ڏٺو ته ٽاس جي دل جي چرپر بند ٿي وئي آهي يا ٻڌڻ ۾ نٿي اچي ته هنن تڪڙ ۾ آبريش ڪري شاهه رڳ کي چمڪي هڻين ته جيئن رت جو وهڪرو ٽاس جي مغز ۾ جسم جي مٿئين حصي ڏانهن

وڌي، ڇاڪاڻ ته ڊاڪٽرن جي اها ڪوشش هئي ته ٽاس جو مغز اهم عضو آهي جنهن کي تازي هوائدار رت جي سڀ کان پهريائين ضرورت آهي ۽ ڊاڪٽرن، ٽاس جي دل ۾ پاڦو جي وارسن ٿيل ٽنگ کي سڀو هٿ سان دل جي حرڪت جاري ڪئي ۽ اهڙيءَ طرح مغز کي تازي رت آڪسيجن جي رسد جاري ڪئي.

بجلي جي مٿين ذريعي دل جي حرڪت جاري ڪئي وئي رت ۾ ڪيميائي سرڪب وڌا ويا ته جيئن تيزابي ۽ زهريلو جزا ختم ٿين ۽ رت جو ٻي اڇ نارمل ٿئي. ۽ اهڙي طرح سان ٽاس جي رت مٿين دٻاءُ ڪسي ۸۰-۹۰ تائين پهچايو ويو ۽ ڦٽڻ به آهستي آهستي بند ٿيو پاڻ ڪم ڪرڻ شروع ڪري ڏنو ۽ اهڙي طرح سان ڊاڪٽرن موت سان پهريائين ويڙهانه ۾ نهن ڏنو.

هاڻي ڊاڪٽرن جو ڪم هو ته ڪيئن ٽاس جي جسم سان وهندڙ رت کي بند ڪيو وڃي ۽ شاهه رڳ جي بند ڪرڻ ڪري جگر، بڪين ۽ ٻين عضون کي جيڪا آڪسيجن جي رسد بند هئي تنهن کي وري ڪيئن جاري رکجي، انهيءَ کان اڳ جو اهي عضوا بڪار ٿين.

ڊاڪٽرن شاهه رڳ جي چمڪيءَ کي آهستي ڪوليو ته جيئن جسم جي هيٺئين حصي ۽ عضون کي به تازي هوا ملي، پر ائين ڪرڻ سان رت جي دٻاءُ ۾ گهٽتائي ٿي تنهنڪري ڊاڪٽرن ٽاس جي دل جي مٿين ساڄي حصي ۾ سٿون سٿو ٽيوب وجهي مٿين ذريعي خون جي رسد ۽ دٻاءُ کي قائم رکيو.

ان کان ۱۱ ڪٽيل پهريائين، وڳن ۽ ٻين حصن تي جراحي جو عمل ڪري وهندڙ خون بند ڪيو ويو.

ٽاس تي خوني حملي کي اٽڪل ۱۲ ڪلاڪ کن ٿي ويا

هئا پر ٽاس اڃا ٽنهن بيهوش هو. ڊاڪٽر جو چوڻ آهي ته ۱۱ ڪلاڪن کان پوءِ ٽاس جي اکين جون پٽليون هڪ مڙدي جهان پسي لڳيون ۽ تنهن هوندي به هو ٽاس جي زندگي کان ماپوس نه هو. ٽن ڪلاڪن کان پوءِ نرس رپورت ڪئي ته ٽاس جي اکين جي پٽلين جي ساڳي حالت آهي اهو ٻڌي هڪ سينٽر ڊاڪٽر اڳتي وڌيو، ٽاس کي سڌ ڪيائين، مريض کان ڪو به جواب نه مليو. ڊاڪٽر، ٽاس کي چنهنڊڙي پري، مريض جهٽ رکي اکيون کوليون ۽ چنگهي ڏانهن ڪيائين، ۽ پوءِ ڊاڪٽرن سک جو ساهه کنيو ته سندن ڪوششون ڪارائتو ٿيون. ٽاس گهڻا ڏينهن اسپتال ۾ علاج هيٺ هو، سندس وزن ۱۲ ڪلو گرام گهٽجي ويو پر ڊاڪٽرن جو چوڻ آهي ته مڪمل طرح سان چڱو ٿي ويندو، رڳو وقت جي دير آهي.

هوڏانهن ڏوهه جي ڇاڇ ڪندڙ پوليس اڃا ٽنهن ڪنهن ملزم کي گرفتار ڪرڻ ۾ ڪامياب نه ٿي آهي، پوليس جو چوڻ آهي ته ٽاس تي اهو حملو هائڊ انهي ڪري ٿيو هو جو حملي ڪندڙ ڪجهه ڏينهن اڳ ٽاس جي ۱۱ ساٿيءَ سان ڪن اڻ ڄاڻ ماڻهن جي چڪري ٿي هئي ۽ ٽاس وڃي پئي جهيڙو ٿاريو هو.

ڇا به هجي، هنن مضمون کي انهيءَ خيال سان لکيو ويو آهي جيئن پڙهندڙن کي معلوم ٿئي ته انسان حادثن يا خوني حملن ۾ ٿڌي ٿي نه مرن ٿا، پر وقت تي طبي مدد ملڻ سان ڪنهن انسان جي زندگي بچائي سگهجي ٿي.

(حوالو ريڊرس ڊائجسٽ آگسٽ ۱۹۸۲، صفحو ۵۹-۵۸)

پارڙا :

پارڙا وڌڙا ڳالهه ٿا ڪن ته
ڪنهن ڪن مدين کان
وئي انب جو وڻ اٿان جي ڪپ
تي سڄو هوندو هو. هي وڻين
شاخن ۽ ڌارن وارو وڻ هو ۽
انب جهجها ڏيندو هو، جيڪي
تمام سٺا لذت وارا هوندا هئا.
هن انب جي وڻ ۾ طوطا
رهندا هئا ۽ اهڙي هنن جو ابن
ڏاڏڙ کان وئي پنهنجو وطن هيو.
انب جي وڻ جو جيڪو سڀ
ماليانو ڦل ٿيندو هو سو طوطا
سمورو وڻ ۾ ورهائي ڪڍندا هئا
۽ انن ئي پنهنجي هن ننڍڙي
پرڳڻن وطن ۾ خوش گذاريندا
هئا. هڪ ڏينهن ڇا ٿيو جو وڏي
طوفان ۽ وچن جي گجگوڙ سان
تدم گهڻو مينهن لهي پيو. طوطا
تم پنهنجن گهرن ۾ ئي ويٺا هئا
۽ ٻاهر مينهن وڻن جي ڪري
ڪونه نڪتا هئا ته اچندو
ٿي اچندو تيز مينهن
وسندي ڇڙن جو هڪ ٿاهوڪو
لشڪر هن انب جي وڻ وٽان
لنگهيو ۽ ويندي ئي ڇڙن پٺ
۽ فصلو ڪري ورتو ۽ هن انب
جي وڻ تي جدا جدا شاخن تي
پکڙجي ويهي رهيا. طوطن جو
ڏٺو ته مار اسان جي هن ديس
تي ڇڙن به پنهنجا پير ڪڍڙيا

آهن سو هنن ڇڙن کي چيو ته
اوهان کي هن وڻ جي شاخن
تي ويهڻ لاءِ ڪنهن اجازت
ڏني آهي؟ ۽ چڱو پڇيو ته هتان
اڏري ڪنهن ٻئي پاسي هليا
ويو؟ پر ڇڙن جواب ڏنو ته
مينهن تمام زوردار وسي رهيو
آهي، تنهن ڪري اسان هت
بناھ ورتي آهي ۽ چند گهڙين
لاءِ اسان کي بناھ ڏني وڃي.
اسان ٻانهي مينهن ختم ٿيڻ تي
اڏري هليا وينداسين.
طوطن سان ڪن هنن کي
اجازت ڏني. پر ڪي ناراض
هوندي به خاموش ٿي ويهي رهيا.
طوطن ڪاڻ هڪ وڏي
غفلت ٿي ويئي جو هو مينهن
ختم ٿيڻ بعد پنهنجي ڪم ڪار
مغور ٿي ويا ۽ ڇڙن کي پنهنجي
ديس وڃڻ جو حڪم ڏنائون.
هوڏانهن ڇڙا سونمو ڏسي انب
جي وڻ جي شاخن ۾ پنهنجا
گهر ٺاهڻ ۽ ڪامياب ٿي ويا
۽ اتي ئي رهڻ لڳا. وقت پنهنجي
رفتار سان هلندو رهيو. جڏهن انب
جي وڻ ۾ ڦل جهلڻ جي

مند آنسي ۽ ميوا جهليائين ته
ان مان ڇڙن گهڻو حصو پنهنجو
ڪري ورتو ۽ ڌورو ۽ گهٽ سيوي
وارو حصو طوطن کي ڇهائون ته
نوهان جو آهي. هاڻي طوطن کي
سخت السوس ٿيو ۽ پنهنجي
غفلت تي ڏک ڪرڻ لڳا ۽
جو ڇڙا قبضو ڇڏڻ بجاءِ اٿاندو
وڻ جي ٻين شاخن تي ۽ قبضو
ڪندا ٿي ويا. ڇڙا ڪجهه
ڇاڪ ۽ سمجهو هئا. پنهنجي
اڪي ۽ ٻئي جي طاقت مان
طوطن کي حڪم ڏيڻ ۽ ڪڍڻ
جي ڪوشش ڪرڻ لڳا. اڳ ته
طوطن ٻڌي اتحاد نه هيو
مستقبل لاءِ ڪجهه نه سوچي
سگهيا هئا، ليڪن هينئر اڪن
ڏٺو ظلم ڏسي هنن لازمي سوچيو
۽ ڇڙن کان قبضو ٽوڙائڻ لاءِ
ڪوشش ۽ جدوجهد ڪرڻي پئي.
طوطن سان هڪڙي ٻوڙهي طوطي
کي ترڪيب ياد اچي ويئي ۽
پنهنجي سڀني طوطنن کي سڏائي
هڪ مقرر وقت تي اجلاس
ڪوٺايائين.
جڏهن اهو وقت ٿيو ۽ سڀ

قائدين هنن ٻنهي ڌرين جي وچ
۾ لڙائي هلندي رهي. ان
۾ ڪيترائي چورا
پڇي ويا ته ڪي سري ويا
ڪي زخمي ٿي پيا. هوڏانهن
طوطا به ڪيترا ئي ڦٽا ۽ شهيد
ٿيا، پر جيئن چوندا آهن ته حق
حق ٿئي ۽ سچ سچ ٿيندو آهي،
سو جنگ طوطن ڪئي ورتي ۽
چورا هار کائي پڇي اٿيا، ان
ڪري چوندا آهن ته ”ٻڌي
۽ سچ ڪجهه آهي.“

ڦٽائي اوجاڳا ڪائي جهنگ جهڙو
جي طوطن مان ٻڌي ۽ اتحاد
قائم ڪري ورتو.
هڪ ڏينهن اهو به ٿيو جو
سڄي علائقي جا طوطا اچي
انڊ جي وٽ هيٺان گڏ ٿيا.
اها منڊ به ميوا پٽڻ جي هئي،
سو هنن به انڊ جي وٽ
مان ميوا پٽڻ شروع ڪيا. هوڏانهن
چورن کي به خبر پئجي ويئي ته
طوطا وڙهن لاءِ ٺهي سنڀري آيا
آهن، سو هو به هنن جي مقابلي
لاءِ تيار ٿي ويا. نيٺ ڪڇ وقت

طوطا گڏ ٿيا ته اهي وٺل
طوطنن مان ساڳيو ٻوڙهي
طوطي اڏي بيهي تقرير
شروع ڪئي. ڀانئو اهي اسان
جي گڏ ٿيڻ جو اهو مقصد آهي
ته جن چورن کي اسان پناهه
ڏني هئي ۽ جن مٿان اسان
احسان ڪيو هو، اهي اڄ اسان
جا دشمن ٿي پيا آهن ۽ انڊ جي
وٽ تي زوري پنهنجا گهر ڏهي،
مالن کي اسان قبضو ڪري
اسان کان حق کسي چڪا آهن.
وٽ جي سار سنڀال اسان ڪريون
پوءِ ڦل وري هسو ڪڍيون ويون.
سنڀال لاءِ محنت اسان ڪريون،
پوءِ به بکيا اسان آهيون. چورا
سارو وقت ۾ نور سڀا پيا آهن،
نه ڪم ڪن نه ڪار، پوءِ به
اسان جا حق ڳوڙ ڪايو ڏنا ويون
اسان کي هائي پاڻ ۾ ويڃا
وساري گڏ ٿيڻ گهرجي ۽ ٻڌي
۾ رهي، هاڻ آزاد ڪرائڻ
گهرجي. مون کي اميد آهي ته
منهنجا ڀائرن ان ڏس ۾ ضرور
پنهنجي حق لاءِ لڙندا ۽ پنهنجون
جانيون قربان ڪندا. اسان جو
چورن کان تعداد گهڻو آهي پوءِ
به ڏک ۽ بک اسان لاءِ اهو
انهي ڪري آهي ته اسان
ٻڌي ناهي. اسان پنهنجي ذاتي
جنگن کي ڇڏي، هڪ ئي پنهنجي
حق لاءِ جنگ ڪنداسين ۽ اسان
جي ڪجهه ڀائرن جانيون ڏنيون
۽ پوءِ اسان کي جي پنهنجو حق
ملي ته اها بهترين ڪاميابي
آهي. آڳ اوهان کي اهو چئي
اجازت وٺڻ ٿو. اڪثر طوطا هن
گڏجاڻي کان پوءِ به گڏبا رهيا ۽
وڏيون وڏيون ڪانفرنسون اجلاس
ڪوٺايائون. هنن پاڻ ۾ ٻڌي
جو جذبو پيدا ڪيو ۽ پنهنجي
آزادي لاءِ ڪوشش ڪندا رهيا
۽ علائقي جي ٻين باغن ڏانهن
به اچڻ وڃڻ لڳا ۽ ٻين طوطن
سان به مليا ۽ تمام گهڻي ڏينهن
رات ڪمائون. هنن ننڍون

عمران، عرفان ۽ رضوان، ڪراچي

تائڻ نڀڻ جون يادون قيوم منگي

(ادا آرٽسٽ آهي)

”مان ٿوريءَ دير کان
اهان ٿو. تون گهر هل“ ادا
پنهنجي مصروفيت سان ٿورو
وقت ڪڍي مونکي چيو.
”ها“ (ادا جي آفيسر
ماڳڻي رهڻ واري لهجي ۾
چيو) تنهنجي ڀاءُ کي مون سزا
طور بند ڪري رکيو آهي. هاڻي
مان هن کي انهيءَ ڪمري
بند ڪري ڇڏيندس.“

”سائين، (مان ذري گهٽ
روئي ويٺس) ادا کي ڇڏيو، ته
گهر هلي. ماني به نه ڪڍي
اڏين.“

”ڪونه ڇڏيندو مانس، عد
ڪندين ته توکي به بند ڪندو سان“
هاڻي مون بالاعادي روئڻ
شروع ڪيو. پر ڪون ڪمري
۾ منهنجي روئڻ جي آواز ٻڌائي
جي شڪل اختيار ڪري ورتي.
”روءُ نه، بابا روءُ نه.“

ادا جو آفيسر ڪلبي ويٺو،
ڳل تي هلڪي چمات هڻي
چيائين:

”بزدل، ڪو صفا ڊڄندو
آهين“، مون ڪو تنهنجي ڀاءُ
کي ٻڌي ٿورو ئي رکيو
آهي، ڏسين ڪونه ٿو، تصوير
پيو ٺاهي.“

منهنجو روئڻ بند ٿي ويو.
”تصوير ٺاهڻ کان پوءِ
گهر ايندو“، ادا جي آفيسر مون
کي بهار ڪندي چيو.

ادا به، پنهنجي آفيسر سان
گڏ ڪاندي مون کي گهر هليو

اد وقت مان، اٺن سالن جو
هوس - ننڍڙو، دنيا جي ڏکين
پهرن کان اڻ واقف. امان چيو
ته، ”پائين اڃا ڪونه پهتو آهي،
وڃي آفيس“ ڏسي اچيس.“

ادا جي آفيس، اسان جي گهر
کان گج پنڌ تي هئي. ان وقت
جي فيملي پلاننگ آفيس، (جنهن
کي هاڻي پاپوليشن پلاننگ آفيس
جي نالي سان سڏيو وڃي ٿو).

جڏهن ادا جي آفيس جي
گهٽ وٽ پهتس ته منجهي بيهي
رهيس. اندر وڃڻ لاءِ رستن جي
خبر نه هئي ته ادا ڪهڙي
ڪمري ۾ هوندو آهي. گهٽ
وٽ هڪ پٽي والو بيٺل هو. تنهن
شايد مونکي سڃاڻي ورتو ۽ اندر
هلڻ لاءِ چيو.

”گل سان ملنديين نه؟“

”ها.“ مون کيس چيو. گل
منهنجي ڀاءُ جو نالو آهي.
آفيس جو وقت ختم ٿي ويو
هو. ڪو ماڻهو نظر نه آيو هو.
پٽي والو مونکي ڪمري
وٺي ويو، ڪمري ۾ ادا ڪنهن
ڪم ۾ رڌل نظر آيو. سائين
گڏ انجو آفيسر به ويٺل هو. ادا
جي آفيسر اڳيان هڪ ننڍڙي
ميز رکيل هئي. ادا ميز تي
ايش ٽري رکيل هو. ۽ ايش ٽري
۾ اڌ سڙيل سگريٽ جا ٽوٽا سٽيا
هئا هئا.

ادا جي آفيسر کي هٿ ۾
سگريٽ هو. مون کي ڏسي ٿورو
مشڪيو ۽ ڏاڍي سنجيدگيءَ
سان چيو:

”هيڏانهن اچ.“

مان هيسجي ويس. ادا جو
آفيسر جو هو. جڏهن ڀرسان
ويو مانس، تڏهن رعب سان پڇيائين.
”هتي ڇو آيو آهين.“

”ادا کي وٺڻ آيو آهيان.“
روئڻ هارڪو ٿيندي کيس چيم.
ادا، پنهنجي آفيسر جي
تصوير ٺاهڻ ۾ لڳو پيو هو.

وڃڻ لاءِ چيو.

”نم نه، به.“ ۽ ادا
جي آفيسر انهيءَ پٽي والي
کي، مونکي گهر ڇڏي اچڻ لاءِ
چيو. پٽي والي سان گڏ، ڪمري
کان ٻاهر ويندي، مون نظر
ادا جي آفيسر تي وڌي. هو
شفقت وڃان مشڪي رهيو هو.
”هو ادا کي ڏٺم.“ ادا پنهنجي
ڪم ۾ مشغول هو. پنهنجي
آفيسر جي تصوير ٺاهي رهيو هو.
ادا جي آفيسر جو تازا ويڪسڊنٽ
ٿيو هو. مٿي تي پٽي
پڌل هئس. هڪ پائين پڄل
هئس. ان تي پلستر لڳل هوس.
تصوير اڃا مڪمل نه هئي. اها
تصوير، حفيظ شيخ جي هئي.
ادا جو آفيسر حفيظ شيخ هو،
جيڪو هاڻي هن دنيا ۾ ناهي.
۽ سندس يادون اڃا تائين هن دنيا
۾ موجود آهن. لڳندو آهي ته
ڇڻ هو جيترو هجي. مونکي
دڙڪو ڏيندو هجي. ڳل تي
هلڪي چمات هڻندو هجي.
گهر وڃڻ لاءِ چونڊو هجي.

ڪهاڙي ”هونءِ هلندڙ نڪتيو“ منور عالم انصاري

مان جيئن ئي دهليٽي اسٽور مان خريداري ڪري ٻاهر نڪتس ته منهنجي نظر اعليٰ سوت ۾ ڪوٽ ۾ ملبوس هڪ شخص تي پئي. اکيون ڪاري چشمي سان ڍڪيل هئس ۾ هئس ۾ هجهه ڪتاب پڻ هئس. مون جيئن ئي کيس ڏٺو ته منهنجا قدم هڪ هنڌ ڇمي ويا. شڪل ڄاڻايل سڃاڻل پئي معلوم ٿي. مان ڇپ ڇاپ بيٺو اکين اڳيان ڇاڻايل ڦٽل هٿن جي ڪوشش ڪري رهيو هوس. جڏهن غور سان ڏٺو تڏهن ته گهرائجي ويس. هيءُ ته اهوئي لوڪ هڪ وارو چوڪرو هئو ڪارو...! سمجهه ۾ نه ٿي آيم ته هي سڀ ۾ هي...؟ اڄ هو بلڪل خوش ۾ مطمئن نظر پئي آيو. ذهن ۾ يادن جي ڀر ٿيل عمارت هڪ ڀيرو وري تعمير ٿيڻ لڳي. خزان سان وڪوڙيل چمن ۾ ڀار جي بنداجي وئي. نوان گئل، مڪڙيون ۽ گونچ اڀري اٿيا. منهنجو ذهن هڪدم بندرهن سال پوئين هليو ويو.

بشمار گڏيل ڏينهن روشن ۽ اڇلائيندي گذرنديون پئي ويون، هر فوٽ پاٽ جي هڪ ڪنڊ ۾ ويٺل هئو. سندس نظرون هر ايندڙ ويندڙ شخص جو چوڪري رهيو هيون. هن جي نظر هڪ اهڙي عورت تي پئي جيڪا پنهنجي ننڍڙي ڀرڪي هنج تي کنيو، سڀني سان لڳايو اچي رهي هئي. ان وقت نه چاهيندي ۾ يادن جي هوا مان سندس من ۾ ماضي جي دري کلي پئي. کيس پنهنجي ماءُ جي اها نرم و گرم آغوش ياد اچي وئي جنهن ۾ هن زندگي جا پورا ڀر سال گذاريا هئا. ڀاري ڇوڻ سرد راتيون نهايت آرام ۽ اطمينان سان ۽ بي خوف ٿي گذاريون هيون.

”هڪڙهن منهنجي به امڙ

هجي ها... ته اڄ مان... هن حال ۾... فوٽ پاٽ تي... ڪڏهن به نه ڀرجان ها... ڪڏهن به نه...!! سندس من ۾ مڇ هجي پيو ۽ اکيون پائيءَ سان سراب ٿي ويس. سندس لڙڪهه سالن کان سهيل سورن زماني جي ڏنل ڏينن ۾ بدحالي جو کليل داستان هئا.

”اي مولا...! ڪڏهن توڻو ڪي ڀيٽر شايدو... ماءُ ۽ پيءُ جو ڀيار ڪسبو... ته ڀرڻو زندهه جو وڪڙ...؟ ڇا اسان جو هن معاشري تي ٿر جيترو ۾ حق ناهي...!!“

سندس نگاهون جواب جي ڳولا ۾ آسمان طرف اڏيون پر ڪونه جواب حاصل ڪري نه سگهيون. هو هڪ ڀيرو وري سوچڻ جي انگڻت سمب سان ماضي جا سوتي ميڙڻ لڳو. هڪ تيز هارڻ لڳو ۽ سندس سوچڻ جو ڪجو ڌاڪو ٽٽي پيو. هن پنهنجون نظرون مٿي کنيون ته هن کي هڪ ننڍڙو ٻالڪ نال سان راند کيڏندي نظر آيو.

”ڪٿڻو ته خوش ۽ مطمئن آهي هي ڀارو... هر غم ۽ فڪر کان آج...!! اڄ جيڪڏهن منهنجو به ڪو پنهنجو هجي ها ته... مان به هن وانگر ڪٿڻو نه خوش هجان ها... دنيا جي هر غم کان لاتعلقي... جيڪڏهن منهنجو به ڪو پنهنجو هجي ها ته...!!“

هو سوچيندو رهيو ۽ سندس نئين مان نير وهي نڪتو. هن پنهنجو مڙپ سان لڳائي ڇڏيو ۽ ننڊ کيس پنهنجي آغوش ۾ وٺي وئي.

هو هميشه اتي ئي ويهندو

هئو. هر ڪو کيس ڪارو ڪارو چوندو هئو هونءِ سندس رنگ ايترو ڪارو هئو ڪون...!

هو اڃا ننڍو ئي مس هئو ته سندس والدين هڪ حادثي جو شڪار ٿي ويا. بس ۽ پيءُ بس سان وڃي لڳي ۽ زوردار ڏسڪو ڏيو. ان کانپوءِ ڇا ٿيو هن کي ڪابه خبر ڪانه پئي. جڏهن کيس هوش آيو ته پاڻ کي اسپتال ۾ ڏٺائين. ماءُ جي جهولي ۽ پيءُ جي شفقت کڻي تمام گهڻو پري وڃي چڪي هئي. ايترو پري جو ڪڏهن به انسان واپس اچي نه سگهي. ڪڏهن به نه...!!

هو ديوانن وانگر گلو ۾ ڇڏي رڙيون ڪڍڻ لڳو. پر سندس رڙيون نه ته عرش تي پهچي سگهيون ۽ نه ئي زمين ۾ جذب ٿي ڪو ٿرڻو مڃائي سگهيون. ٿورن ڏينهن کان ۽ سندس حالت سڌڻ لڳي ۽ اسپتال وارن کيس موڪل ڏئي ڇڏي. ماءُ ۽ پيءُ جي ويڻ کان ڀرڻو ۽ ڄڻ ساڻن به منهن سوڙي ڇڏيس. اڄڪلهه ڀلا ڪير ٿو غريب جو بار کڻي سگهي...!! هينئر فوٽ پاٽن جا ڌڪا ڇڻ سندس ملڪر پنهنجي چڪا ۾ هو ڪڏهن ڪڏهن ڪنهن سيٺ جي سونر صاف ڪندو هئو.

نه ڪڏهن ڪنهن امير هي گاڏي ڏوي ڀيٽ جو ٿڌڙاڻ ڪندو هئو. پنهنجن ڪمزور ۾ ديون هئڻ سان ڪيل ان محنت جا هر ڪو کيس پنج روپيا ڏيندو سٺو ۽ جڏهن به کيس پئسا ملندا هئا ته ڄڻ هن لاءِ ميد ٿي ويندي هئي. زندگي جي هن مختصر ڊراسي جو ڪيڏو نه ڌڙيل ۾ مظلوم ڪردار هئو هي...!!

گهڻن ڏينهن کان مون کي هو اتي نظر ڪونه آيو. اها جا بلڪل خالي هئي جتي هو

ويهندو هئو.

”شايد ڪنهن حادثي جي ور چڙهي ويو هوندو. چڱو ٿيو ويڃاري جي جند چٽي پئي هن عذاب مان اهڙي زندگيءَ کان ته موت پلو من سڪون ته ملندو...!“

ڪا لمحي لاءِ سوچيم پر منهنجي سوچ غلط ثابت ٿي. هو ته نئين زندگيءَ جو آغاز ڪري چڪو هئو. ڏهن جي صفائيءَ مان سليل بنس مان ڪجهه ڄاڻي هن پڙهن شروع ڪيو. محنت همت سان... جوش جذبي سان... تعليم حاصل ڪئي. کيس ڪافي جهڙون ڏسي مليون ته ڪافي سوچڙا... ڪڏهن کيس طعنا پئدا ٿي يا نه ڪڏهن معرومين جو مقابلو ڪرڻو ٿي پيو... پر هن ڪنهن جي به ڪابه پرواه ڪانه ڪئي ۽ همت هارڻ بغير وڌيڪ جوش ۽ ولولي سان اڳتي وڌندو رهيو ۽ اڄ هو فوت پاڻ وارو ڪارو نه پر اسڪول جو استاد هئو. ان کي هڪو عزم چئجي يا ضمير سان وعدو...! بهرحال هينئر هو ان لائق هو جو پنهنجو ٻار پنهنجن ڪلهن تي کڻي سگهي. اڄ هو سماج لاءِ بوجه نه پر معاشري جو عظيم انسان هئو.

گماش اسان وٽ اهڙا ڏيئا روشن ٿيندا رهن جن جي لات ڪڏهن به ختم نه ٿي ٿئي... باڪ وڌي ٿي... جيئن هوءَ ٽپن... وڌيڪ ٽپن ٿي... فرد کان فرد قانين... ذهن کان ذهن قانين... منتقل ٿئي ٿي. هيءَ اها جوت آهي جيڪا جيون جي هڏاڻن جو اجهاک سمنڊ جهڙي... ظلم و ستم مان جنگيون جوئي... وڏن طولانن مان مقابلو ڪري... اجهامي نه ٿي... پر قوم لاءِ ستم راه ثابت ٿئي ٿي

پاڻي

غلام رسول پرهيار

منهنجو ننڍڙو ڀاءُ سليم ۽ منهنجي ننڍڙي سوت ماڻي پٽ جي گهر ۽ ويهي منهن کي مٽي مڪي رهيا هئا. جڏهن اسان انهن کي ائين ڪندي ڏٺو ته ڇيائين، ”اڙي اوهان هي ڇا ٻيا ڪريو“ منهنجي ڀاءُ سليم کيس پڪدم چيو ته ”اسان! اسين پئوڻڙ ٻيا مڪيون“ مون کي ڀارن جي انهي ڳالهه تي بهريائڻ ته ڪل آئي، پر هوءَ روئڻ آيو. ڪل انهي ڳالهه تي آئي هئي جو اهي ڀار مٽي کي پائوڊر ڪريو ويٺا هئا. پر روئڻ هن ڳالهه تي آيو جو اهي ڀار واقعي پائوڊر جي لاءِ سڪل هئا. هنن ڪڏهن به پائوڊر نه سڪيو هو، پر ڳوٺ جي وڏيري جي ڀارن کي پائوڊر مڪيندي ڏسندا هئا.

اسان چين ۽ چورا ۽ مٽي ٿوروئي پئوڊر آهي، نه مڪيو گهڻا مٽي ته منهن کي خراب ڪندي.

اهيا ڳالهه ٻڌي هو سڄا هارجي ويا. ڀارن مٽي منهن تي

مڪي خوش ٿيڻ ٿي گهريو، پر اسان جي ڳالهه ٻڌي هو سڄا لهي ويا.

مون کان ڀارن جو ڏک سٺو ٿي نه سگهيو. مون ڀارن کي خوش ٿيڻ ٿي ڏٺو. سو مون به منهنجي منهن تي مٽي مڪڻ شروع ڪئي. منهنجو منهن مٽي مان سڄو پيوت ٿي ويو. هن سنڌ جي مٽي مان مون کي ڪٽوري کان به وڌيڪ خوشبوءِ ٿي آئي. ننڍڙن ڀارن هاڻي سڄ ۽ مٽي کي پائوڊر ٿي سمجهيو. شايد هنن ڀارن کي به ان مٽي مان ڪٽوري جهڙي خوشبوءِ ٿي آئي. ننڍڙن ڀارن خوشيءَ مان ڊوڙ هائي اسان جي ڳوٺ جي وڏيري جي ڀارن کي پنهنجا مٽي پرسل سنهن ڏيکارڻ انهن جي گهر ويا، جيڪي اسان جي گهر جي پٺن پاسي ٿي آهن. منهنجي ڀاءُ سليم وڏيري درياخان جي پٽ عبدالڪريم کي چيو ۽ اي عدل ڪريم! ڏس اسان به پئوڊر مڪيو آهي.

عبدالڪريم جي ماءُ ڀارن جي منهن ۽ ڏسي ٻوٽ اٿلائي چيو ۽ چورا! پئوڊر مڪيندي مهاندا ٿا ڪن.

سڳي سوکڙي

خليل سومرو

خالد ۽ حامد ٻئي گهانا
صحتي هئا. هسي ٻئي ڇهين
کان ميٽرڪ تائين گڏ پڙهيا
هئا. حامد، خالد سان دوستي
دنيايي اوج نيچ ڪري گهٽ
ڪري برابري جي بنياد تي رکي
هئي، اهوئي سبب هو جو
هڪٻئي جا سڻا سنگتي هئا.
حامد ميٽرڪ پاس ڪرڻ کانپوءِ
شهر ۾ رهي اعليٰ تعليم حاصل
ڪري رهيو هو پر خالد ڳوٺ ۾
ٺي سگهت پئير هو.

خالد کي هڪ ڏينهن حامد جو
خط مليو جنهن ۾ هن کي دعوت
ڏني وئي ته هو حامد جي جنم
ڏينهن ۾ شريڪ ٿئي. خالد
هوئن ته خوش ٿيو پر منجهي ان
لاڳو نه هو حامد کي سندس
سالگرهه تي تحفو گهڙو پيش
ڪري. خالد آخر ماءُ سان
مشورو ڪيو، جنهن چيس ته
ان ۾ برهان ٿيڻ جي ڳالهه

ڪانهي. مون نور نچوڙي ٿو ڏان
سنڌي ٽوڙي ٺاهي آ جيڪا تون
پنهجي دوست کي ڏجان، مان
تو کي ٻي ٺاهسي ڏيندس.
خالد خوش ٿيو جو هن جي
مشڪل جو حل ملي ويو.

خالد سنڌي ٽوڙي مان ڪري
حامد جي سورهن جنم ڏينهن تي
روانو ٿي ويو.

هوڏي حامد جي سالگرهه
جون پوريون تياريون مڪمل هيون،
حامد کي صرف ڪيڪ ڪاڌو
هو پر کيس خالد جو انتظار هو.

خالد بهجي ويو ۽ هن
اها سڳي جي سوکڙي حامد کي
ڏيندي چيو: هي اسانجي عزت
آهي، اسانجي سنڌ جي تهذيب
آهي. حامد سنڌي ٽوڙي کي احترام
سان ورتو ۽ مٿي تي پائيندي
خالد کي چيائين ته دوست سونگي
تنهن جي گفٽ سڀني کان بهاري
آ. پوءِ خالد ۽ حامد گڏجي ان
ڪمري ۾ ويٺا جتي ڪيڪ هو ۽
ان جي ارد گرد مهمان پکڙيل
هئا. حامد ڪيڪ کائڻ لڳو ۽
ٽاڙين جون گونجون سڄي حويلي ۾
پکڙجي ويون.

طارق بلوچ

نصيحت

اٿسي ننڊ مان ننڍڙا ٻار،
اسڪول وڃڻ لاءِ ٿي تيار.

سڀني کي تون پڻ ڏيئي،
سارو سبق دل تي آڻسار.

سبق نه پڙهندن جيڪر تون،
استاد ڏيندڻي ڏاڍي سار.

سڀني هوندي جيڪر هڪو،
استاد ڏيندو توکي ٻي سار.

علم ان ڪٿي خزانو آهي،
چورائي نه ڪو چور چڪار.

علم سان گڏ تون سچ ڳالهائ،
هرڪو وڃندو توکي سچار.

شان راشدي

نئون سال

آيو آئون سال، ٻارو!

آيو آئون سال، ٻارو!

وڃا گذري ڏينهن ائين،

تيز ۽ وا جا جهوٽا جيئن،

وقت ڪري ٿو ڪمال، ٻارو!

آيو آئون سال، ٻارو!

ويٺل وٽ وري ايندو،

نڪتل ڪير ٿين نه ويندو،

رکڻو آهي خاص خيال، ٻارو!

آيو آئون سال، ٻارو!

ٿڌو، ٿڌو نه ڪي ٿڌڪن،

ٿڌو، ٿڌو نه ڪي ٿڌڪن،

ڏيکجن انک اڳهاڙا شال، ٻارو!

آيو آئون سال، ٻارو!

ماڻهو، ماڻهو، ڏيس جو مرڪي،

هرڪا سڳي، گل ٺهي پھڪي،

رهي نه ڪو هيٺي حال، ٻارو!

آيو آئون سال، ٻارو!

آيو آئون سال، ٻارو!

آيو آئون سال، ٻارو!

منظور جوکيو

غزل

جنهن قوم جو سجاڳ ٻار هوندو آ،
ان ٻار کي قوم جو ويچار هوندو آ.

هرڪو ٽوڙي اڳواڻ آهي آئندو جو
هر اڳواڻ کي ڏيس مان ٻار هوندو آ

ملي گهمي ٿوري، نه هجي جهل
نه هجي بل،

پنهجي شي تي هر ڪنهن کي
اختيار هوندو آ.

پنهجا ڏيندڻي جيءَ ۾ جاينون
اهي ننڍڙا،

برائي کان ته هرڪوئي سزار
هوندو آ.

الهي بخش ٻانڀڻ

ٽيڙو

ٻارڙن جو آواز
ڳوٺ مٿان تيز لنگهي ويو
هوائي جهاز.

ٻارڙن جي ٽولي
ڳوٺ جي گهٽيءَ ۾
ٽپريءَ ٻولي.

وڏيري جا ڳاڙها تارا
ٻار وڃائي ويا ٻشمي هالچو
ڏسي روشن تارا

ڏسي آيو هڪل
گمن هٿ ٻڌي اڃ ورتي
استاد کان موڪل.

لوپي بادشاه

حفيظ ميهڙ

مرهن ڪن جا هار هنجي گچيءَ جو سينگار بنيا هئا. جڏهن سائينس ويڻ واري ڪشي ته بادشاهه مبداس چيس... جهڙي شان مان سان توکي رهايو آس، اهڙي شان سان سان توکي ڏاڍونيس جي درٻار ٿاين ٿاين بهڄائيندس. آئون خود توسان کڏجي هلدس. سائينس چيو... جيئن توهان جي مرضي.

جڏهن هو پني ڏاڍونيس دھوتا جي حضور ۾ حاضر ٿيا ته ڏاڍونيس اهو ٻڌي خوش ٿيو ته بادشاهه مبداس سندس درٻاري پوڳائي سائينس جي عاليشان مهمان نوازي ڪئي آهي. انهي تي خوش ٿي دھوتا بادشاهه کي انعام ڏيڻ جو فيصلو ڪيو ۽ مبداس کي مخاطب ٿي چيائين. ”گهرجيڪي گهرئو هجي.“ بادشاهه هن عزت افزائي تي ڏاڍو سرهو ٿيو ۽ سندس لـوـپي فطرت به اچل کڏي ته هي سونهري موهو آهي، ڪو پرور ٿاڻو وڻجي، سو دل جهلي نياز ۽ نثرت سان عرض ڪيائين.

”اي آسمانن جا رهواسي دھوتا! اوهانجي ڪرم جو ڪڪر شال سدائين اسان جهڙن تي وسندو رهي. ٻيو ته ڪجهه به نٿو طلب ڪريان صرف ڪجهه مرض آهي ته پنهنجي قدرت سان اهڙي ڪرامت عطا ڪريو جو جنهن ۾ شئي ڪي جهان سا سون ٿي پوي.“

ڏاڍونيس دھوتا لوپي بادشاهه جي انهي خواهش تي دل ٽپي دل ۾ سرڪيو ۽ چيائين، ”بس

گالهه ٿا ڪن ته هتان کان گهڻو گهڻو پري ۽ ولايت آهي جنهن کي هونان جو ملڪ ٿا ڪوڏين. هن ملڪ ۾ مبداس نالي هڪ بادشاهي ڪندو هئو. جيتوڻيڪ هن وٽ الله ڏنو سڀ ڪجهه هئو. محل، ماڻهون، باغ بنگلا، نوڪر چاڪر هيرا جواهر ۽ مال ملڪيت جي ڪابه ڪوت ڪانه هئس. ايئن ئي مال ملڪيت سان گڏ اولاد جي نعمت به مليل هئس. تڏهن به سندس هوس ۽ سوپ ڏينهان ڏينهن وڌندڙ هئو. رات ڏينهن انهي هن هتان وٽ وٽان ۽ هوندو هئو ته اڃا ۽ وڌيڪ دولت ملهه. دنيا ۾ هن کي صرف ٻن شين سان ٻي انتها پيار هوندو هئو. هڪ هئي دولت ۽ ٻي سندس ڌيءَ، ڌيءَ سان هن کي ايئن پيار هوندو هئو جو بادشاهي سرورين جي باوجود روزانو ڪيئي پاڻ وٽ ويهاري ساڻس ڪچهريون ڪندو هئو. پنهنجي پياري ڌيءَ کي ڏسي سندس سڀ ٺڪاوٽ دور ٿي ويندي هئي.

هڪ ڏينهاڙي هن بادشاهه وٽ هڪ ملاقاتي آيو. اهو ملاقاتي هڪ پوڳائي هئو ۽ سندس نالو هئو سائينس. هن جو واسطو پوڳائين جي انهي ٽولي سان هئو جيڪي ڏاڍونيس دھوتا جي درٻار جا خاص پوڳائي ۽ فنڪار هئا. جڏهن بادشاهه کي اها خبر پئي ته اهو ملاقاتي ڏاڍونيس دھوتا جي ٻار جو آهي ته هن ڏاڍي شان مان سان هنجو استقبال ڪيو ۽ وٺي اچي محل ۾ رهاياينس مهمان جيترا به ڏينهن ترميل هئو ته بادشاهه دل کولي سندس مهمانگيري ڪئي. ٻياري ۽ ڪارائت ۾ ڪابه ڪسر ڪونه ڇڏيائين. روزانو رنگين ۽

اٺين ٿيندو. بادشاهه مبداس انهي ڏينهن تي واپس پنهنجي محل موٽيو. اڃا هي بود ۽ پريل هئو. دھوتا هنکي پياري جهڙا عطا ڪيو هئو. محل جي باغ مان لنگهندي گلاب جي پنڙين کي هٿ لڌائين ته سونين تي پيون. جنهن به شئي کي هن چيو هي سا سون ٿيندي وڃي. ”سون، سون، هر شئي سون آهي خوشيءَ وچان بهڪن ۽ پڪڙن لڳو. محل جا ڪوچ ڪرسيون، پلنگ ۽ پردا سڀ سونا ٿي ويا هئا. هاڻي سون وٽ سڀ ڪجهه آهي. سڀ سون، سڀ سون!“

مانيءَ جي مهل تي ته نوڪرن گهڻو وڃايو. بادشاهه دل ٽپي دل ۾ سوچيو ته اڄ ماني جي سڙ تي سڀني ٿانون کي هٿ جي چاهه سان سونو بناي هو پنهنجي ڌيءَ کي حيرت ۾ وجهندو. هن بيوقوف بادشاهه کي اها سڌ ڪانه هئي ته هنجي هٿ لڳڻ سان صرف ٿانو ئي سونا نه ٿيندا پر ڪاڏي جون شيون به سون ٿي پونديون. سو جيئن ئي رس جو بهاسو ڪئي چن تي آندائين ته اهو سون ٿي پيو. مانيءَ کي هٿ لڌائين ته اها سوني ٿي پئي. ايتري ۾ سندس ڌيءَ اندر آئي. جيئن ئي اُپهرائي مان هنکي هٿ لڌائين ته اها به سون جو ٻي جان بت بنجي وڃي. بادشاهه اهو سچو حال ڏسي ڏاڍو پشيمان ۽ پريشان ٿيو. سون حاصل ڪرڻ جي سڌ ۾ هو نه ڪاڏي کانئ جهڙو رهيو هئو ۽ نه ڪنهن کي ويجهي وڃڻ جهڙو. خاص ڪري سندس ڌيءَ جي ٻي جان سوني بت بنجڻ هنکي ڏاڍو پريشان ڪيو. نيٺ ٻي راه نه ڏسي اچي ڏاڍونيس دھوتا اڳيان گوڏا ٽڪيائين ۽ سڄيءَ دل سان لوپ

سگمڙن

ڪرنڊا ڪوٽ پڇنديون پيتون

عزيزه قاضي

جي هر عمر هني خبرو جي هيءَ
کي ته ڪو احساس نه هو، نه
وري ڪنهن پئي ڪر لڪر هو
ته هن وقت ڪنهن کسي شادي
ڪرڻ گهرجي جيڪڏهن ڪنهن
کي خيال هو ته اها اڪيلي
صاحبي هئي. پهرهون حجاب
۽ مٿن لڳو ته مڙس کي احساس
ڏيارڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳي.
”اوهان خبرو جي آري ۽
ڇا سوچيو آ.“

مڙس اهڙين نظرن سان
ڏٺس جن چوندو هجيس آخر آهين
نه ماڻهلي ماءُ. هو چپ ڪري
ويهي رهي. ”صاحبي سچ ٻڌا
خبرو تون ئي ٻار آهي ۽ اها وڏي
نٿي.“ صاحبي ڪو جواب نه
ڏنو ۽ گرم گرم ڳوڙها وهي هيٺ
ڪري پيا ۽ تڪڙي تڪڙي
ڪمري مان نڪري وئي.

ٻاهر تپش هئي پر صاحبي جي
اندر ۽ شايد اڃا ۽ گهڻي تپش
هئي هوءَ وڻي رهي پگهر جون
بوندون هن جي انگ انگ مان
ڦٽي نڪتيون، سوچن جا بند
هاڻ ني هاڻ ڪلي پيا، وقت بدلجي
۽ پوءِ تهذيبون بدلجي ويون، جاهن
مڻهو نه رهيا، تعليم وڌي وئي ان
پڙهيل گهڻجي ويا هئا ۽ هوءَ
هاڻ به پڙهيل هئي پر ڪيڏي
نه سولائي سان غلامي جو طوق
پنهجي ڳلي ۽ وڏائين شادي
واري رات سڀ ڊگريون ڦاٽي
ڦٽيون ڪيون هئا ۽ ائين
ڪوڙا ڪاغذ جا پٽا، سڀ
ڪتاب ساڙي خساڪ ڪري
وڌائين. ۽ حاصل ٿيو هنس
ڪوڙي نجات ملي هنس. اهو
ڪجهه هن پڙهيل سان به ٿيو

جواني به ڪل انب جهان
آهي پوءِ چاهي ڀال ۽ پڇي،
چاهي وڻ پر. پڇڻ کان پوءِ
ڪنهن جي هٿ ۽ هوندو پيا
ڪائيندو اها تقدير جي ڳالهه آ...
خبرو جي جواني به هئي ڀال
۽ ڪل. جنهن وقت چوڪري
جوان ٿيندي آ ته ماڻهن جي زند
ڦٽي ويندي آهي. هر وقت خطري
جي گهٽي ۽ چندي رهندي اٿن
مٿان. پر اهي سڀ سور غريبن لاءِ
پڄل پتن وارن لاءِ ڇڄل چٽن
وارن لاءِ! پر جن جا مضبوط ڪوٽ
هجن پٿرن جون اوچيون پيتون هجن
تن کي ڇا...

خبرو جو هيءُ ۽ هزارن
مريدن جو، هزارن ايڪڙن زمين
۽ وارث، تنهن کي ڇا ڳهٽي؟
خبرو جي جواني جو ڪو داد
فرياد ڪرڻ کان سواءِ هاڻ شادي
ڪري آيو.

صاحبي سان. صاحبي ۽ خبرو

لالچ کان توبه ڪيائين. هي
هاڻائين لڳو.

”اي خدا، اي ڏاڍو نيس،
مون هن ڪرامت جي ڪا به
ضرورت ڪانهي. مونکي دولت
مال جي ڪا به گهرج ڪانهي.
مونکي پنهنجي پساري ڌيءَ
مونڏي ڏي. مونکي حياتي ۽ ر
جي ٽپري قبول آهي... مونکي
پنهجي مڙي ڌيءَ وڌائي ڏي.“
جڏهن ڏاڍو نيس ديوتا ڏٺو ته
بادشاهه سيداس سڄو سبق پرايو
آهي ۽ ههڙو ۽ لالچ هنجي دل
مان لاڏاڻو ڪري ويا آهن ته
ديوتا پنهنجي قدرت سان مون
ٿيل سڀني شين کي اصل
حالت ۾ موٽائي آندو ۽ هن کان
۽ ڀارسي ڇهه ۽ جي ڪرامت
کسي ورتي.

هاڻي هو پنهنجي ڌيءَ سان
سڪ ۽ آرام ۽ سڪون جا ڏينهن
گهارڻ لڳو.

هر جيڪي هن کان اڳ (خاندان
۾) هنن جي اڻ پڙهيل ڏاڏين
نانين سان ٿيو هو، اهو قلم
صاحب نسي به وٺيو هو. ■
اهي ڪتاب گهڙي ڌال بڻيا.
پگهر ۾ سڄي وڃي وئي.
خيرو اچي ڏونڌاڙس. ■ امان
ڏس ته نسي لوهه نسي
وٺي آهين. ■ ڇرڪجي وئي.
"اوه خيرو مان... ڳالهه اڳ
ڪئي ٿڪل ٿڪل پيرڪشندي
اندر وٺي ته خيرو به ڪڍي وٺس
"خيرو ٿورو اوري اڇ" صاحب
سهڪي پئي.

خيرو هن جي پٺيان وٺي
"جيءُ امان، "خيرو مٺي خدا
جي واسطي مونکي امان نه چوندي
ڪر سچ پڌاڻو خيرو تون مونکي امان
چو چوندي آهين" "پوءِ ڇا چوان؟"
خيرو کي به واقعي شرم پئي آيو
سچ به پاڻ جيتري کي امان يا
باسي چوندي ڪنڌ شرم کان
هٽ ڪريو بوندو. پر ڪي رشتا
اهڙا هوندا آهن جن کي
ڪنڌ هٽ ڪري چولو نبي
بوندو آهي. خيرو، صاحب جي
اکين ۾ ٺهاريو نڌائي عاجزي
بهوسي ۾ ڇا ڇا نه هو. صاحب
جي اکين ۾ خيرو کي ڏسي روئي
اچي ويو.

"پوءِ ڇا چوان تو کي —
صاحب رکي نالو!"

"خيرو ڪجهه به چئو پر
امان نه چئو تون نه نه چئو پيا
پلي چون جيڪي ڪنهن سو —
ڪه رات وڙي صاحب ڳالهه
چوري دل چيس ته نه پر زبان تي
ڳالهه واپس نه واريائين...

"اوهان کي ٻيلا خيرو جو
ڪو خيال آهي يا نه؟"

"ڇو؟" سائين ڪاٺن لڳو
"ٻيلا توکي خيول ڪجهه ڇو
آ ڇا؟"

"خود غرض بي حياءِ دل تي
دل ۾ چيائين ڏينهن —

ڪجهه چوندون آهن ڇا؟
مڙسهن اکيون پوريون وڙي
ڪوليون "اڃا نه منهنجي خيرو
ڀار آهي." مون کي خيرو جهڙو
نه ڪوور نظر نٿو اچي."

صاحبي مڙن لڳي "شايد
تون چاهين ٿو ته خيرو جو ڦٽي
نه تنهنجي عمر جو هجي."

"ها مان اهو به ٿو چاهيان عمر
ويجهل دور تجربن ڪار هوندو آ
۽ دولت... بس ڪري ويهي
ڏس" نگاهن ۾ نفرت جون چٽيون
هنس تون ڪهڙو ڀي؟ آهين، توکي
ڏيءُ جي احساس ۾ جذبن جو
ڪو خيال ناهي" هو وڙي ڪٺن
لڳو "ڇري ڪهڙو ٿو ٿوري پئي
جوان يا پوڙهي مڙس، پر تنهنجن
سائين به ته تنهنجن خواهشن
جو ڪو احترام نه ڪيو تون به
نه وڙجي سوڙجي زال آهين
صاحبسي منهن ٿوري چٽيو
"منهنجي ڀي؟ خانداني وڙ
لاو مون کي ٿريان ڪيو"
مڙسهن کي باهه وٺي وئي
"هائي ڪڍيائينس ڪمڻي
پٺين خانداني هٿو مان ڪو
جهڙو آهيان، پٺين مجبور،
مان به مجبور آهيان. هوه به
توهان هورتن کي گهڻو چولو
نه ڪجي."

ڄمات جو هن نسي اثر ٿيو

هو، پر پوءِ به هوه وٺي ڪونه
خيرو ڀي؟ جي ڀاهر وڃڻ
کان پوءِ اندر گهڙي آئي
صاحب کي ڀاڪر وجهي چائين
"صاحب تون باا ڪي نه
چوندي ڪر." "ڇو نه چوان
خيرو." "بس نه چوندي ڪر
صاحب" صاحب جي اکين ۾
لڙڪه هئا پر چمن تي
مرڪه. "خيرو مان ته برباد ٿيس
پر توکي برباد نه ڪرڻ ڏيندس."
خيرو ڪنڌ هٽ ڪيو وٺي
رهي صاحب سڌ ڪندي رهي
"خيرو هورت ٿين ڪانه آ ڇا؟

هورتن جي خلوص جو اهو بدل
ته مرڪز ناهي جو هورت کي اوند
۾ ڏکي ڇڏجي دل چاهي
ٿي پنهنجو مٿو ڦاڙي وجهان يا
ماري دنيا کي —!! هوه اڳتي
چئي ڪانه سگهي.

هڪ صبح جو هڪ عجيب ڳالهه
ٿي. خيرو گهر ۾ ڪانه هئي
سڄو گهر پريشان هو. صاحب
به پريشان هئي پر حيران اصل
ڪانه ٿي هئي. هنکي ڄڻ ته
اهڙي اسيد هئي. هن خيرو جي
اندر ۾ ڪيترائي ڀيرا جهاتي هاتي
هئي. هن سوچيو خيرو جو عمل
غلط هئي پر لاڳو ڪيس مجبور
ڪيو ويو هو هن جي
جذبن کي ڏهائڻ جي ڪوشش
هنکي باغي ٻڌايو هو. خيرو
جي انهي غلط فطرت جو ذميدار
منڊس ڀي؟ هو — خانداني
رواج هئا. ڀي وٺوليءَ
وارا قانون هئا — انهيءَ
قدم لاڳو خيرو کي مجبور ڪيو
هو منڊس ڀي؟ جي ڀي ڀي
اڃائي هوه — هوه دل تي دل
۾ خيرو لاڳو ڏنل ۾ ڏاڍي هئي.
الله پنهنجي امان ۾ رکيس. الاڻي
اڳتي حياتي ۾ ڇا اٿس. اهڙن
ڦٽين جا نتيجا ڇڻا ڪونه
نڪرندا آهن پر هڪڙي آواه
منجهان نڪرڻ لاڳو ڀي آواه
جي پرواه ڪرڻ لاڳو وڙي
دوراندوشي ڪي جيڪا انهي
عمر ۾ مشڪل ملندي هوه سوچن
۾ ڪم هئي. اڃا رات ٿي ته
مڙسهن ۾ هٿس "خيرو"
ڏاڍو لڪر هڻي نه. اڇ ان جو
بندوبست ڪري آهيان؟" ڪهڙو
بندوبست؟ هن اتاولي تي پهچو هو
مون وارو سوٽ ڄاڻڻ سان کان
ڪاوڙيل هو. منهنجي زال جي
مٺي ڪونه آيو نه ٿي منڊس وٺڻ
ٿين تي آ. ويو هٿس — مون
ته توهان شادي ڪئي، هو اڃا
ائين ئي رٽڙ ويٺو آهي — سوچهر

”اوندئي عمل“ ۽ ”حيات
انساني“!! جي اڄ ڪيئن —
معنيٰ ۽ مفهوم، پر وائي وانگر
بيان ڪيو وڃي يا قائل ڪرايو
وڃي، پر اونداساڻهن سان
ٿيندي آهي. مشاهدا ته عملي
اهڙا ڏسڻ ڏيکارڻ ڪن ٿا. هيرائڻ
جي خبر ڏسڻ ڏيکارڻ وٺڻ ويجه
پر انهن مان به ڪا به ڇوڻ
ڏا ڪرائين. اهڙي طرح ان ڪم
سوءِ جو سلسلو شروع ٿو ٿئي، جنهن
جي وسعت هر هنڌ ۾ جهڙي
آهي. قدرن جو هڪ ڪم ڪندڙ
سلسلو جاري رهڻ جي ڪري
دليلن ۽ امڪانن جي ٿاڙهه،
سٺ جي منجهيل ڀيريءَ جيان
ور وڪڙ سڌا ڪري، پٺي سان
انجهي ۾ نئين شئي جي تخليق
جو سبب ٿي بڻجي...!! اهي
قدر اڳتي آهن جن سان هڪ
لحاظ سان لاڳيتو وڌندو وڃي
سان تونسيجن به ممڪن آهي.

ڇاڪاڻ ته مشاهدا اهڙا آهن
جي ڪري آهن، اهڙا انساني
حيات جا دليل وارا ثبوت آهن،
(عمل ۾). ”جڏهن زندگي روپ
۾ نمودار ٿي“. ۽ اڳتي اچي
منجهس حسن پيدا ٿيو، روپ اڃا

پنهجا پاڻ ۽ آهيون ڪيستائين
رڻا رهنداسين — سون کان وڏو
آهي سو پاڻ هلي ۽ مانس —
ڪٿي ۽ ڪاڪر پائائين... هائي
خبرو جو سڱ مائس طئي
ڪري آيو آهيان... هو
پوءِ به اڻائي ڇا ڇا چوندو
رهي پر صاحبي ڇڻ ٻڌو ئي
ڪونه پئي... هوءَ سڄي رات
سوچندي رهي هئي — پر ڪيس
اها ڄاڻ ڪانه هئي ته ڪو خبرو
۽ سندن ڳالهون ٻڌيون هيون.
۽ سوچي ڪنهن لڳل تي
هتي هئي —

پهرو ۾ داخل نه ٿيو هو...!!
حسن اڃا بناوٽ ۾ پير نه هاتو
هو. ڳالهون پوريون ڇوٽ نه
هيون، نظارن منجهان نظر ڪي
مڪون ملندو هو، نظارن کان
ٺي اشارا جنم وٺندا هئا،
منجهان به وڌندا هئا...!! اشارن،
استعارن ۽ تمثيل جو روپ نه
ورتو هو، تڏهن انساني حياتي
اڄ جي حيات کان بي خبر هئي،
يا سندس اڄ جهڙي حالت
نه هئي، ”منهنجو تنهنجو“
ڪرڻ جي ضرورت نه هئي. پر
ساڻاڻ هئي تڏهن به، ڪوٽ
هئي. تڏهن به ضرورت هئي!!
اڄ وارن جو جڏهن اهو
آدرشي مڪون، خود انساني
جيتي لاڙي يعني بي چيني سبب
ٿيندو رهيو ۽ انسان فرد ۽ فرد
جنس جو قيد رکيو تڏهن اها جنس
جيڪا پوڄا جي ديوي هئي!!
اها جنس جنهن جي حسن

سبب دنيا روشن ۽ وسيع آهي!!
اها روپ جي راڻي پئي.
اها رونق پئي محفل جي.
زبان پئي گيت جي!! اڳتي
اچي نظارن ۽ نظارن جو ضد پئي
۽ اڄ طبقاتي چڪي ۾ پئجي
پارن ڇڻڻ جي ڪل پئي...!!
جهڙڪڻ ماضي جي پاتال
۽ پيو ساڳي طرح مستقبل
جي اڳتي ڏسو ته سڀني يا
ناڪري. هيجاني يا هوش واري
سڄڻ پئي سان ضرور پيو ته...
... اسان سمجهڻ جي صلاحيت
جي ڪٽڻ ۽ سندس ڪهڻ پاسائين
هنن ڪي ماري
مخصوص دائري ۾، فقط پنهنجي
ذاتي سوچ جي پڪڙ، آڇار جي
آڌار تي پڪڙيو ۽ رکيو آهي!!
اها پڪڙ هڪ مشاهدي
مطالعي ۽ ڳولا جي شوق تي
مدار رکندڙ آهي، يا ضرور ٿيڻ
ڪهرجي. پوءِ ته سوالن ۽ اڻ پورو
جوانن جي خلفشاري، ڪيفيت
ايجادِي اهڙي ۽ علامتي ترقي
ته ضرور آهي ۽ پر اها ڪيفيت

جڏهن ته اوکڻ هڪ ئي وقت
مهر ۾ داخل ٿيڻ، تڏهن هرڪو
انساني بدن، اندران ئي اندران
هڪ اڻ ڄاتل خوف کي هراس
جي جذبي ۾ ڪر ڪڍندي ٿيندو
آهي. محسوس ڪندو آهي...!!

سڃاڻڻ جو ماڻ به آهي...!!
۽ محنت ڪرڻ، لاڳيتو
جدوجهد، تي ٿڌي ڪاهه جو
شانائتو معجزو به آهي. منطق به
آهي ته فلسفو به آهي...!!
جڏهن سمجهڻ جي صلاحيت،

گهٽجڻ جي زور ڀري طوران
ڏي وٺڻ جو لازمي جزو ضرور
ٻڌڻو وڃي...!!

اهڙين ڏنڌن ڀاڙيندڙ حالتن ۾
ڪيفيت زهريلي، اهڙي به
ڳاڙو ڪڍندي آهي، ۽ ماحول تي
ڪوڙاڻجي ويندو آهي. ڏانئو لسو،
بيماري جهڙو ٿي پوندو آهي.
پڙهڻ بي مقصد لڳندو آهي،
ڪڏهن ڪڏهن نه پڙهڻ به
قريب لڳندو آهي. ذهن جي
عجيب ڪيفيت جو ٻين سببن کان
سواءِ هڪ سبب ادب به آهي.
جسماني پور پيو، جنبش بدن، محنت
زيب زينت، آرام ۽ مڪون،
ڪم ۽ احڪام ترتيب وار
مختلف طبقن لاءِ مخصوص،
محدود، سوزن تصور ڪرڻا ٿا
وڃن. پوءِ ضرور...

سوچ ذهن جي غلامي
مشاهدن ڏانهن رخ ڪندي...!!
سوچ بستگدن جي بچاءِ
سنڪتراش جي چوڌاري ڇڪر
ڏيندي...!!

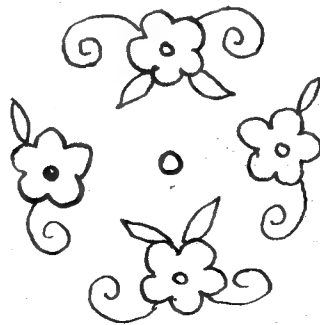
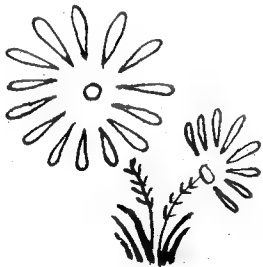
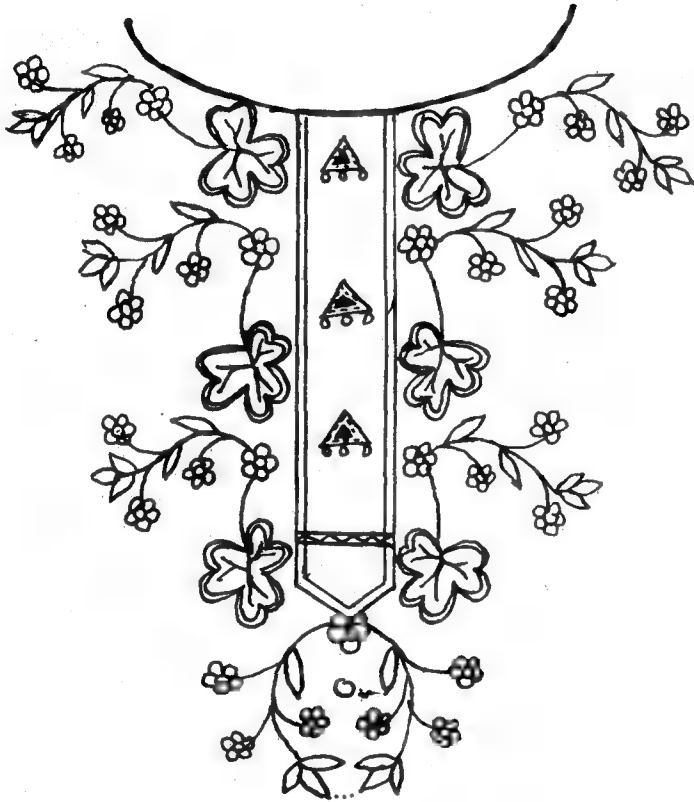
روشني جي اچڻ جي بدران
روشني جي سوچ جو معجزو
پر ڪيندي.

جڏهن سوچ ذهن جي غلامي
کان نٿا ٺاهيندي ته پوءِ پورهيتن
جو سٺ ڏيندي. سا به صرف ان
ڪري نه ته پورهيو رڳو جسماني
چرپر جو نالو آهي.

يا پورهيو ڪرڻ پورهيت
سان پيارا هاريائيءَ جي عنوان
سان شهر لکڻ جو نالو آهي؟

يا ... محنت ڪرڻ، لاڳاپو،
چونڊن جي ڪمي ڪمي کي نٿو
سڏيو سگهجي ۽ محنت ڪرڻ
اخباري صفحن، رسالن ۽
انٽرنيٽ جي اهميت پڌري
ڪرڻ جو نالو به نه آهي.
ڪڏوڪڏ، محنت ڪرڻ، پيار به
آهي. محنت ڪرڻ، دوراندېشي
به آهي...!!

محنت ڪرڻ وقت جي نقص

رومان لاءِ نه گل

ياسمين عمر (تنبوچارم)

اُس وسرند سفر

في غلام علي شاه

ڏينهن اسين اداڪار راجڪمڙ
ڏي وياسين. جنهن جو آرڪي
اسٽوڊيو سرسبز بهارن جي گود
۾ ”چيمبور“ ۾ آهي. هتي
تمام وڏو فلم اسٽوڊيو آهي. اتي
اسانجي ملاقات راجڪمڙ جي
پرسنل مئنيجر جناب ”هريش بير“
سان ٿي. راجڪمڙ دهلي فلم
سينسور بورڊ ويل ۾. تنهنڪري

ملاقات نه ٿي سگهي. بهرحال
بهر صاحب سڄو اسٽوڊيو گهمايو
”آئي شوٽنگز ڏيکاريون“ خاص
ڪري اڄ جي مشهور فلمي
جيوڙي ڌرمندر ۽ هيمالائيءَ
سان ملاقات ڪرائي.

آر. ڪي اسٽوڊيو کان ۾
اسين وري ”هالي هل“ وياسين
بمبئي جي تمام گهڻي
خوبصورت جاءِ آهي، جتي آئي
جا وڏا وڏا فنڪار ۽ دولتمند
ماڻهو رهن ٿا. اها جاءِ هتي جي
ڊفينس سوسائٽي کان به سٺي ۽
وڏندڙ آهي. جتي دلپ ڪمار،
سميل دت، سجاتا ۽ ٻيا نامور
فنڪار رهن ٿا. اتي اسين اداڪاره
سجاتاسان ملياسين جيڪا ڪجهه
ڏينهن اڳ پاڪستان آيل هئي.
تنهن کانپوءِ ڪجهه ڏينهن اسين
بمبئيءَ جي مختلف جاين تي

وٽ هئي. جيڪو هندوستان جو
مشهور ليکڪ ۽ فلمساز ۽ تمام
وڏي شخصيت آهي. پتي ڏينهن
ڪيس ملڻ جو هو وياسين جيڪو
سمند جي ڪناري تي آهي.
آئي سمند جي ڪناري ڪسي
چوٽائي چوندا آهن. خواجه صاحب
سان ملاقات ڪئي ۽ ڪيس جناب
”ڪي“ بي گويل جو خط
ڏنو. هن خط پڙهڻ کانپوءِ گهڻو
خوش ٿيو، ۽ پنهنجي مئنيجر کي
چيائين ته ٻه خط لکيو. هڪ
جناب راجڪمڙ ڪسي ۽ ٻيو
سميل دت کي ۽ گڏوگڏ لکيائين
ته غلام علي ”شاه“ تمام سٺو
فنڪار آهي. سندس سان
نوهان پروگرام ڪرايو وغيره.
خواجه صاحب آئي جي مشهور
اداڪار امتياڻ ڇن ڪي فلمي
دنيا ۾ متعارف ڪرايو هو. پتي

اڄ جي موسم خوشگوار هئي.
اسان تي ڪڪرن جي ڪاري
چادر چاڻيل هئي. مون
”راجڌانيءَ“ جي دري کولي
۽ ڪيئي بوندون منهنجو چهرو
پسائي وڌون. ٻاهر هلڪي برسات
هئي. ۽ هاري پنهنجي پنيس ۾
ساريون ٻوڪي رهيا هيا ڇو جو
هاڻي گهڻو ٿئي ٿو. هينئر اسان
جي ٽرين پنهنجو ڊگهو سفر
مڪمل ڪري هندوستان جي
هين شهر بمبئي جي پسگردائي
۾ هئي. مون پنهنجي ساٿي کي
ننڊ مان جاڳايو جو ڪا رات
کان ئي برٽ تي سمهي پيو هيو.
چير ”اسلم هائي ڏينهن نڪري
آيو آهي، ڏس ته ٻاهر ڪيڏو
نه وڏندڙ منظر آهي.“ اسلم
اڪيون مٽي اچي دريءَ جي
پرسن وٺيو. ساڻن پوکڻ کانپوءِ
آهستي آهستي عمارتون اينديون
رهيون ٽرين جي رفتار ڪافي
جهڪي ٿي چڪي هئي. ۽
هلندي هلندي بمبئي سينٽرل
ريلوي اسٽيشن تي پهتي. اسان
پنهنجو سامان سڃايو ۽ اسٽيشن
کان ٻاهر آياسين. ٻاهر گهڻي
برسات پئجي رهي هئي. تنهن
ڪري بس مسافر اسٽيشن جي
چيري هيٺ پهتي رهياسين. پر
ڪافي دير تائين نه برسات
هلڪي نه ٿي ۽ نيٺ اسان پاڻ
پسائي ٽيڪسيءَ ۾ ويٺاسين ۽
پنهنجي منزل يعني ”گرانڊ روڊ
اوپيرا“ نوس آياسين. بمبئي
۾ پهچڻ کانپوءِ اسانجي ٻئي
منزل ”جناب خواجه احمد عباس“

ڪهندا رهيا سين ۽ مختلف هونلن ۽ پروگرام ڏسندا رهيا سين .

هتي سنڌي گهڻا رهن ٿا . هتي جي ڪاروبار تي چانيل آهن . هتان کان پري ٻيا تائين سنڌين جا وڏا وڏا ڪارخانا آهن . دل ۾ تمنا هئي ته اتي جي ڪلياڻ جي ڪئمپ ۾ ڏسان سو اتي جي وڏي محبت واري شخصيت جناب پيرو چند ميهڙي ڏي وياسين . پيرو صاحب سان اسانجي دهليءَ ۾ ئي دوستي ٿي وئي هئي ۽ دعوت ڏني هئائين ته سوندي ضرور اچجو . الهام نگر ۾ ڪلياڻ ڪئمپ ۾ جنهن ۾ لکين سنڌي رهن ٿا . اتي پنج صنعتي علائقا هلائين ٿيون ۽ ڪيتريون آهن . انهن ۾ پيرو صاحب جي به ڪي سي پروڊڪٽ جي نالي سان بسڪٽ ليڪٽري آهي .

الهام نگر ۾ سرزمين آهي جتي چندر جا گيت لکندڙ جي ڌمال شاهه عبداللطيف ڀٽائي سچل سرمست جا ڪلام ۽ وايون ڳايون وڃن ٿيون . انهي کي هندوستان جو هاڻوڪو ڪانگ ڪوٺيو ويندو آهي . هتي هر هڪ شيءِ تيار ٿيندي آهي . هتي ڪو غير سنڌي نٿو رهي سگهي . هي شهر ۱۹۷۷ع جي لڏپلاڻ کانپوءِ آباد ٿيو . هتان جيڪي سنڌي ويا سي اتي گهڻا ٿيا رهي ها . باقي ٻئي شهر ۾ جهڙوڪ : سانڌا ڪروڙ ڊالر - ڪرلا ۽ باندري ۾ رهائش اختيار ڪئي . ڪجهه وري دهلي ويا . جتي لاجپت نگر ۾ هزارين سنڌي رهن ٿا .

پيرو چند سان ملڻ کانپوءِ اسين اتي جي وڏي وڏي هونل ۾ ريگل ۾ آياسين . جيڪا پڻ هڪ سنڌيءَ جي آهي . هي اور اسٽار هونل آهي ۽ سڄي ايتھر ڪنڊ بيشڻ . هيٺ ٻار

هال آهي ۽ گيٽ ميوزڪ گروپ پڻ آهي . پيرو صاحب منهنجو تعارف ريگل هونل جي مالڪ سان ڪرايو ۽ هو اتي جي ميوزڪ گروپ جي لنگھارن سان جيڪي هونل ۾ ساز وچائي رهيا هيا . ڪجهه ڳائڻين چوڪرين سان به مليا سين . اهو ڏسي حيران ٿيس ته سڄي لنگھار سنڌي هيا . پروگرام شروع ٿيڻ تي مون به ڳايو . جنهن کي تمام گهڻو پسند ڪيو ويو . هونل ۾ مون به ڊسڪو گيت ڳايا ڇاڪاڻ جو پاڪستان وانگر اتي به ڊسڪو اسٽل کي تمام گهڻو پسند ٿيندا آهن .

ڪافي ڏينهن کان خواهش هئي ته جڏهن زندگي ۾ هندستان وٽس ته اتي جي مشهور موسيقار ۽ ريوينڊز سان ضرور ملاقات ڪندس . جنهن جون سڌر ڏنئون هميشه دل کي مڪون بخشينديون آهن . اهڙيءَ طرح انهيءَ ايشيا جي عظيم موسيقار جي گهر ۾ باندريءَ بمبئي وٽس . جڏهن هندوستان ۾ لاڏاڻي ٿي ته هتان جي مشهور گلوڪار ايس بي جان چيو هو ته ريوينڊز منهنجو دوست آهي ۽ تون ملڻ ضرور وڃيائينس . جيئن صاحب جي گهر پهتا سين . مون سان گڏ اسلم خان به هو جيڪو جن صاحب سان ملڻ لاءِ مون وانگر آيو هو . ڏاڍي سٺي نموني سان جن صاحب مليو . سندس ڊرائنگ روم ۾ سڀ هيٺ ويٺا هئا . اتي مون کي ڪابه ڪرسي ٿيل وغيره نظر نه آئي . هيٺ ڪارپيٽ تي اچيون چادرئون وڇايل هيون . ۽ سامهون هزارين فلمن جا اهوڙا لڳل هيا . جيڪي جن صاحب جي عظمت

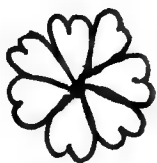
جون ٿاڀون هئا . مون کيس ايس . بي جان جا سلام چيا ۽ سندس شاديءَ جي مبارڪ ڏني مانس . تمام گهڻو خوش ٿيو . ۽ حال احوال اورڻ کانپوءِ مون کي ڪجهه ڳائڻ لاءِ چيائين . اڄ منهنجي خصوصي جي ۾ انتها ڪانه هئي جو اهڙي محبوب موسيقار آڏو ڪجهه ڳائي رهيو هيس . پر ٽي گيت پڙهيا . سي ڏاڍا پسند ڪيائين . ايل فلمسازن به پسند ڪيو . اسين رات جو ڏهن وڳي تائين ويٺا رهيا سين . موڪلائي تي جن صاحب سندس ۾ گرام جو هڪڙو دعوت ڏني . ۽ مڃائي سانجو وري اتي جي وڏي هال ۾ بلا مائشوريءَ ۾ ٽي وي هليو . جنهن ۾ مڃي گلوڪار هير لٽا . نون گلوڪار شيل ڪمار ۽ ٻيا لنگھار حصو وٺي رهيا هيا . پروگرام ۾ شامل ٿياسين جڏهن . جن صاحب سانجو ته وڏو هڪڙو باد رهي ته ڏيويون جن کيس اڳئين سال لسم ۾ اڪرون هڪي چهرور ڪون سي ڇاڄو فلمي اهوڙو مليو آهي . جنهن ۾ سندس گيت هير لٽا ڳايا . فلمي دنيا ۾ سورهين هير لٽا ۽ شيل ڪمار کيس جن صاحب ئي متعارف ڪرايو . جيڪي فن جي بلدين تي آهن . اهڙي طرح ۱۵ جولاءِ تي پنهجو ستر پورو ڪري بمبئي کان روانا ٿياسين . اسٽر ڪان ٿيندو ۽ جولاءِ تي ڪراچي پهتس . اڄ ڏينهن تائين اتي ۾ يادون اتي جي سڄي ماڻهن جون مڃيون باد ڪري دل اڪثر اڏاس ٿي ويندي آهي .

ہفت سالہ لطیف ایوارڈ حاصل کنندہ پہ فنکار

وَمید عایہ

عابدہ پروین

سوال جواب

ميجن : جناب محمد هاشم ميمڻ ،
شيخ عبدالرحيم ، جناب سردار
قريشي ۽ هاڻي خيرن سان محترم
ناصر بروهي . تاريخون پڌائين
هاڻ کان چڙهيل آهي.

هن پيري انعام کڻندڙ ساڻين ۾ پهرين نمبر نادر خواجہ
تلهاڻي، ٻيو نمبر محمد قاسم ڪنڀار ۽ ٽيون نمبر غلام مجتبيٰ
ميمڻ سي سي ايم سي ڪنيا آهن .
هن پيري ڪن اڻڻ سببن باعث سمورا سوال شامل نه
ٿي سگهيا آهن جيڪي پيري شامل ڪيا ويندا .
پهرين نمبر کي تاجل ٻيو سي جي شعري مجموعي ”جڏهن
ٻيون ٻڌي“ ۾ هلال مئگزين ڏنو ويندو. ٻي نمبر کي
ڪاپيون مئگزين جون ۽ ٽئين نمبر کي هڪ ڪاپي
مئگزين جي ڏني ويندي.

(انچارج)

* ٽانوري رفيق احمد ”سنڌي“
سنان ۾ ڳوٺ (شڪارپور)

س : شعور ۽ تحت الشعور
ڇا آهن، ٻنهي ۾ فرق ڇا آهي؟

ج : سگند فرائي جي نفسياتي
نظري موجب انساني ذهن جا ٽي
درجا آهن، شعور، شعور کان اڳ
وارو شعور ۽ ٽيون لاشعور. شعور
کان اڳ واري درجي ۾ يادگير
هر وقت ڇٽا ٿا ڏسڻ ٿا.

شعور جو لاڳاپو دلي، آس پاس
۽ دنيا جي حقيقتن سان آهي.
جڏهن ته لاشعور، جبلتن ۽ دٻيل
خواهش جو دهر آهي. اتان
واريون ڳالهيون نفسياتي ڇڻڻ
(Psycho Analysis) جي
ذريعي شعور تائين پهاري سگهجن
ٿيون.

* ممتاز علي بلهه - شاهپور جاڪر

س : لطيف سائين جي سڄي
تصوير ڪٿان آئي سگهجي ٿي؟
ج : شاهه جي بيتن منجهان.
* رضوان احمد سومرو - جوھي
س : مسلمانن ۽ ڪافرن جي
وچ ۾ جنگ ڪڏهن شروع ٿي؟
ج : ڪهڙي جنگ، ميدان
واري يا ذهني؟

* محمد پربل - چانڊيو.
مرڪتب (تعلق وارو)

س : سگندر اعظم ۾ روح
زمين تي ڪهڙي سن ۾ حاڪم
ٿيو؟

ج : سگندر اعظم ۱۸ زمين
جو حاڪم ٿيو ٽي ڪونه هو،
باقي هتي حضرت عيسيٰ ڪن ٿي
سٺو سال اڳ ڪاهي آيو هو.
* عبدالحميد سومرو - مورو

س : جيڪڏهن هڪڙو
دوست ٻي کي نيڪ صلاح سان

سٺو پٺاڻ ڇاهي ته هو سٺو
ٿيندو؟

ج : ڪوشش ڪري ڏسو،
هرج ڪهڙو آهي.

* الهجاءِ ميمڻ - ڪولاڙ جي

س : امير مائهو غريب ماڻهن
کان ناجائز ڪم ڇو وٺندا آهن؟
ج : ”اميرائپ“ جي لاءِ ته
خاص نشاني آهي.

* عبدالقادر ۽ محمد ابراهيم -
راڻ

س : اڳئين زماني جي
جنگين ۾ ڪهڙا اوزار استعمال
ٿيندا هئا؟

ج : لٿون، ڪهاڙيون، نیزا،
ڀالا، ٿمر، تلوارون، ڍالون،
ٻڙيون، ڪان، منجهون، س
يا اڃا گهرجن.

* عبدالعجيد - نورپارڻ (سجاول)

س : عشق رهندو ڪٿي
آهي ۽ ڪايندو ڇا آهي؟

ج : رهندو جتي ڪٿي آهي

۽ اڄڪلهه ”جڪ“ ڪاٺيندو آهي.

* غلام اصغر - رائي پور

س : ۱۹۷۲ کان هاڻي تائين
هلال پاڪستان جي ايڊيٽرن
جا نالا ۽ تاريخون ڇا ٿيون؟

ج : محترم - راج الحق

* غازي محمد ايوب شره - سگند آباد

س : عشق ۽ عقل جو پاڻ ۾
ڪيترو تضاد آهي؟

ج : جيڪڏهن ڏاهپ ۽
عقل سان عشق ڪجي ته
تضاد ڪٿي رهندو.

* نظير گل عباسي - ٺارو شاه

س : ڪهڙو ادارو سنڌي
ثقافت جي گهڻي ۽ گهڻي مدد
ڪري ٿو؟

ج : اهو ادارو آهي سنڌي
عوام.

* محمد حسن ميمڻ - سٺ وڏي

س : اڄڪلهه جون ڳالهيون
هو توڻ بگهار تي ڇو ڳائيندو
آهي؟

ج : جڏهن مرد گهنگرو پائڻ
شروع ڪيا هئا، تڏهن هڏ نه
پئي ڪرڪتو.

* سريش ڪمار جواڻي - ڳڙهي
خبرو

س : زندگيءَ جا ڊگها خواب
ڪڏهن پورا ٿيندا؟

ج : جڏهن ننڊ منجهان اٿندي.

* محمد قاسم ڪنڀار - اڀرنس
شگر مل تلهاڻي

س : ڇا فڪر ۽ نظريو سماجي

سماجي حالتن جي يا ڪن ڏانهن

ماڻهن جي ذهن جي بند اوڙ آهن؟
ج: سماجي حالتون ڏاهن
ماڻهن کي فڪر ۽ ويچار ڪرڻ
تي آڻينديون آهن ۽ هر ويچار
ذهني ورتاءُ سماجي حالتن جو
اولو ۽ هوندو آهي.

■ غلام رسول سنجراڻي دادو
س: هاڻوڪو دور انسان
ذات جي ترقي جو آهي يا
نباھي جو؟

ج: مجموعي طرح سان ترقي
جو دور آهي. باقي نباھي جو
جيڪو سامان آهي اهو انسان
جي وسيع سجاڳي ۽ معقول ٻئي
سان ختم ٿي ويندو.
■ سائين بخش خاصخيلي،
ٽنڊو الھيار

س: ٻنهي وارن جا ڪٺاھ
۽ ثواب پر غريبن جا ثواب ۽
ڪٺاھ ٿيو پون، ڇو؟

ج: اها سڀ ٻنهي جي
ڪرامت آهي. هونئن اهو سوال
توهان لاوارث فطرت جي ڪافي تان
نه نه ورتو آهي.

■ معشوق علي ڌاريجو. نوابشاھ
س: جنهن ماڻهو جو جسم
مٿن کان نرم ۽ دل پٿر کان نه
سخت هجي، ان جي دل ڪڏهن
مٿن ٿيڻ جو امڪان آهي؟

ج: اهو آسرو ختم ڪري،
اٽي جي جسم ۽ لٺ جي
ڳوڙهي جي دل واري ماڻهوءَ
جي دل پٿر جهڙي جو انتظار
ڪريو ته ڪجهه ورندي بههي.
■ دربار علي شاھ بخاري معرفت
الله نور مديڪل اسٽور ٽنڊيڄام
س: هن زماني ۾ حلال روزي
ڪمائي انسان سگهي زندگي
گذاري سگهي ٿو؟ جيڪڏهن
نه ڪيئن؟ جيڪڏهن نه ته
ڇو؟

ج: هي معاشي سرشت اهڙو
آهي ئي ڪونه جو ماڻهو جائز
ذريعن سان پنهنجون سڀ بنيادي
ضرورتون پوريون ڪري سگهي.

سڀني بنيادي ضرورتن مان مطلب
دلي طرح مطمئن ٿيڻ جو سڀ
ڪهريل سامان آهي. سماجي
بدعنواني جو ڪارڻ، جائز ذريعن
مان اطمینان ۽ خاطري نه هئڻ
آهي. ۽ هڪي ٻوليءَ ان سڌي
سببن حساب کي به قسمت تي
هٿي ڪري ڪلائي جو فرض
نپائيندا آهن.

■ اقبال آزاد سمين (شهر جو نالو
لکيل ڪونهي)

س: اسان جي قوم سجاڳ
ٿيڻ واري ڏينھاري ۽ محسوس
نه ڪئي آهي؟

جواب: پهريائين ان ڪم لاءِ
بنيادي طرح ڏسبدار ڌرين ڪسي
پختو ٿيڻ ڏيو.

■ نظير حسين حيدري، بخشاپور
س: قوم مذهب مان ٺهندي
آهي يا ثقافت مان؟

ج: ٻنهي، اتي ئي ڪنهن
ڏاهي ماڻهو ڪان ٻئي وٺو،
هر ٻيو اسان کي چوڻا ٿا ساڻو.
■ لالا منور گوپانگ. ڪٽڙي سحر
لمبر

س: غريبن جو پاڻ ملي وڃڻا
۽ خوشيون خريد ۽ نه ٿا ڪري
سگهون، ڇو؟

ج: خوشين خريدجن جو
خيال لاهي ڇڏيو ته ڪنهن حد
تائين غم جي تيزي ۽ ڪهڙي
ويندو.

■ صابر هڪوڙ ساليه ٺارو شاھ
س: ماڻهو کي ماريندڙ کي
ڏوهاري ۽ قاتل سڏيو وڃي ٿو
۽ هزارها ماڻهو ماريندڙ کي فاتح
۽ جرنيل چيو؟

ج: ڪٿڻ ڪان ۽ جيڪو
وٽن سو سڏرائين، ڪنهن وارو
ڪير آهي.

■ ذوالفقار علي ڀانڱري ۽ ناصر ڀانڱري
س: چوندا آهن ته سوچ آزاد
آهي، سو وري ڪيئن؟

ج: اهو برابر آهي، ڇاڪاڻ
تہ ڪن به پنڌن کان پاڻ

ڇڏائڻ لاءِ سڀ کان اڳ ذهني
طرح انهن ڪان. انگار، ماڻهو
کي آزاد ڪرائي ٿو: آزاديءَ جو
اهو شروعاتي ڏاڪو آهي، جيڪو
اڳتي هلي پاڻ کي پن مان ڪڍ
ڏسي ٿو. ٻاهرين ٻاندين ان
مرحلي تي طلسمي نظر اچن
ٿيون.

■ مهر علي ٺهري - خيرپور
س: شاھ صاحب کانسواءِ
دنيا ۾ ٻيو ڪهڙو شاعر آهي جنهن
پنهنجي ڪلام ۾ تبديلي نه
آندي هجي؟

ج: اوهان جي سوال جو
مطلب سمجه ۽ نٿو اچي،
ڪهڙي تبديلي؟

■ عنايت منور بلوچ. نواب شاھ
س: عشق جي آخري منزل
ڪهڙي ٿيندي آهي؟ ڇو؟

ج: شخصي عشق جي
آخري منزل مابوسي ٿيندي آهي.
■ عبدالقادر خاصخيلي. جيڪب
لانين ڪراچي.

س: ماءُ جي ۽ پٽن جي
جنت آهي ته زال جي پٽن جي
ڇا آهي؟

ج: شادي ڪري ڏسو، پاڻ
کي جيڪو تجربو ٿيو آهي سو
ٻڌائڻ جو ڪونهي.

■ محبوب علي بلوچ. پٺ شاھ
س: سنهڙو ماڻهو سٺ ڪهڻي
ڇو ڪندو آهي؟

ج: توهانجي ڳوٺاڻي لطيف
سائين جو چوڻ آهي ”سٺا ڀاءُ
۽ سڀ اٽي وڻاءُ واسين ٿا“.

■ اقبال بلوچ. ٿرپار
س: منهنجو محبوب مون کان
رسي ويو آهي مشورو ڏيندا؟

ج: پنهنجي مشوري منجهان
”سٺ“ نتيجا ڪونه نڪرندا.
■ موهن لال ڪرپالائي.

لي مارڪيٽ ڪراچي
س: مائٽ پنهنجي اولاد
کي ڏاڪڻ يا انجنيئر ڇو
آهن ۽ مائٽر ڇو نه؟

ج: ڪهڻا مائٽ اولاد ڪسي
پڌرو نوت سمجهندا آهن.
انگري.

اسعد قاضي - پاٽ آئلينڊ ڪراچي
س: مائهووءَ انسان
فرق سمجهايو؟

ج: هڪو فرق ڪونهي.
نارائن داس منڌان - غوث
س: جيڪڏهن منهنجي مود
هوندي رستي ۾ هڪ بد شڪل
مورت ملي وڃي ته؟

ج: هيڏي پرئسي جهان
منجهان اوهان مود سٺو ٿيو
ڪيئن؟ بالي ڳالهون

ج: ذوالفقار علي بروهي -
ڏڍو محمد خان

س: هڪ چوڪري مون کان
نفرت ڪري ٿي، پڌرو نه ڇا
ڪريان؟

ج: وائدا آهيو ڇا؟
عبدالغني شيخ - پراڻي باهه
س: سنڌي ادب جي

آئيندي بابت توهان جو ڇا
خيال آهي؟

ج: سنڌي ادب، دنيا جي
عظيم ادب سان هلي ڪلهو
ملائيندو.

ج: مشتاق عباسي - ٽنڊو ڄام
س: اسان جي قوم ڪرڙيون
هندڙ ۽ پساهه پورا ڪندڙ پار

وانگر ڇو آهي؟
ج: ائين ناهي.

ج: مانو ڇا وڙو - ڪڙهو گهورو
س: انسان جون سوچون
خيال ۽ صورتون مختلف آهن.

ج: مختلف صورتن جا سبب
بالا جيڪل آهن. سوچن ۽ خيالن
جي ڌار ڌار هئڻ جو سبب هڙالھو

جو ڌار تجربو آهي. هڪڙي گهر
جي ٻن ٻارن ڏانهن ئي گهر جي
مختلف ڀتين جو ورتاءُ ڌار ڌار

هوندو آهي، ان ڪري هن جي
ٻنهي جي ورتاءُ ڪسي به ٻين جي
لاڳاپي سان ڏسڻ گهرجي.

عبدالحميد بلوچ - غازي خان

ڪو پانگ واپا ڪنڊيارو
س: اڄ ڪلهه ننڍن ۽ ادم،
وڏن ۽ الفت ڪانهي، ڇو؟

ج: بي اطمیناني جي عام
لهڙ آهي ان ڪري.
ج: غلام رسول بي اختيار ٽنڊو آدم

س: سنڌ دنيا ۾ ڇا جي
ڪري مشهور آهي؟
ج: دنيا ۾ ٻي ڪا سنڌ

ڪانهي ان ڪري.
ذوالفقار علي - لاڙ ڪاڻو
س: ڇا انسان چمندي ڄام

هو يا اؤسر جي ڪيترن مرحلن
منجهان گذريو؟
ج: جديد علم جي آڌار تي

انگري سرحدن منجهان گذريو آهي.
ج: پاڳل هڪڪ - لي مارڪيٽ
ڪراچي

س: جڏهن انسان کي ٻه
اکيون ٿي آهن، ته ٻه اکيائي
ٿي واپلا ڇو؟

ج: اهو هڪ اصطلاح آهي،
جنهن جي معنيٰ بي انصافي ڪرڻ
آهي ۽ بي انصافي ٿي واپلا نه

ڪجي ته ڇا ٽهڪ ڏها؟
ج: جي اي سنڌي - ڪراچي
س: سچل جي ان وائي جو

پڌاڻيندا جنهن جي مائٽ
ڪرڻ سان مشرڪ ۽ ڪڇڻ سان
ڪافر ٿيڻ جو انديشو آهي؟

ج: اوکين حالتن ۽ دوست
واري سماجي واپسندگي تي سچل
سائين جو اهو ايت ٽهڪي اچي

ٿو، جتي ڪي ڪڙا مضمير نه
ڪري سگهن جهڙا سچ پڌرا
ڪري وجهندڙن کي آزمائش

وجهي ڇڏيندا آهن، ۽ سو
ڪڇڻ سان ڪفر جي فتويٰ
يا ٻئي ڪنهن پاڻ لڳڻ جو

امڪان هوندو آهي، ۽ ان سچ
کي پڌرو نه ڪجي ته
ضمير جي اڳيان ماڻهو پاڻ کي

مشرڪ سمجهندو.
ج: منظور حسين - منظور - شره
ٽنڊو ڇو

س: انسانيت جو صحيح
روپ ڪير ڏيکاريندو آهي؟ شاعر،
اديب يا سياستدان؟

ج: عوام ڏانهن ڏسوار
هجن ته سڀني اهو ڪم ڪندا
آهن.

ج: محمد حسين - سنڌي مسلم
سوسائٽي ڪراچي
س: غريب کي ڏڪاريو

ٿو وڃي، جڏهن ته سڀ
انسان هڪجهڙا آهن؟
ج: هيڙين حالتن ۾ عملي

طرح سان سڀني انسان هڪجهڙا
ڪونهن تنهن ڪري ٻيو نه.
ج: مقبول عالم لغاري - گساو

بوزدار
س: سنڌي اديب ۽ دانشور
محمد ابراهيم جويي، ون يونٽ
جي ڇو ڇڏي حمايت ڪئي

هي؟
ج: هن ماڻهن تي ماضي
۽ حال جي هڪ ايڊيٽوريل
ڪم ۾ سمجهندي اهڙا گمان

ڪيا هئا. محترم ابراهيم جويي
انهن سرويٽن مان آهي جن نه رڳو
ون يونٽ پر عوام کي سنڌي ۽

ان سنڌي طرح متاثر ڪندڙ
ڳالهين خلاف ادب کي تنظيمي
۽ فڪري طرح سان چرپر وڪرو

آهي.
ج: روشن ڪلهوڙو - محبت دهره
س: مهاڻا گانڌي ٻي

عمر ۾ ڪيترا ڪتاب لکيا؟
ج: ٻاڻو اصلي تعداد جي
پاڻ کي خبر ناهي. مهاڻا

گانڌي ڪهڻو ڪري اخبارن ۾
لکيو هو. انهن لکڻن ڪسي هو
ڪتابي شڪل ۾ آندو ويو.

ج: چکن ۽ پيار ڳوٺ لکهار
سوال: انسان جي فطرت ۾
ڪهڙيون ڳالهون آهن، ان

خداي واري عمل جي ڪهڙي
نوعيت آهي؟
ج: گڏيل ڪارائتي عمل

کان ڌار رهندڙ، تاريخ جي

وهڪري ڪي نه سمجهي
سگهندڙ، نراساني يا شخصي
مفادن جي تابع ٿيڻ سان اهڙي
حرڪت ٿيندي آهي.

* رليق لوطائي - جنگشاهي

س: پاڪستان ۾ نعتون
ڪيئن رڪارڊ ڪيون ويون آهن
نہ ڊسڪو گيت بہ ڪهڙن

ڪيئن جي ڪهڙي ڪهر
ٺهي ٿي، نعتن جي ٻا ڊسڪو
گيتن جي؟

ج: پاڪستان ۾ اسلامائيزيشن
جي سرڪاري تحريڪ وڏي زور
تي آهي. اها ٻي ڳالهه آهي ته
نازبه حسن جو "ڊسڪو ديوان" ۾
وارو ڪميسٽ پراڻا سڀ رڪارڊ
ٽوڙي چڪو آهي.

* معشوق علي اوڙالو - نصير آباد
س: آزاد قومون ڪيئن غلام
ٿينديون آهن؟

ج: جڏهن سندن پنڌاواڙي
وسيلن تي قبضو ٿي ويندو آهي.
* شيخ عبدالفتاح - چامشورو

س: پٺاڻي جي عرس تي
سنڌ ۾ عام سوڪل نٿي ڪئي
وڃي. ڇا هو فقط حيدرآباد ڊويزن
جو شاعر هو؟

ج: لطيف سائين جي وڏائي
کي سرڪاري ڪمپوزيشن تي پرڪڻ
جي ڪوشش نه ڪريو.

* نصرت حسين تب - لعلو رانٽڪ
س: اڄوڪو استاد شاگرد
کي سڌاري ٿو يا ڪاري ٿو؟

ج: هو ٻان ڏچي ۾ آهي
تنهنڪري ڪارڻ ۾ سڌارن سان
لاڳاپو ڪونهي.

* يوسف سنڌي دڙو

س: شڪسپيئر چوائي "دنيا
اسٽيج آهي ۽ ماڻهو سڀ اداڪار
آهن." توهان جو ڇا خيال آهي؟

ج: ائين ڪونهي. ٻڪ
بيماري، جهالت ۽ هر قسم جي
ويڌن ۾ ڦاسيل ماڻهو ڪهڙي
اداڪاري ڪن ٿا. ان کانسواءِ
اداڪار هميشه نقل ڪندو آهي

ڪنهن کي کڻي ڪٿي ڪٿي
سٿين اداڪاري ڪري.

* گرمک داس اسلامپور
اسڪول روهڙي

سوال: سنڌي معاشري مان
پر ائين ريتن رسمن جو خاتمو
ڪڏهن ٿيندو؟

جواب: ريتن رسمن ۽ ماڻهن
جي سموري نفسيات جو آڌار
سندن ڪيل پورعشي جي موت
سٺن جي طريقي تي آهي. پراڻين
۽ مدي خارج رسمن جي بهڙائي
ان سرشتي جي آئيندي سان
لاڳاپيل آهي.

* سيد مختيار علي شاھ

سوال: حق جي راهه ۾
لڳل زخم سان وڌيڪ راحت
ملندي يا حرام جي مال سان
زندگي گهارڻ؟

جواب: حرام جي مال تي
ٽيڙو ڪندڙن جي هٿن تي ڇو
ٽا ڳوڙهو ڇڙهيو. هن وقت جيڪا
معاشرتي سوچ زور وٺي پئي
آهي ان ۾ حق جي راهه وٺندڙن
کي چريو، ۽ جنونجي ڪوڏيو
وڃي ٿو پر دل نه لاهيو.

* عبدالڪريم سولنگي جهوپڙ
سوال: سقراط زهر جي پيالي
کي يا زهر سقراط کي اسر بنايو؟

جواب: سقراط جي وڏائي ۾
سچي جو سچو هن جو پنهنجو
هٿ آهي.

* روشن جهان قريشي - بوبڪ
سوال: عورت کي ڪمزور
ڇو ٿو سمجهيو وڃي؟

جواب: اها سوچ پرماري
سرشتي جو هڪ حصو آهي.
* جيوت رام بجاج روهڙي

سوال: شاعرن کي چريو ڇو
چوندا آهن؟

جواب: شاعر پنهنجي زماني
جي نفسيات، سونهن ۽ فڪر جا
عيوضي هوندا آهن.

* محمد رحيم ميربحر چتو چنڊ

سوال: خاوص، سچائي ۽
وفاداري جو سڃاڻو اوڙهي زندگي
جي اعليٰ قدرن کي ڇو پائمال
ڪيو وڃي ٿو؟

جواب: پائڙا ماڻهن تي
جيڪي پوڄ ڇڙهيل آهن، تن
تي نه وڃو. پرڪ، ڪرتوتن جي
پنڌا ٿيندڙ نتيجن تي ڪئي وڃي.
* زيب النساء زميني ٽنڊو قيصرو
سوال: ۱۱ لکيو منجهه نراڻو
قلم ڪيڙي نه وهي. ۱۱ وضاحت
ڪريو؟

جواب: ڪنهن به ڏکونيندڙ
واقعي، جنهن تي ڪو اختيار
نه هلي سگهندو هجي، تنهن جي
ڏي وڃڻ کان پوءِ اهو مجبوري
جو اظهار آهي.

* جهانگير عادل قريشي بوبڪ
سوال: دنيا جو وڏي وڏو
هٿ ڪير آهي؟

جواب: اهو اصلو پنهنجي
اختيار ۾ ڪونهي.

* عبدالواحد سجاد ڪٽياڻ
ميرپورخاص
سوال: ڪي سنڌي مادري
ڀولي ڪي ڇڏي ڌاريءَ کي
اختيار ڪري وٺيا آهن ڇو؟

جواب: اها سولهي پرستي
آهي.

* سي بي ماضي ڪپرو
سوال: دنيا ۾ عورتن جو
تعداد گهٽو آهي يا سڌو جو؟

جواب: مختلف ملڪن
۾ گهٽ وڌائي آهي پر مجموعي
طرح سان عورتن جو تعداد وڌيڪ
آهي.

* عبدالغفور دائوداڻي -
ٽنڊو الهيار

سوال: نئين نسل پنهنجن اڻن
ڏاڏن کان ڌار نظريو ڇو اختيار
ڪيو آهي؟

جواب: اهو لاڳيتو اڻن
سلسلو آهي. ائين نه هجي ها ته
اڄ به انسان غارن ۾ رهجي ها.
هر نئين نسل کي ڪڍو ڪوڙي

ڪه هندن ٻڌي قابو ڪري نه ٿو سگهجي. جيڪڏهن اوهان جي سوال جو ٻيو ڪو مطلب آهي تڏهن به نئون نسل اهڙي ماحول ۾ اڪيون ڪولي ٿو جيڪو وڏڙن جو ئي بنڌا ڪيل آهي، سڌي يا اڻ سڌي طرح.

نادر خواجہ - تلهار

سوال: تاريخي عمل ۾ سماجي ۽ تاريخي حالتون فرد جي ڪردار جو فيصلو ڪن ٿيون يا فرد آزاد طريقي سان پنهنجو ڪردار طئه ڪري ٿو؟

جواب: سچڻ سائين، فرد جو شعور آس پاس واري ماحول کان متاثر ٿيندو آهي. اتي ئي موجود چڱين ۽ خرابين منجهان ڪنهن جي کيس چونڊ ڪرڻي هوندي ٿي، کيس ڪهڙي مجال آهي جو حالتن کان ٻاهر وڃي هو حالتن سان لاڳاپيل آهي.

* غلام مرتضيٰ ڪاڳي هاريد ڳوٺ

سوال: اها مشين ڪڏهن ايجاد ٿيندي جيڪا انسان کي اخلاق ۾ محبت سيکاري ٿي؟ جواب: اها ڳالهه مشين جي وس ۾ ڪانهي، آسرو تبديل ڪريو.

* عبدالرشيد ايم منگي رتوديرو سوال: شهباز قلندر ڪيتري عمر ۾ سنڌ ۾ آيو هو؟

جواب: سئو سالن جي لڳ ڀڳ عمر ۾.

* وفا غلام الله ڪهري بلوچ شهداد پور

سوال: محبت، مذهب جي محتاج آهي مذهب محبت جو؟ جواب: توهان چوان ٿا ڇا ٿا

چاهيو؟

* نواز رحيم زميني، ٽنڊو قيصر سوال: ڇا خدا به ماڻهن وانگر راضي ۽ ناراضي ٿي ٿو؟ رڪي ٿو؟

جواب: ماڻهن وانگر نه

هرگز نه

* اباز لطيف دايو، گهوٽڪي سوال: سڪ جو ساهه ڪٿڻ پر غريب ماڻهن جو وارو ڪڏهن ايندو؟

جواب: جيڪڏهن ائين رڳو ٻچا ٿيندا رهيا ته اڳ اوير ٿي ويندي.

* عبدالله گل ڳوٺ ڪرم خان نظاماڻي.

سوال: انسان ڏوهه ڪري پوءِ پڇتائيندو ڇو آهي؟ جواب: ڀلڻ آهيو.

* شفقت حسين گهانيگهرو رتوديرو سوال: انسان هڪ ئي وقت وس وارو ۽ بي وس ڇو آهي؟ جواب: اهي ”نعمتون“ ورهايل آهن ان ڪري.

* محمد سليمان ميمڻ، ٽنڊو شهر سوال: پراني کي پنهنجو نائن مان ڇا ورتندو؟

جواب: عشق ۽ شوق جي ڳالهه هجي ته ڀڄي پري ٿيو.

* ڪبيٽ خالد مجيد - ٻيٽارو سوال: معاشرتي جي برباد ٿيڻ جي ذميواري ڏات آهي يا غربت؟

جواب: دولت جو استعمال.

* فياز حسين کهاڙو - ڳوٺ خان محمد کهاڙو

سوال: انسان ۾ انسانيت ۾ ڪهڙو فرق آهي؟

جواب: انسان انهن آدرشن ۾ قدرن جو ميڙاڪو آهي جن سان انسان ذات جي پلاني ۽ سلامتي جي ضمانت ملي ٿي، ۽ ڇاڻي وارا انسان انهن اصولن تي هلندڙ آهن. باقي ماڻهو ته سڀڪو آهي - ڪيئن سرائي.

* عبدالله خان صلاح فروغ ۽ سبي سرچنت هلائي.

سوال: پنهنجي لاءِ ته سڀ ڪو جدوجهد ڪري ٿو پر ٻين لاءِ به ته ڪير ڪم اچي؟

جواب: وڏي ڳالهه ڪئي اٿو پر شروعات ۾ پاڻ کي ئي ڪرڻي

هوندو.

* احمد حسين آريسر - ٽنڊو آدم سوال: جن مان ڳوٺي محبت هوندي آهي اهي انسان جلندڙ الله کي ڇو ٻيڙا ٿي ويندا آهن؟ جواب: ادا اهي درد وارن جا وڏا داستان آهن. بس ڳالهه ٿي نه ٿي.

* ايس ايم صالح - احمد آباد سوال: هٿ جي جنبش وڌيڪ آهي يا ڦٽي جي؟

جواب: ڦٽو ماڻهڪل جو هجي هٿ ڪنهن ٻيروزگار جو

نه پوءِ ساڳئي ڳالهه آهي. * عزيز الله پنهور دايچي

سوال: خدا پاڪ کي راضي ڪرڻ لاءِ عبادت جو بهترين طريقو ڪهڙو آهي؟

جواب: جنهن منجهان اوهان پاڻ مطمئن ٿيو.

* غياث الدين شيخ - شڪارپور سوال: اڄ ڪلهه جون

ڇوڪريون ڊاڪٽر نهجن ڇو چاهينديون آهن؟

جواب: شڪر ڪريو صوبيدار ڏين نه ٿيون چاهن.

* محمد علي پنهور - ملير ڪالوني ڪراچي

سوال: جيڪڏهن غريب ماڻهڪل ٽڪليفون وٺي اولاد کي تعليم ڏيارين ٿا ته اهو سندن فرض آهي يا احسان؟

جواب: غريب هئڻ جي صورت ۾ به ائين ڪن ٿا ته اهو احسان ئي ڇڏيو.

* وزير علي ”شاد“ منگي ڏانڙي تعلو ڏوڪري

سوال: حسبي نسبي دولت وارو وڏو ماڻهو آهي يا ماڻهڪي ۽ انسانيت کي سڃندڙ؟

جواب: اصل ڳالهه ماڻهڪي جي آهي.

* غلام قادر پٿورو (ٿرپارڪر) سوال: اڄ ڪلهه ڀرتي

جون عورتن لاءِ جي تهذيب

جو شڪر ڏيڻ ۽ لڳڻون آهن؟
 جواب: پرواهه نه ڪريو
 اولهندي جا سرد توڙي عورتون
 وري ڀريندي جي نهن پتن
 جو شڪار ٿي ويا آهن. سودو
 سرور آهي.

* غلام مصطفيٰ شهباز سومرو
 ٿنبو محمد خان

سوال: هر شئي هال ش سان
 چه ڪندي آهي، هر تقدير
 چه ڪرڻ جي ڪهڙي هال ش
 آهي؟

جواب: واه جو شوق ٿڌو
 اٿو. صلاح وٺو ته ان چه ڪر
 پئوئي نه.

* نصير احمد چانڊيو - هالائي
 سوال: هيءُ دنيا فاني آهي
 ها لافاني؟

جواب: فيصلو صادر ڪرڻ
 سان ڪهڙو فرق ٿو پوي.

* الهيجا پنهو - خدا آباد

سوال: ڪي انسان اهڙي
 خوبصورت زندگي کان مايوس ڇو
 ٿي ويندا آهن؟

جواب: حورن جا ڏس ڏيڻ
 وارا نه هوندا آهن.

* مڪندر سلي گرگيز -
 نئون ڪوٽ

سوال: سنڌ جي تهذيب
 ڪيتري پراڻي آهي؟

جواب: ٻڌي ٻڌي ماڻهو
 ٽڪجي پيا آهن، اوهان اڃا
 پيا ليڪا ڪريو.

* حاجي انور حسين شيخ -
 نارت ناظم آباد ڪراچي.

سوال: گهڻي بدران، ٿورائي
 اتحاد ڇو هوندو آهي؟

جواب: غير سلامتيءَ جو
 ڪڏيل احساس ڪين هڪ هندي
 آئي بيهاري ٿو.

* رشيد انڙ - کهوٽڪي

سوال: قوم پرستي وارو
 نظريو ڪيترو صحيح آهي؟

جواب: ڇو ٿا ڏجي؟
 وجهرايو.

* جاني اياز - نئون ديرو

سوال: سنڌي ادبي شعور
 ڪڏهن پيدا ٿيندو؟

جواب: جڏهن اديب اها
 ذميواري تنظيمي تخليقي
 بنيادن تي پاڻ تي ڪندا.

* تبسم ڪٽيڻ - ميرپور خاص

سوال: ڳوٺاڻن جو معمولي
 ڳالهه تان تڪرار ته عام آهي
 پر پڙهيل ڳوٺيل سنڌي به پاڻ
 ۾ وڙهي ٿا سرن، اتي توهان
 جو ڪهڙو خيال آهي؟

جواب: جيڪي به ماڻهو
 سڄي سماج جي ڏور ڪسي هٿ
 ۾ رکندڙ قوتن کي سمجهي نه
 ٿا سگهن اهي ذاتي جهڳڙن ۾
 وجهڙي پوندا آهن، ان ليڪي
 پڙهيل يا اڻ پڙهيل جو فرق
 ڪونهي هوندو.

* محمد رفيق راهو - اڳرو راهو

سوال: جسم جي صفائي ته
 پاڻي سان ٿئي ٿي پر دل جي
 صفائي ڪهڙي شيءِ سان ٿئي
 ٿي؟

جواب: گهڻي مطالعي ۽ ان
 ڪسي سمجهڻ سان دل ۽ دماغ
 پنهنجي جي صفائي ٿئي ٿي.

* محرم علي سومرو خانپور

سوال: جواني ۾ ماڻهو شريف
 ۽ ايماندار هجي ته گهڻن ماڻهن
 جي نظر ۾ مشڪوڪ ڪردار
 وارو ڇو ٿيندو آهي؟

جواب: ڪوڙيءَ ڪي ٿي
 گهمرو آهي ان ڪري ٿورڙن
 شريفن کي به اهڙا ڏينهن ڏسڻا
 پون ٿا.

* انور مهاڻو سڪرنڊ

سوال: تهري اديب ڳوٺن
 جون ڳالهيون ڪهڻيون ڪندا
 آهن پر ڳوٺن ۾ رٿيل تقريبن
 اچڻ جو واعده نه ڏين ٿا
 ڳوٺاڻن جي دلين تي ڪهڙو

اثر هوندو؟
 جواب: ظاهر آهي ته ڪين
 ڏک رسندو. برشهرن ۾ جيڪي
 هيءُ ڏينهن آهن تن کي به
 وسري نٿو سگهجي.

منظور علي واڙو - ڪراچي

سوال: ڇا سبب آهي جو
 موجوده دور ۾ ولسي بزرگ
 بند ڪونه ٿا ڏين؟

جواب: ڪا سورا گهڻو ڪري
 وڏو ڏي ڪانهي بزرگ ولسي
 جو درجو رکڻ ٿا. هاڻي ته خوش
 ٿيا نه.

* محمد ياسين دائود پوٽو -
 ڏڙي تعلو ڪنڌ ڪوٽ

سوال: سس ۽ نهن جي
 جهيڙي ڪيترن مردن کي
 هسيءَ ماءُ يا زال کان چه ڇو
 هوندو آهي، اوهان وٽ ڪو
 ٺوس حل آهي؟

جواب: ان معاملي معاشري
 جي نفسيات جو اثر آهي. اهڙيون
 ڳالهيون گهڻو ڪري غريب يا
 هيٺئين وچولي طبقي جي
 ماڻهن ۾ ٿين ٿيون، جن کي
 گهر کان ٻاهر توڙي اندر
 گهڻيون ئي پریشانيون آهن.

جهين ماڻهن جون سماجي
 پریشانيون ختم نه ٿيون ٿين،
 تيسين ڪو حل ڪونهي. باقي
 شخصي طرح حالتن کي سمجهي
 ڏاهپ کان ڪم وٺجي ته ڪنهن
 حد تائين بچي به سگهجي ٿو.

* عبدالرحيم جوڻيجو - ڏاسرا
 (لاڙڪاڻو)

سوال: موجوده سماج ۾
 خوددار انسان کان نفرت ڇو ٿي
 ڪئي وڃي؟

جواب: عزت ۽ وقار کي
 جتي پئسي سان پرکيو ويندو
 اتي انهن ٿيندو. اهڙين حالتن
 ۾ خود داريءَ کي سرڪشي ۽
 بغاوت سمجهيو ويندو آهي. هونئن
 خودداري کان نفرت جي عام
 لهر، سماجي زوال جي نشاني

آهي.

* امام علي شاه راشدي -
نئون ديرو

سوال: انسان، انسان جو -
دشمن ڇو ٿي ٻيو آهي؟

جواب: ڪڇو، بنيادي ذڪراء
ٿي ٻيا آهن، شاه صاحب.

* غلام مجتبيٰ ميمڻ - سي ايم
سي لاڙڪاڻو.

سوال: ماڻهو سوپ جو سهرو

پنهجي مٿي تي ٻڌندا آهن، پر
ناڪاسيءَ کي قسمت ۽ قدرت
تي هڻندا آهن، ڇو؟

جواب: حقيقت کي منهن

ڏيڻ جي هير ختم ٿي وئي آهي.

تنهن ڪري اهڙي پاڙيائپ

ٿئي ٿي.

* راجا ممتاز علي سومرو

ٽنڊو ڀنڊ خان

سوال: ماڻهو دولت کسي
زندگيءَ کان وڌيڪ ڇا سمجهندا
آهن؟

جواب: مغز قربل اٿس ٻيو
وري ڇا.

ٽريفيڪ جي حادثن ۾ ڏوهاري اهو آهي جيڪو جيئرو بچي. سياسي حادثن ۾
معاملو ابتو آهي.

پنهجي هيٺاين کي وقت تي نه مڙهيو، هن جون پنهنجون ئي گهڻيون ڪمن وريون
آهن.

مان مطالبو ٿو ڪريان ته غور ۽ فڪر تي محصول لاڳو ڪيو وڃي، جيئن گهٽ ۾ گهٽ
ان کي قانوني حيثيت نه ملي وڃي.

غلام اهي ماڻهو آهن، جن جي هڪڙي قيمت مقرر هوندي آهي.

ڪاغذ ڪيڏي نه صبر ڪندڙ شيءِ آهي. هوسچي ڳالهه به سهيو وڃي.

ڪوئن کي ميار ڏئي ويندي آهي ته ٻڌندڙ ٻيڙي کان موڪلائي ڪندا آهن، پلاپڌندڙ
ٻيڙي ۾ ڪوئن جي ڪهڙي گهرج؟

(رڪارڊ لائونگ)

اوهانجي خاڪا

ضرور شامل ڪيو. ميگزين جو معيار خود به خود اڀرندو. سوال جواب به سٺو سلسلو آهي. فن ۾ ڪنهن جو اڻڄاتل وڏو هٿ رهندو. ۱۱ اوهان کي فلم ريڊيو TV وارن جو حصو به ضرور ڏيڻ کپي. فلون ته ٺهڻ ڪونه ٿيون باقي ٿي. وي جي ڊرامن ۽ وگراڻن تي تبصرا ضروري آهن.

ننگر سومرو

گهاٽي موري

* سنڌي ٻوليءَ ۽ نڪرندڙ

ڪتاب ۽ رسالا جيڪي مواد جي لحاظ کان وڻندا آهن. ضرور خريد ڪندو آهيان. ۱۱ هلال ميگزين ۽ پاڻديءَ سان وڻندو ۱۱ پڙهندو آهيان. ڊسمبر جي پرچي جو وقت سر بهڻ ۽ ثقافتي لحاظ کان ڏانهن ڏيڻ لاءِ اوهان ڪيرون لهيون. سچ ته ڏانهن ڪور ڏسي دل ۾ اها هرڪر پيدا ٿي چڪو ته هلال ميگزين جي ٻي ڪاپي خريد ڪري اهو ڏانهن ڪور ڪري ۾ نجيائي رکجي. ۱۱ ڪنڊر جو سنڌ ڏانهن سفر تاريخ جو پورو حصو ڏاڍو وڻندو. شاعريءَ واري حصي ۾ وقت جي ضرورت جي لحاظ کان ڏاڍو سٺو مواد وڻندو. اڪبر سومرو، اسحاق راهي جا شعر، عنايت بلوچ، قاجل بيوس جا نظم ۽ بيت، نظم حڪمت جو ۱۱ مڙس ننگري ۱۱ وڻندو. علي بابا جو ڪالم ڏاڍو سٺو آهي. پاران لاءِ سوڪ ڪهاڻي ڏاڍو عمدو سلسلو آهي. اميد ته سٺن ماڻهن کان تعاون وٺي ان سلسلي کي هلاندا. ڪهاڻين ۽ خفتي ۽ پرڏيهي ڪهاڻي ٺٽڪ ۽ ٺٽڪون وڻن. مجموعي طرح ميگزين ڏاڍي وڻندڙ آهي. ان کان وڌيڪ مواد ڇاپڻ واري اميد ته اوهان ۱۱ پنهنجي پاران ۱۱ ختم ڪري ڇڏي آهي تڏهن به هن دور ۾ اهڙي بياري

ڪريو ته جيئن ميگزين اڃا به خوبصورت ٿئي. هن مهيني ڏنل مواد مان سيوڻ سرڪار جو معاشرتي جائزو، ڪنڊر جو سنڌ ڏانهن سفر، ۱۱ قديم سنڌ جا هنر ۱۱ سنڌ تي سورا حڪومت ۱۱ خفتي ۱۱ هسي به وڏو ڏينهن آهي، قاتر، سفر ناما، شاعريءَ جو سماجي ڪارج، وڪرو وها، سچ ۽ سچ، ساراڻي جو ڪا آهن. ۱۱ عرض ڪندس ته ان ۾ شاگردن جو صفحو به شامل ڪريو ته بهتر ٿيندو. ميگزين جي قيمت پنهنجي جاءِ تي مناسب آهي.

- ڏيئي بخش پورهئي ڪريو

* هن ڀيري ميگزين ۾ غلام محمد لاکو جو مضمون، عبدالڪريم کٽي جي بهترين تحقيق آهي. شاعري ۾ آڪاش جو شعر - استاد ته واقعي سنڌيءَ جو مونسارو آهي سو سندس ذڪر نه ڪرڻ ڪفر جي برابر آهي - سائين غلام حسين رنگيز ۽ عنايت بلوچ جي شاعري تمام بهترين هئي. علي بابا جو هڪ ڏينهن به چڱو سلسلو آهي. اوهان ڪهاڻي ۽ ڪسي وڌيڪ هٿايو ڇا لاءِ جو امان وٽ تمام ٿورا ڪهاڻيڪار آهن. شاعري جو سماجي ڪارج اهڙا اصلاحي مضمون سو به جويو صاحب جهڙن مڪرن جا

۱۱ هلال جي بنيادي پڙهندڙن

مان هڪ آهيان ۽ جڏهن کان ڪراچيءَ مان شايع ٿيڻ شروع ٿي آهي بنا ڪنهن وڏي جي ان جو خريددار آهيان ۱۱ ۱۹۷۹ کان ان جو هر پرچو مڃڻ وقت محفوظ آهي. سنڌ ۾ هن وقت ڪمريون ٿي اخبارون پنهنجي رنگ ۽ رنگ سان شايع ٿي رهيون آهن ۽ سنڌ جي عوام جي خدمت ڪري رهيون آهن. پر جنهن رنگ ۽ جذبي سان هلال پاڪستان سنڌ جي ماروٽن جي مسئلن ۽ مونجهارن کي نمايان طور شايع ڪري رهي آهي سو ساراڻي لائق آهي. هن اخبار نه فقط سنڌ جي ماڻهن جا مسئلا حل ڪرڻا آهن پر سنڌ جي تاريخ کي اٽلائڻ ۽ بچائڻ ۾ وڏو ڪردار ادا ڪيو آهي.

اخبار تمام ٿوري عرصي ۾ پنهنجي مختلف ڪالمن ۾ گهڻو ڪجهه ڏنو آهي. ميگزين جنهن خوبصورتيءَ سان پيش ڪئي پئي وڃي ان لاءِ سچي ڪارڪن مبارڪباد جا مستحق آهن. هر ڪڙو عرض ڪندس ته ان کي باقاعديءَ سان ۱۱ وقت اندر شايع ڪرڻ جي مهرباني ڪندا رهندا. رهيو سوال ميگزين جي مواد جو ته اهو به سيني سان سانڍڻ جهڙو آهي. هر ان سان ڪڏ وڏن اديبن کي به ائين

منگزين ڪيڏي تڏل دٻن تي
ٿڌي ٻاٽيءَ جا چنڊا هنيا اٿو.

هدايت مهيسر

خيرپور

* تاريخ جو حصو ڀرپور هو.

غلام محمد لاکي جي محنت

ساراهڻ جوڳي هئي. دستڪير

پڻيءَ پڻ ٿورن لفظن ۾ سٺي

معلومات ڏني. ادب ۾ شاعري

جو ڀاڱو چڱو هو. آڪاش

انصاري ۽ استاد بخاري جا نظم

چڱا هئا. تاجل بيوس جي بيتن

سوهي چڱو. قربان آزاد جو

غزل ۾ هائي ۾ پڻ چڱو هو.

ادبي راديءَ جو غزل اڳ ۾

چڱي ۾ ڪو آهي. عرفان پنهنجي

همرکان گهڻو وڏو ٻيو لکي ۽ ٿ

حقيقت کي ۾ ٺهي ڳالهه ڪئي

اٿس. شمس سومرو جي ڪهاڻي

۾ ڪهاڻي ۾ شمس ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

سوهڻ سرڪار جو معاشرتي

جانزو پڙهيم ۽ سوچيم ته اڳ ۾

۾ اسان ڏاڍيون سختيون ۽

قربانيون ڏنيون آهن. ادب سان

۾ آڪاش انصاري صاحب جو

نظم تمام بهترين ۽ حالتن مطابق

ٺهڪي اچي ٿو. ان سان گڏ

مارونڙن جو مينهارو استاد بخاري

جو لکيل ڏاڍو وڻيو. دل ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

ثقافت جي جهلڪ اچي ۽ ٺهيا

اهڙي قسم جا ڏيڻ سونهن به

ٿا، پر انهيءَ ڳالهه جو خيال

رکندا ته ڏيڻ لاءِ نڪتل تصوير

فطري / اصلي ٺهي.

تاريخ واري حصي ۾،

۾ ڪندر جو سنڌ ڏانهن سفر

جي ڀي قسط به سٺي لکي.

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

نشان دانشي

دادو

* ڊسمبر ۱۹۸۲ وارو پرچو

پڙهيم. ۵۰۰ پرچي ۾ ڌار ڌار

ڪوٺي ڏسي ڏاڍي خوشي

محسوس ٿي! حقيقت ۾ دلي

خواهش پوري ڪئي اٿو. هي

سوالن جوابن وارو سلسلو تمام

سٺو آهي. اڀر ته هلندو رهندو؟

پاهران سرورق تي تصوير به تمام

سٺي ڏني اٿس. نهايت ساراهڻ

جوڳي آهي. هي پرچو به گهڻي

ڀڳي سمورو پڙهيو اٿس. تاريخ

واري حصي ۾ ”سيوهڻ سرڪار

جو معاشرتي جائزو“ ۾

۾ ڪندر جو سنڌ ڏانهن سفر

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

گل انقلابي

ڊگري ڪاليج لاڙڪاڻو.

* انهيءَ ۾ ڪوبه ڪم نه

آهي ته نون منگزين تي اهڙا

ٽائٽل ڏيندا آهيو جن سان سنڌي

خوشي ٿي.

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾ ۾

ڪوٺ لاڻ ڪڍواريون ڇوڪريون
سوڌي ڏي ڏور ٿي ڇڏيندا ها ؟
”قديم سنڌ جا هنر“
عبدالحڪيم ڪٽيءَ جو مضمون
وٺيو . شاعريءَ واري حصي
” تاجل بيوس “ جا بيت به سٺا
هئا. نوجوان شاعر عرفان مهدي،
نياز پنهور ، ذوالفقار سيال ڪجهه
مٿي نظر آيا. محمد ابراهيم جويو
صاحب جو مضمون ” شاعريءَ
جو سماجي ڪارج “ پرور
مضمون هو. نصير مرزا جي
هارون رند سان ڳالهه ٻولهي وئي ا
م- شش ٽيوٽو نارو شاهي
هن دؤر هي ميگزين سنڌي
ادب جي سچن جي دٻين جي
ڌوڪن بچي چڪو آهي اسيد
ته هن ڪسي هوشه لاڻ شايع
ڪندا رهندا، ته جيئن سنڌي
ادب جي پانڊيٽون جي پياس

پوري ٿي سگهي . ڪا به قوم
پنهجي ٻولي کان سواءِ زندهه
رهڻ نٿي سگهي. جيڪڏهن
ٻولي زندهه آهي ته اها قوم
جڳ جڳ پنهجي جيئندي . ان
ڏس ۾ اوهان چڱو پاڻ سوچيو
آهي. ”گلن جهڙا ڀرڙا“ ڪا به
پر پارواڻو ادب جيترو وڌيڪ ڏيندا
ته ايترو قوم جي معمار ۾ ٻڙهن
لاڻ وڌيڪ چاهه پندا ٿيندو .
نون لکندڙن جي به همت افزائي
ٿيندي .

* هلال پاڪستان منگزين
جو پنهنجو شمارو هٿن ۾ آهي ؛
جنهن جو چڱو خاصو مطالعو ڪو
اٿس. ٽائيمل تي تصوير پسند آڻي
ڇو ته ان ثقافت نمايان نظر
اچي رهي هئي. تاريخ ۾ سيوهڻ
سرڪار جو معاشرتي جائزو ،
غلام محمد لاکو جي سٺي

ڪوتش آهي. هن مضمون ۾ نه
رڳو سيوهڻ پر ٽٽي ۽ ٺڪر جي
حالتن تي به چڱي طرح روشني
وڌي وئي آهي. ”قديم سنڌ
جا هنر“ سنڌو ۽
معلوماتي مضمون آهي. زراعت
واري حصي ۾ جيڪي به
مضمون ڏسو ٿا اهي اسان سان
به پڙهون ٿا ۽ پنهنجي هاري
مانئن کي به پڙهي ٻڌائي انهن
جي ڄاڻ ۽ اضافو ڪريون ٿا.
ممتاز سهتو- سمارجا

بسرو و گلو خراب آهي

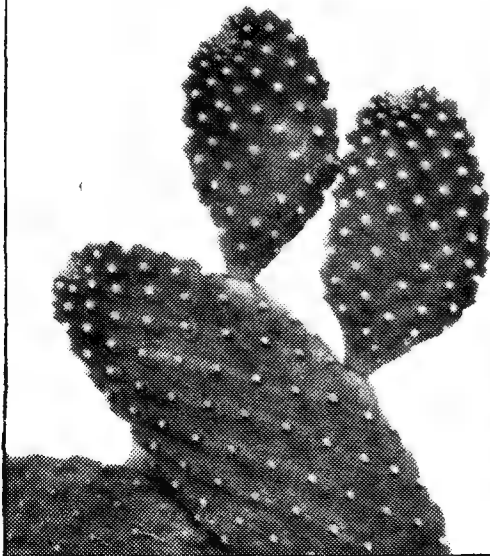
کڻي جي خرابي ۽ مرهنديسي معمولي ڳالھ سمجهي
نظر انداز نه ڪريو. هي پاڻ هڪ مرض آهي ۽ نڙي، زڪام، ڪنگهه
جهڙين پریشان ڪندڙن اڻڏاڻيندڙ
بیمارن جو پيش خیمو آهي. کڻي مرهندي
محسوس ٿئي ته ترٽ ڌيان ڏيو. مناسب احتیاط ڪريو ۽
سعالين واپرائيو. جڙي ٻوٽن سان تیار ٿيل سعالين
نڙي، زڪام ۽ ڪنگهه جو بهترين علاج آهي.
۽ انهن کان بچاءَ جي تدبير پيو.

سعالين

نڙي، زڪام ۽ ڪنگهه لاءِ
فائديمند دوا

اسين خدمت خلق ڪريو ٿا

NOZO
NASAL SPRAY

Provides
immediate
relief to nasal
congestion
Spray in each
nostril as and
when required.

Hamdard
Hamdard Dawa Khana
Waqf Pakistan

SUA-3/82

پڙهندڙ نسل - پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻگ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دور جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ جڙيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ

ايندڙ نسل سمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ٻرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وڌڻ، ويجهڻ ۽ هڪ ٻئي کي ڳولي سھڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آس رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پن) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پن جي نالي کي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پن ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پن به مختلف آهن ۽ هوندا. اهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پن ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل ڪلب Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پن جا سڀ ڪم ڪار سھڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پن پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پنن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پنن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پنن کي کليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وس پئانڊڙ وڌ کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليگن، چپائيندڙن ۽ چاپيندڙن کي همتائين. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.

شيخ آياڙ علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٽ، پُڪار سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود جي مد مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:

گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

....

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ چُپن ٿا؛
ريٽيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهراڙ چُپن ٿا؛

....

ڪالهه هيا جي سُرخ گلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

....

هي بيت اٿي، هي بم- گولو،
جيڪي به کڻين، جيڪي به کڻين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فرق نه آ، هي بيت به بم جو ساٿي آ،
جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -
ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته ”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري
پڙهڻ تي وقت نه وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پن جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾
پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي
پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پن نصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي،
سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش
ڪندا.

پڙهندڙ سُئل جا پن سڀني کي چو، چالاءِ ۽ ڪينئن جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ
ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽل گهرج
unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد
ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس
پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر
اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پن پن جو پڙلاءُ“. - اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)